

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія (ISSN 2523-4064; eISSN 2523-4072) – це локальний університетський рецензований науковий журнал з відкритим доступом, який публікується філософським факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна). Журнал публікує основні результати досліджень у галузі філософії та політології, а також філософських проблем природничих, соціальних та гуманітарних наук, які проведені, насамперед, науковцями Київського національного університету імені Тараса Шевченка та його українськими та міжнародними академічними партнерами.

Журнал заснований 1958 року.

Друкується 2 рази на рік.

Головний редактор	Конверський Анатолій Євгенович, акад. НАН України, д-р філос. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Руденко Сергій Валерійович, д-р філос.н., проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
Редакційна колегія	Батрименко Олег Володимирович, д-р політ. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Габріель Санду, д-р філос. наук, проф., Університет м.Хельсінкі (Фінляндія)
	Дюбе Дені, Університет Лавалю (Канада)
	Крістіан Сантібанез, Університет Католика де ла Сантісіма Консепсьон (Чилі)
	Йосипенко Сергій Львович, д-р філос. наук, проф., Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (Україна)
	Ляшенко Ірина Валеріївна, канд. філос. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Мозгова Наталія Григорівна, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова (Україна)
	Мруз Томаш, д-р філос.н., проф., Зеленогурський університет (Польща)
	Неліпа Дмитро Васильович, д-р політ. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Петренко Ігор Ігорович, д-р політ. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Приходько Володимир Володимирович, к.філос.наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Сапенко Роман, д-р філос. наук, професор, Зеленогурський університет (Польща)
	Соболевський Ярослав Андрійович, д-р філос. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Терепицій Сергій Олександрович, д-р філос. наук, проф., Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова (Україна)
	Титаренко Вадим Анатолійович, канд. філос. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Урфаліно Філіп, Вища школа соціальних наук (Франція)
Адреса редколегії	Харьковченко Євген Анатолійович, д-р філос. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	Цвих Володимир Федорович, д-р політ. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
Затверджено	Шашкова Людмила Олексіївна, д-р філос. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
	01601, Київ, вул. Володимирська, 60, філософський факультет (38044) 239 32 81
Зареєстровано	Вченою радою філософського факультету
	31 травня 2021 року (протокол № 13)
Засновник	Міністерством юстиції України.
	Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22071-11971Р від 20.05.2016 р.
Видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
	ТОВ «ВАДЕКС», Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи ДК № 4285 від 27.03.2012 р.

EDITORIAL BOARD

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy (ISSN 2523-4064; eISSN 2523-4072) is a local peer-reviewed open-access academic journal published by the Faculty of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine). The journal publishes the main results of research in the field of philosophy and political science, as well as philosophical problems of natural sciences, social sciences and humanities, carried out primarily by scientists of the Taras Shevchenko National University of Kyiv and its Ukrainian and international academic partners.

The journal was founded in 1958.

Published semi-annually.

Editors-in-Chief	Anatoliy Konversky, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Sergii Rudenko, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)
Editorial Board	Cristián Santibáñez, Catholic University of Concepción (Chile) Danny Dubé, Université Laval (Canada) Dmytro Nelipa, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Gabriel Sandu, Prof. Dr., University of Helsinki (Finland) Ihor Petrenko, Assoc. Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Iryna Liashenko, Assoc. Prof. PhD, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Nataliia Mozgova, Prof. Dr., Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine) Oleg Batrymenko, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Roman Sapeńko, Prof. Dr., University of Zielona Góra (Poland) Serhii Terepyschyi, Prof. Dr., Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine) Serhii Yosypenko, Institute of Philosophy named after Gregory Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine) Tomasz Mróz, Prof. Dr., University of Zielona Góra (Poland) Urfalino Philippe, Prof. Dr., Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (France) Vadym Tytarenko, Assoc. Prof. PhD, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Volodymyr Prykhodko, Assoc. Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Volodymyr Tsyvkh, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Yaroslav Sobolievskyi, Assoc. Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Yevhen Kharkovschenko, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Lydmyla Shashkova, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)
Address editorial board	01601, Kyiv, street Volodymyrska, 60, Faculty of Philosophy (38044) 239 32 81
Approved	Academic Council of the Faculty of Philosophy May 31, 2021 (Minutes № 13)
Registered	Ministry of Justice of Ukraine. Certificate of state registration KB № 22071–11971P dated 20.05.2016
Founder	Taras Shevchenko National University of Kyiv
Publisher	VADEX LLC, Certificate of inclusion in the State Register of Ukraine of the subjects of publishing DK № 4285 dated March 27, 2012.

Вдовиченко Г. Філософія в УРСР другої половини XX ст. у оцінках західних філософів того часу: образ київської філософської школи 50-х – першої половини 60-х рр. XX ст.	5
Кононенко Т., Льїна Г. Республіка краснописьменства. Коментар до перекладів українською мовою термінів з праці Девіда Г'юма. «Про есеїстичне письменство»	18
Лактіонова А. Істина, реалізм, релятивізм: взаємозв'язок і взаємна визначальність	29
Сейєд Мохаммад Х. Мір Мохаммаді Серйозно сприймати філософські основи корпоративної соціальної відповідальності.....	37
Павлова О. Візуальні дослідження: наукова та освітня перспективи	47
Ткач О., Ткач А. Підтримка демократичної політичної системи суспільством як чинник ефективності урядів	55
Ченгжанг Жоу Інтерпретація теоретичних джерел принципу мирного співіснування двох систем у дослідженнях з історії комуністичної партії Радянського Союзу	64
Ярмоліцька Н., Москальчук М. Соціально-економічні та ідеологічні основи моралі в етичному спадку Євгена Федоренка	70

Vdovychenko H.

Soviet Ukraine Philosophy of the Second Half of the 20th Century in the Assessments of Western Philosophers of the Time: Image of the Kyiv Philosophical School of the 1950s – First Half of the 1960s.....5

Kononenko T., Ilina H

Republic of Belles-Lettres.

A commentary to Ukrainian translation of the terms from David Hume’s “Of Essay-Writing” 18

Laktionova A.

Truth, Realism, Relativism: Interconnection and Reciprocal Definability 29

Seyed Mohammad H. Mir Mohammadi

Taking Philosophical Grounds of Corporate Social Responsibility Debate Seriously 37

Pavlova O.

Visual Studies: scientific and educational perspectives..... 47

Tkach O., Tkach A.

Support of Democratic Political System by Society as a Factor of Government Efficiency 55

Chengzhang Zou

The principle of peaceful coexistence of two systems and the interpretation
of its theoretical sources in research on the history of the Communist Party of the Soviet Union..... 64

Yarmolitska N., Moskalchuk M.

Social-Economic and Ideological Foundatons of Morals in the Ethical Heritage of Eugene Fedorenko. 70

**ФІЛОСОФІЯ В УРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.
У ОЦІНКАХ ЗАХІДНИХ ФІЛОСОФІВ ТОГО ЧАСУ:
ОБРАЗ КИЇВСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ
50-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХХ СТ.**

Георгій Вдовиченко, доктор філософських наук, ст. науковий співробітник,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-8532-7672>
E-mail: georgyv dovychenko@knu.ua

Отримано: 10.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.06.2021

Вдовиченко Г. (2021). Філософія в УРСР другої половини ХХ ст. у оцінках західних філософів того часу: образ київської філософської школи 50-х – першої половини 60-х рр. ХХ ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 2(5), 5-17. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-1/8>

Анотація

Стаття присвячена темі генези у 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. образу Київської філософської школи як прикметної учасниці міжнародного наукового процесу періоду «холодної війни» у контексті формування в країнах Західного світу уявлення про філософію УРСР. Постала в проміжку між ХХ (1956 р.) та ХХІV (1971 р.) з'їздами КПРС, - під час хрущовської «відлиги» чи етапу метаморфізації СРСР від сталінізму до неосталінського «застою», ця школа була провідним ідейно-організаційним осередком філософського життя УРСР часу геополітичної боротьби Східного й Західного військово-політичних блоків під орудою СРСР і США. Головний представник Радянської України у налагодженому в середині 60-х рр. ХХ ст. її діалозі зі світовою філософською думкою, Київська філософська школа, в основному її українознавчий історико-філософський доробок 50-х – 70-х рр. ХХ ст., стала центральним об'єктом у дослідженні філософської думки УРСР філософами і науковими інституціями США, ФРН і інших країн Західного блоку в другій половині ХХ ст. Це вивчення можливо поділити на три умовні етапи: 1. підготовчий за доби переходу від сталінізму до хрущовської «відлиги» (кінець 40-х – початок 60-х рр. ХХ ст.); 2. наукової міжнародної взаємодії за умов ідейного протистояння часу переходу від цієї «відлиги» до неосталінського «застою» (початок 60-х – початок 70-х рр. ХХ ст.); 3. активізації ідейного протистояння часу переходу від «застою» до горбачовської «перебудови» (початок 70-х – друга половина 80-х рр. ХХ ст.). Протягом першого та початку другого з них філософи діаспори П. Феденко і Д. Соловей розпочали критичний аналіз шевченкознавчого доробку директора Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР Д. Острянина в контексті активної участі їх і їх колег В. Барки, С. Галамая, Б. Кравців та М. Кушніра, як і вже відомих вчених О. Кульчицького, І. Мірчука і В. Яніва, в радянськознавчих філософських студіях. Не менш важливими свідченнями про характер рецепції філософської думки СРСР викладачами вишів Західної Європи і США в першій половині 60-х рр. ХХ ст. є й спогади про закордонні зустрічі з ними творців Київської філософської школи, у першу чергу директора згаданого інституту П. Копніна та його заступника М. Гончаренка.

Ключові слова: українська філософія, філософська думка української діаспори, Київська філософська школа, Інститут філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР, Д. Острянин, П. Копнін, М. Гончаренко, П. Феденко, Д. Соловей.

Вступ

Здійснене нами у тематичній серії статей, передусім (Vdovychenko, 2020a; Vdovychenko, 2020b; Vdovychenko, 2021a; Vdovychenko, 2021b), дослідження ряду актуальних питань та забутих сторінок історії Київської філософської школи, як чільного ідейно-організаційного академічно-вишівського осередка поступу філософських освіти, науки й культури другої половини минулого століття в УРСР, дозволяє визнати її провідну роль у процесі відродження перерваного сталінським режимом у 30-х рр. XX ст. радянського етапу інституціоналізації модерної української національної філософської традиції. Вивчення місця та ролі в її історії наукового колективу Інституту філософії ім. Г. Сковороди під проводом академіків П. Копніна (1962 - 1968) та В. Шинкарука (1968 - 2001), зокрема як головного осередка згаданої школи й, водночас, однієї з перших у післясталінський час в УРСР академічних мікромоделей-прообразів відкритого суспільства та чільної української учасниці у міжнародному філософському процесі другої половини XX ст., актуалізує розгляд проблеми вивчення та оцінювання наукових здобутків Київської філософської школи її зарубіжними партнерами. На особливу увагу заслуговує маловивчене питання специфіки рецепції цих здобутків науковцями Західного блоку, як-от філософами США, ФРН, Великій Британії, зокрема з української діаспори, у першу чергу потреба в класифікуванні та фаховому розгляді етапів цього дослідження. Метою цієї статті є з'ясування основних підсумків початкового періоду формування в 50-х – першій половині 60-х рр. XX ст. у філософській думці країн Західного блоку, передусім у філософів української діаспори, образу Київської філософської школи та уявлення про філософію в УРСР після Другої світової війни.

Джерела

Визначення теми цієї статті зумовлене, чималою мірою, актуалізуванням значної уваги вітчизняних науковців, у першу чергу саме ідейних наступників Київської філософської школи з Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України, – колективу відділу історії філософії в Україні під керівництвом С. Йосипенка, до філософської думки української діаспори у країнах Західного блоку (Філософська думка західної української діаспори XX століття: ідеї та постаті, 2018). Водночас, воно спричинене розпочатим у незалежній Україні процесом демітологізування історії згаданої школи у проектах з усної історії філософії Т. Чайки і дослідницьких гуртків і товариств її колег з чільних вишів Києва і Львова. Використані в цій статті джерела можна умовно поділити на дві основні умовні групи публікацій: 1. Східного блоку та, головним чином, СРСР (україномовні та іншомовні статті, монографії і т.д.), як і видані вже в Україні спогади діячів Київської філософської школи та ін.; 2. США, ФРН та інших країн Західного Блоку (в першу чергу україно- й іншомовні статті й монографії філософів українського походження, як і, переважно, англomовні дослідження). Прикметними взірцями першої з них є як видані АН УРСР і АН СРСР англomовні видання, як-от «Academy of Sciences of the Ukrainian SSR», «Marxist Dialectics Today», так і публікації їх членів, відомих філософів УРСР (Копнин, Передерий, 1964; Гончаренко, 1967), зі спогадами про їх зарубіжні наукові відрядження. Не менш політизованим, ніж вони, є, на наш погляд, і основний масив другої з груп джерел, головним чином активно задіяний у ній чималий обсяг наукових і науково-публіцистичних праць філософів діаспори в періодичних виданнях («The Ukrainian Quarterly», «Вільна Україна», «Вісник», «Фенікс», «Сучасність», «Шлях Перемоги» й ін.) і збірниках наукових праць («Український збірник» й ін.), а саме: (Феденко, 1961; Соловей, 1961; Кушнір, 1963; Барка, 1963; Галамай, 1963; Кравців, 1966 та ін.). До поля нашої уваги, крім низки монографій знаних західних філософів-радянознавців, наприклад (Plamenatz, 1954), які мали значний вплив на філософів діаспори, потрапили й дайджести та бюлетені, як-от огляди періодики УРСР і СРСР («Digest of the Soviet Ukrainian Press» видавництва «Сучасність», «The Current Digest of the Soviet Press» Американської Асоціації з розвитку слов'янських студій), та інші видання, в яких були згадані діячі Київської філософської школи і їх праці.

Результати

Системно розпочате лише в сучасній Україні, фахове вивчення Київської філософської школи як центрального феномену філософського життя в УРСР другої половини ХХ ст. засвідчило її чільну роль у відродженні перерваного сталінськими репресіями радянського – найтривалішого та найтрагічнішого, процесу інституціоналізації української національної філософської традиції. Постає на матеріальній і кадровій базі відновлених у середині 40-х рр. ХХ ст. філософського факультету Київського державного університету та Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР, як двох провідних закладів вітчизняних філософських освіти, науки і культури, Київська філософська школа відома як активний науковий та громадський суб'єкт українських культуро-, націо- й державотворення від часу спускання «залізної завіси» до закінчення «холодної війни». Вона була учасником активізації світового повоєнного правозахисного руху в час від ухвалення на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1948 р. «Загальної декларації прав людини» до підписання в 1975 р. Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі чи Хельсінкської декларації. Цей період дієвого поступу неоантиколоніального руху у Азії, Африці й на інших континентах, як і протестних рухів у Західній, Центральній та Східній Європі, втілювався в УРСР у продовжуючий вже в мирний спосіб національно-визвольні змагання правозахисний рух і явище шістдесятництва. Його показовою ланкою стала генерація українських філософів-шістдесятників – науковців Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР, найвідомішими з яких для громадської думки демократичного світу були і є знакові для українського правозахисного руху постаті підданих репресіям у 1972 р. в'язнів сумління В. Лісового та Є. Пронюка. Вони та їх не менш відомі в міжнародних наукових колах колеги, як-от М. Попович і дієво дотичний до правозахисного руху в СРСР, як товариш І. Світличного, О. Зінов'єва і О. Єсеніна-Вольпіна, С. Кримський, були свідками постановлення двополярного світу з його наддержавними системами військових та економічних спілок, змагання яких – від політико-ідеологічної боротьби до перегонів звичайних та ядерних озброєнь, зумовили ряд світових міжнародних криз і призвели людство до загрозливої межі цілковитого зникнення.

Поступове поширення сприйняття цієї школи як явища за межі науково формалізованого аналізу її історії, розпочате опублікуванням у 90-х рр. ХХ ст. спогадів її засновників і творців В. Шинкарука, В. Горського й низки їх колег і продовжене виходом у світ журнальної версії спогадів В. Лісового та двох не менш осяжних спроб науково-мемуарного аналізу зародження згаданої школи у Київському державному університеті та її оформлення й розвитку в Інституті філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР А. Горак і В. Табачковським, здобулось протягом минулого десятиліття на прикметне фахове інноваційне вирішення. Яскравими ланками його плідної реалізації стали перші вітчизняні проекти з усної історії філософії, зокрема «Усні історії філософів» київської дослідниці Т. Чайки і активна діяльність заснованого в 2016 р. на кафедрі історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка Студентського товариства усної історії філософії. Найважливішим здобутком цих досліджень, а саме інтерв'ювання, головним чином, відомих представників філософської думки УРСР – засновників і діячів Київської філософської школи, та видання у вітчизняній філософській періодиці їхніх усних спогадів, є отримання суцвіття невідцензурних особистісних візій-свідчень безпосередніх учасників подій як контрверсійної множини осучаснених образів минувшини. Розпочате, в тому числі й нами, вивчення цих автобіографічних реконструкцій, з їх прикметним філософським рефлексуванням маловідомого досі особистісного формування від років дитинства з докладним розглядом замовчуваних до того подробиць розвитку освітнього процесу і наукового життя УРСР і місця свого та їх колег у них, дозволяє виокремити три умовні регіонально-міські кола просторової зумовленості цих спогадів. На наш погляд вони є такі: 1. центральноукраїнське з центром у Києві, представлене проектом Т. Чайки в цілому, як-от виданнями (Крымский и Чайка, 2012; Горский и Чайка, 2014), та проведені Студентським товариством два інтерв'ю, в першу чергу (Головаха, 2017), і з С. Пролеєвим; 2. західноукраїнське з центром у Львові, а саме узяті згаданим вище товариством інтерв'ю в Я. Стратій та два інтерв'ю з М. Кашубою, проведені як на прохання цього ж товариства колегами у Львові, так і членом товариства усної історії Львівського національного університету ім. І. Франка; 3. південноукраїнське з центром у Одесі, представлене проведеними під керівництвом І. Голубович інтерв'ю з О. Роджеро і С. Секундантом.

Вихованці Московського, Львівського та, головним чином, Київського державного університе-

тів, переважна більшість із яких стали співробітниками Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР та представляли філософську думку УРСР на міжнародній науковій арені, ці вчені, зокрема С. Кримський, М. Попович, В. Горський та Я. Стратій, залишили у спогадах-автобіографічних реконструкціях низку частково розглянутих нами у статті (Vdovychenko, 2021) цікавих маловідомих згадок про офіційні й неофіційні контакти власні й своїх колег по роботі з науковими і громадськими колами країн Східного і Західного блоків у 60-х – 80-х рр. XX ст. Доповнені вже згаданими дорожніми нотатками П. Копніна та М. Гончаренка, як і книгою спогадів (Лісовий, 2014), вони дали нам можливість накреслити у загальних рисах досвід Київської філософської школи як учасниці міжнародного філософського життя, а саме налагоджувача наукових контактів СРСР і країн Західного блоку протягом їх геополітичного протистояння. Дестереотипізація та демітологізація сукупного «радянського» образу Київської філософської школи, як і всієї наукової діяльності Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР та філософської думки УРСР як такої на загал, зумовлюють фахове зацікавлення в системному вивченні сприйняття і осмислення явища української радянської філософії її ідейними опонентами, в першу чергу – філософами діаспори українського етнічного походження, ряду найрозвиненіших країн Західного блоку, передусім США і ФРН. Розпочате ще в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. діями «філософського фронту» УСРР епохи «Розстріляного Відродження», як-от академіком ВУАН В. Юринцем та членом-кореспондентом ВУАН П. Демчуком на матеріалах праць І. Мірчука, Д. Оляничина, Д. Залозецького, Я. Яреми і, головним чином, Д. Чижевського, як автора розвідок «Філософія на Україні» (1926) та «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), вітчизняне «філософське діаспорознавство» перетворилось у 30-х – 40-х рр. XX ст. на складник ідеологічної боротьби радянської влади з «українським буржуазним націоналізмом» в УРСР і світі. Виразно позначені її пропагандистським характером, перші спроби публічної оцінки заборонених у СРСР текстів мислителів діаспори за постсталінського часу, як-от у вступі до «Нарису історії філософії на Україні» (1966) тоді вже колишнього директора Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР Д. Острянина, поклали початок складному й суперечливому діалогу роз'єднаної державними кордонами та накинутими їй доктринами української філософської думки постмодерну.

Попереднє дослідження багатьох як відомих, так і, значною мірою, менш znаних та призабутих обставин розвитку цієї, здебільшого заочної, дискусії на основі ознайомлення з її перебігом, головним чином, саме зі шпальт багатьох раритетних зарубіжних періодичних україно- та іншомовних видань і наукових та науково-публіцистичних праць, дозволяє нам виокремити такі три її умовні етапи: 1. підготовчий від початку «холодної війни» між країнами Західного блоку та СРСР під час переходу СРСР від сталінізму до хрущовської «відлиги» (кінець 40-х – початок 60-х рр. XX ст.); 2. тимчасової наукової міжнародної взаємодії СРСР і Західного блоку в контексті їх ідейного протистояння під час переходу СРСР від «відлиги» до неосталінського «застою» (початок 60-х – початок 70-х рр. XX ст.); 3. активізування ідейного протистояння СРСР та країн Західного блоку під час переходу СРСР від «застою» до горбачовської «перебудови» (початок 70-х – друга половина 80-х рр. XX ст.). Одним із доволі примітних і безумовно важливих джерел цього поділу та аналізу виокремлених етапів стала стаття (Мінаков, 2009), автор якої одним із перших в незалежній Україні розпочав системне вивчення проблеми осмислення досвіду філософії в СРСР у зарубіжній філософії XX ст. Висвітлюючи трансформування заочної дискусії П. Грірсона, Д. Гекера та інших західних науковців у 30-х рр. XX ст. з радянською філософією сталінської доби, яка, за його словами, сприймалась на Заході як ворожа, однак, без сумніву, європейська інтелектуальна традиція, М. Мінаков аргументовано висвітлив становлення в «радянським» розвідках «Радянська філософія: дослідження теорії і практики» (1946) Д. Сомервіля та «Радянська свідомість: російська культура під комунізмом» І. Берліна сталого «схоластичного» «західного образу радянської філософії», як «вихідної позиції для західних дослідників». На думку М. Мінакова, марксознавчі студії 50-х – 80-х рр. XX ст. znаних вчених країн Західного блоку Г. Маркузе, Т. Блеклі, Й. Бохеньські, Л. Грегема, Е. Ласло та Л. Колаковського, різнились від цих двох розвідок радше аргументацією й тональністю, ніж висновками.

Водночас, М. Мінаков відзначив і конспективно описав зміну ставлення англо-американських дослідників до радянської філософії в середині 80-х рр. XX ст. – під час горбачовської «перебудови», зокрема в студіях Д. Сканлана й Г. Дама, які, на його погляд, стали своєрідним вододілом у західній тради-

ції розуміння радянської думки, зокрема з огляду й на порушення ними питання щодо системної обмеженості західного радянознавства в розумінні ним подій і процесів у СРСР. Попередньо розглянуті нами здобутки вивчення розвитку філософської думки УРСР у США, Великобританії, Канаді і ФРН у 50-х – 60-х рр. XX ст. як окремими вченими, так і дослідницькими групами спеціальних наукових радянознавчих інституцій, в першу чергу Інституту з вивчення СРСР у Мюнхені, Інституту В. Вільсона з радянознавчих студій, Інституту Кенана з перспективних російських студій, як і низки українознавчих інститутів США та Канади, наприклад у Гарвардському університеті, виявили обмеженість їх уваги до історії філософських традицій національних республік СРСР, зокрема УРСР. Показово, що з сімнадцяти книг «Українського збірника», випущеного в світ протягом 1954 – 1960 рр. за редакцією дійсного члена НТШ та професора Українського Вільного Університету П. Курінного Інститутом для вивчення СРСР у Мюнхені, лише в одній – восьмій, книжці за 1957 р. вміщено власне філософську статтю Галини Корчинської «Три або чотири закони діалектики». Вона присвячена фаховому розгляду марксистсько-ленінської думки СРСР за сталінізму на засадах згаданої праці професора Колумбійського університету Д. Сомервіля і двох монографій політемігрантів-росіян, професорів філософії: «Логіка і діалектика в Радянському Союзі» (1952) А. Філіпова і «Філософські злидні марксизму» (1952) Б. Вишеславцева (під псевдо В. Петров). Вдаючись у ній до критичного аналізу політичної кон'юнктури у філософській думці СРСР 30-х – початку 50-х рр. XX ст. на матеріалах журналу «Вопросы философии» за 1950 – 1955 рр. і ряду інших філософських видань АН СРСР, як-от збірника досліджень Інституту філософії АН СРСР «Про діалектичний матеріалізм» (1953), вона аргументовано висвітлила змінність ставлення радянської влади до формальної логіки в залежності від пануючої інтерпретації діалектичного матеріалізму. Проте, в цій статті, як і в не менш прикметному радянознавчому філософському здобутку цього ж інституту – виданій німецькою монографії «Марксистсько-радянська концепція людини у світлі західної психології» (1956) О. Кульчицького, діяльність новонародженої Київської філософської школи, як і діючого на той час вже одне десятиліття Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР, жодним чином не відображена.

Не відзначена вона й на шпальтах більшості знаних нам назв української зарубіжної періодики кінця 40-х – 50-х рр. XX ст.: від популярних тоді видань, як англomовний кварталник Українського Конгресового Комітету Америки «The Ukrainian Quarterly» та суспільно-політичний і науково-літературний місячник ОУН (р) «Визвольний шлях», до «Вісника» Організації Оборони Чотирьох Свобід України і органу Товариства української студіюючої молоді імені М. Міхновського «Фенікс: журнал знання, культури і суспільної думки». Варте уваги те, що вже в першому зошиті останнього з них, яке побачило світ у 1951 р. у ФРН, крім його головного редактора Василя Маркуся взяли участь ще кілька знаних у майбутньому фахових філософів з діаспори. Між них був і Кирило Митрович зі статтею «Персоналізм Емануеля Муніє», який згодом не раз оцінюватиме в своїх сковородознавчих розвідках доробок колег-філософів з УРСР. Показово, що цей осередок філософів-«феніксівців», за участі в ньому колишнього викладача філософського факультету Львівського університету, а на еміграції професора філософії, декана філософського факультету та ректора Українського Вільного Університету, очільника Західноєвропейського центру НТШ у Сарселі О. Кульчицького, голосно заявив про себе згодом у перших числах заснованого в 1961 р. у Мюнхені журналу Українського товариства закордонних студій «Сучасність». На його шпальтах протягом трьох десятиріч виходили у світ цікаві публікації з історії зарубіжної і української філософії О. Кульчицького, К. Митровича, В. Одайника, Д. Козія, П. Балея, в тому числі й таке важливе джерело з історії вивчення філософії в УРСР та СРСР, як осяжна стаття науковця української діаспори у США (Витвицький, 1984), присвячена системному філософському аналізу наукового доробку Київської філософської школи на матеріалах усіх випусків «Філософської думки» за 70-і рр. XX ст. Не менш цікавим свідченням часу налагодження наукових зв'язків СРСР та США є й уміщені в «Сучасності» спогади про відвідини радянських філософських інституцій у Москві, республіках СРСР (Фоєр, 1987) за хрущовської «відлиги» знаного соціолога, доктора філософії Гарвардського університету Л. Фойєра.

Появі чималой кількості головно критичних оцінок здобутків філософів УРСР у періодиці української діаспори у Західній Європі і США 70-х – першої половини 80-х рр. XX ст. передував поступовий перехід від вельми побіжного згадування окремих подробиць у розвитку української радянської філософії та філософії СРСР на загал, наприклад Інституту філософії АН СРСР та відомих радянських фі-

лософів 30-х – 60-х рр. XX ст., до тематично окресленого аналізу внеску науковців Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР та філософів з провідних вишів УРСР до науково-пропагандистського розроблення в 50 – 60-х рр. XX ст. проблем формування світогляду та філософських поглядів Т. Шевченка, І. Франка й Лесі Українки як знакових постатей вітчизняних історії і культури. На особливу увагу заслуговують поодинокі – найперші, згадки у енциклопедично-довідникових та періодичних виданнях Західної Європи та США 50-х – початку 60-х рр. XX ст. про директора Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР Д. Острянина, постать якого, згадана в «Енциклопедії Українознавства», виявилась у 1961 р. об'єктом критики у органі Української Вільної Громади в Америці - «журналі української визвольної думки» «Вільна Україна», передусім у перевиданій брошюрою (Соловей, 1962) статті дійсного члена Української Вільної Академії наук у США Д. Солов'я. Враховуючи ряд критичних зауважень у вміщений у попередньому – тридцятому, числі цього видання за 1961 р. публікації «Шевченко в кривому дзеркалі» П. Феденка до статті Д. Острянина в «Комуністі України», Д. Соловій розглянув його статтю «Ідейна спадщина Т. Г. Шевченка та сучасність» у третьому числі «Вопросов философии» за 1961 р. Засуджуючи її як «грубо наступливу», а її «вченого більшовицького автора», який «займає високе становище в Україні з ласки московського окупаційного апарату ЦК КПСС», визнаючи дієвим учасником «московського більшовицького спотворення, цензурування та фальшування Шевченкової творчості», Д. Соловей наголосив, що для Д. Острянина Кобзар «є лише зручним предметом для несумлінної й грубої політичної спекуляції» та «знаряддям для вислужування перед всевладним окупантом».

Критично аналізуючи «різні оцінки поезії Шевченка» у XIX - XX ст.: від «безсумнівного патріота і «будителя» П. Куліша та «російського монархіста українського роду» В. Демченка до «майстра всякого роду фальсифікацій» Д. Донцова й речників «Москви і її підголосків в Україні», - які, на його думку, спільно намагались «використати поезію Шевченка для своїх політичних цілей і уподобань», доктор філософського факультету УВУ в Празі та декан його історичного факультету П. Феденко присвятив цю статтю огляду ініційованого Всесвітньою радою миру святкування в 1961 р. 100-річчя з дня смерті Кобзаря. Аналізуючи спробу «володарів Кремля» вжити всіх зусиль, щоб «представити Шевченка як «свого», автор статті проілюстрував тезу про «комуністичних пропагандистів», що «відважуються ширити неправду про політичні погляди Шевченка», на прикладі коментування Д. Острянином роздумів Т. Шевченка у поемі «Юродивий» про Д. Вашингтона, а саме протиставлення «поступового для того часу державного ладу, який обстоював Д. Вашингтон», і устрою США як «світового жандарма» в XX ст. Цитуючи вихватки свого заочного опонента на адресу «американо-німецьких фальсифікаторів творчості Шевченка та їх наймитів - українських буржуазних націоналістів» з їх «вигадками» щодо того, що поет «засуджував возз'єднання України з Росією» та «ганьбив Богдана Хмельницького», він вказав на цензурування відповідних місць у радянським виданнях «Кобзаря». У власну чергу, докладно розвиваючи ці тези у згаданій статті, зокрема у пунктах «Що Д. Ф. Острянин несумлінно приписує Тарасові Шевченкові» та «Московське більшовицьке спотворення, цензурування та фальшування Шевченкової творчості», Д. Соловей присвятив основну увагу аналізу ставлення поета як «до Хмельницького за його договір з Москвою у Переяславі», так і до «Мазепи й перемоги Петра під Полтавою» й визначенню «політичного Шевченкового ідеалу та височини Шевченкового патріотизму». Ці дві чи не найперші спроби мислителів діаспори розглянути, хоч у першому випадку принагідно, а в другому докладніше, суспільно-політичну позицію Д. Острянина, наступного року усунутого з посади директора Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР, оминають увагою власне філософський доробок його та його колег з інституту і є першими яскравими взірцями підготовчого етапу оцінювання мислителя-ми діаспори філософії в УРСР.

Визначене в згаданій статті П. Феденка як «перша спроба – використати роковини українського поета для міжнародної комуністичної пропаганди», проведення Всесвітньою радою миру в 1956 р. «ювілею з нагоди століття Івана Франка» стало одним із головних приводів системного осмислення феномену українського радянського франкознавства, великою мірою саме філософських його здобутків, членом редколегії «Енциклопедії Українознавства», головним редактором «Сучасності» у 1971 - 1975 р., поетом і перекладачем Б. Кравцівим у статті (Кравців, 1966). Залучаючи до осяжного огляду «дуже фрагментарного і довільного» аналізу вченими УРСР суспільно-політичних поглядів І. Франка, особливо його думок про соціалізм та марксизм, низку фахових філософських студій, зокрема моног-

рафії «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка» (1956) професора кафедри філософії Львівського держуніверситету А. Брагінця і «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка» (1949) та «Світогляд Івана Франка» (1956) О. Білоуса, автор статті звернув особливу увагу на ґрунтовний доробок «франкознавця старої західноукраїнської школи» М. Возняка. Вказуючи на те, що останній та його колеги-франкознавці УРСР, включно з автором публікації «Деякі питання соціалізму в публіцистиці Івана Франка 70-х – 80-х рр. XIX ст.» зі збірника «Іван Франко. Статті і матеріали. №7» (1960), співробітником цієї кафедри А. Пашуком, змушені обмежуватись у розгляді питань про формування світогляду І. Франка «раннім періодом його діяльності», разом виступаючи у цьому як «дуже односторонні і тенденційні», Б. Кравців розлого зупинився на цензуруванні розвідок І. Франка в УРСР на прикладі низки видань його праць, зокрема «Іван Франко. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори» (1956). Ця розвідка Б. Кравціва, опублікована ним у п'ятому числі журналу «Сучасність» за 1966 р., була видана того ж року як передмова до впорядкованого ним збірника «Іван Франко про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті: 1897 - 1906» (1966). У коментарях до вміщених у ньому сімох праць І. Франка Б. Кравців засвідчив обізнаність з дослідженнями радянських філософів і про М. Драгоманова та М. Павлика, як-от монографією «Суспільно-політичні і філософські погляди М. Павлика» (1962) завідувача в 70-х рр. XX ст. відділу історії філософської і соціологічної думки на Україні Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР П. Манзенка.

Показово, що вже в цій публікації було яскраво увиразнено провідну, на наш погляд, тенденцію в розгляді філософами української діаспори у 60-х – 80-х рр. XX ст. представників і доробку Київської філософської школи, а саме звернення доволі заполітизованої критичної уваги на українознавчий доробок відділу історії філософії на Україні Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР. Висвітлений у статті (Шеремета, 2013) етап історії згаданого відділу за директорства в інституті Д. Острянина (1952 - 1962), за якого і було закладено засади Київської філософської школи і її академічних студій з історії філософії України від Середньовіччя до, власне, епохи «Розстріляного Відродження», визначений у спогадах Є. Головахи як період переходу в філософії УРСР від «філософської персонології» повоєнного часу, коли треба було «показати, що в Україні була філософія, а головне, що ця філософія мала певне відношення до марксистської ідеології», до написання узагальнюючих праць з історичного й діалектичного матеріалізму. Показовими взірцями адаптування до свідомості громадян УРСР марксизму-ленінізму були, за його словами, обрані знакові для українського народу постаті Т. Шевченка, Лесі Українки та І. Франка, яким і були присвячені перші філософські розвідки його батька, очільника згаданого відділу І. Головахи, як-от «Т. Г. Шевченко і російські революційні демократи 50-х – 60-х рр. XIX ст.» (1953) та «Суспільно-політичні і філософські погляди Лесі Українки» (1953). Його наступник на цій посаді й, водночас, директор інституту впродовж майже всієї хрущовської «відлиги», Д. Острянин, разом із тим, звернув пильну увагу на філософські питання природничих наук у працях «Боротьба за матеріалістичні ідеї у вітчизняній біології в першій половині XIX ст.» (1952) та «І. І. Мечніков у боротьбі за матеріалізм у природознавстві» (1954). «Філософським мейнстрімом» у філософії УРСР 50-х рр. XX ст., за Є. Головахою, була вимога обґрунтувати, що вітчизняні діячі науки і культури мали матеріалістичні погляди й цілком відповідали вимогам марксистського вчення, і, по друге, що саме на цих засадах і має будуватися вся наука.

Фахові дослідники духовної історії України та людства: від вихованця філософського факультету Львівського університету, президента Європейської президії Української вільної академії наук, засновника «Ордену Бога Сонця» й дослідника «Велесової книги» В. Шаяна до магістра філософії Львівського університету, члена товариства католицьких філософів Америки та очільника Українського католицького об'єднання «Обнова», дослідника спадщини Св. Томи Аквіната В. Олексюка, - мислителі української діаспори, по суті, спільно вельми критично оцінили і засудили теорію й практику «марксизму-ленінізму» в СРСР сталінського і постсталінського часу. Таким доспілим його плодам, як-от «Обезвласнене суспільство. Марксизм: утопія в теорії і терор у практиці» (1981) вихованця Люблінського університету, почесного доктора НаУКМА П. Балея, передували у 50-х – 60-х рр. XX ст. численні публікації його колег у еміграційній періодиці, зокрема й (Барка, 1963; Галамай, 1963; Кушнір, 1963). Цікаво, що відзначне С. Галамаєм у статті «Ще про діалектичний матеріалізм: людина – машина», в його найзагальніших рисах, «намагання матеріалістів» здійснити «омашинення людини», як і відзначена В. Баркою в статті «Релігія і наука заперечують діямат» «світоглядова боротьба» «завідувачів діямату», як

«ідеологічної підойми» для «світоповороту в апокаліптичний жах прийдешніх часів», «проти релігії», виразно перегукуються, за всієї відмінності вихідних філософських позицій, з критичним умонастроєм щодо догматизованої версії марксизму в СРСР більшості діячів постаючої Київської філософської школи. У широкому спектрі їх публікацій початку 60-х рр. XX ст.: як наукових праць, наприклад монографії «На філософському роздоріжжі» (1962) І. Бичка, так і в перших – підцензурних, проте доволі інформативних спогадах про закордонні – перші, наукові відрядження до країн Західного блоку (Копнин, Передерий, 1964; Гончаренко, 1967), – відчутно вчувається повоєнний антитоталітарний поворот до культурно-антропологічної проблематики. Уважне осмислення ідей творців німецької класичної філософії і, водночас, О. Шпенглера й А. Тойнбі, книг Старого і Нового Заповіту і, разом із тим, праць І. Павлова, В. Бехтерева, та І. Сеченова, вчень В. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса і, заразом, Д. Джентіле, Б. Кроче, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартра та С. Керк'єгора, – це далеко не повна лектура не тільки В. Барки, згадана ним у його статті, а й П. Копніна і багатьох його тогочасних колег з Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР.

Безумовне зацікавлення цих відомих представників жорстко розділеної фізичними й ідеологічними кордонами української інтелектуальної еліти одне одним, досвідом ідейно-світоглядного формування у відмінних цивілізаційних вимірах, показово виявлене в прикметних у багатьох відношеннях працях М. Гончаренка, а саме в книзі його дорожніх нотаток «На культурних меридіанах Австралії і Океанії» (1973) та, головним чином, передуючій їй осяжнішій книзі спогадів про мандрівку до Західної Європи й Північної Америки (Гончаренко, 1967). Призабутий нині представник старшої генерації Київської філософської школи, член-кореспондент АН УРСР, співробітник згаданого інституту, як і, дещо згодом, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, культуролог і мистецтвознавець М. Гончаренко вдався в цих, що прикметно, україномовних виданнях, до огляду соціокультурного буття «капіталістичного світу» часу розквіту правозахисного та протестного рухів на геополітичному фоні наслідків Карибської кризи і набираючої тоді обертів війни у В'єтнамі. Описуючи у першій (Гончаренко, 1967) відвідини у 1964 – 1965 рр. Великої Британії (Лондон, Кембридж, Оксфорд, Стратфорд-на-Ейвоні та Кентербері), Канади (Оттава, Монреаль, Ванкувер) і США (Нью-Йорк, Кембридж, Чикаго, Сан-Франциско, Лос-Анджелес, Вашингтон, Честер), М. Гончаренко змалював широку панораму вражень від особисто відвіданих ним громадських установ, закладів освіти, науки і культури, як-от Британського музею, Альберт-холлу, Національної галереї Оттави, музеїв Нью-Йорка та різних заходів, зокрема V Фестивалю сучасного мистецтва (Ванкувер, 1965). Приділяючи увагу аналізу актуальних тем історії та теорії культури, етики, соціології і філософії, у тому числі й на матеріалах невиданих тоді в СРСР праць Г. Ріда, Е. Тоффлера, Д. Бела, В. Елтона, А. Гавзера, П. Сорокіна і ін. зарубіжних учених, як і широкого спектру зарубіжної періодики, – від «The Times» до «Life», він вводив читачів до стін відвіданих ним Лондонського, Кембріджського, Оксфордського, Нью-Йоркського, Колумбійського, Гарвардського, Чиказького та Каліфорнійського університетів і ряду вишів Канади. Висвітлюючи устрій систем вищої освіти у цих країнах в контексті опису зустрічей з викладачами і студентами згаданих вишів, М. Гончаренко привідкрив зміст свого спілкування, зокрема наукових дискусій, із такими знайомими «буржуазними» гуманітаріями, як-от професори: А. Маслов (університет Британської Колумбії), Д. Портной (Нью-Йоркський університет), Г. Айкен (Гарвардський університет), Т. Парсонс (Гарвардський університет), Р. Бравнінг (Північно-Західний університет Чикаго), О. Ашнберг (Каліфорнійський університет (Берклі)) та ін.

Вдаючись до доволі-таки полемічного і, зазвичай, політизованого, проте, безумовно, фахового обговорення як з ними, так і в студентських аудиторіях та різних суспільних колах цих країн, світових освітньо-наукового, культурно-мистецького й суспільно-політичного процесів, М. Гончаренко засвідчив у цих бесідах типове для Київської філософської школи світоглядно-антропологічне – людиновимірно-гуманістичне, осмислення долі людини та людства в ключі аргументованого діалогу. Воно суттєво відмінне від мілітаризованого стилю офіційної науки сталінської доби з її жорсткою догматичною узалежненістю від партійно-вождівського наративу, постульованого як абсолютна істина. Прикметне його виваженістю і заразом парадоксальністю суджень, іронічним і, проте, не раз самокритичним їх забарвленням, комунікування М. Гончаренка споріднене зі звучанням голосів пам'яті його колег (Крымский и Чайка, 2012; Горский и Чайка, 2014) по інституту й філософській школі. Підданий спершу

прискіпливій самоцензурі, а згодом - не менш ретельному редагуванню іншим, голос пам'яті М. Гончаренка, з усіма наголосами, акцентами, недомовками та, власне, тропами й фігурами – від літот до гіпербол, висвітлив, головню, образи «консерваторів» зі специфічних університетських середовищ згаданих країн і задокументував, бодай вельми конспективно, сприйняття ними своїх та його – уявленого ними, власних образів людей та філософів. Співставляючи англійців – на загал «ввічливих до нудоти», «стриманих», «хоча і не від того, щоб тонко пожартувати», та «більш простих, товариських і більш відвертих» канадців, він, не без іронії, зауважив, що в містах американського далекого Заходу, коли співрозмовники дізнавались, що він прибув з СРСР, на нього дивились як «на папуаса або людину з Місяця». Обмежуючи свої спогади про спілкування з ученими і громадськістю української діаспори кількома побіжними згадками про відвідини ним Шевченківської виставки у Лондоні до 150-річного ювілею Кобзаря в жовтні 1964 р. і розмови з «одним українським професором», як і з «канадськими українцями», М. Гончаренко, що цікаво, згадав про наявність між них «націоналістів» та, водночас, позитивно відгукнувся про «національно свідому і культурну частину українців Канади» без жодних, що вельми дивно, пропагандистських коментарів щодо їх ставлення до СРСР.

Засуджуючи діяльність «авторів антирадянських книг» - «спеціалістів по Радянському Союзу» з Коледжу св. Антонія в Оксфорді, зокрема їх лекційні курси «Історія російської революції» і «Радянська конституція» для «наклепів і брехні», він, водночас, відзначив велике зацікавлення, з яким ознайомився з діяльністю соціологічної лабораторії Гарвардського університету під орудою Т. Парсонса. Згадуючи відвідини ним у 1963 р. СРСР та Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР із доповіддю про роботу американських соціологів, як і його бажання «зрозуміти радянську соціологію», М. Гончаренко, разом із тим, вельми критично оцінив ставлення до розвитку радянської філософії та культури у цілому багатьох співбесідників, зокрема і викладачів університетів, які, в кращому випадку, на питання про «радянську літературу, філософію, естетику», ніби змовившись, згадували лише Достоевського, Толстого, Чехова та дивувались, що в СРСР таки «читають Аристотеля, Спінозу, Канта, Гегеля». Розрізняючи «брехню» у «тозі академічності», як-от «антирадянські» видання Оксфордського університету, та окремі статті критично налаштованих щодо поступу цивілізації зарубіжних мислителів, зокрема «надто складну і цікаву фігуру» Г. Ріда, М. Гончаренко доволі відверто змалював на прикладах бесід із викладачами вишів Північної Америки, головним чином з А. Масловим та Р. Браунінгом і їх колегами, позицію «консерваторів» від науки щодо теорії та практики марксизму в СРСР. Безумовно тенденційне, це висвітлення виразної упередженості його візаві щодо змін у філософських освіті, науці й культурі в СРСР кінця 50-х – початку 60-х рр. XX ст., з огляду на канонічне сприйняття ними марксизму-ленінізму в його офіційній версії сталінської епохи, виразно засвідчило виняткову неусталеність образу постсталінської філософії в СРСР у західного студентства і викладацького загалу. Показовим прикладом тривкості їх уявлень щодо СРСР, між іншим і місцезнаходження України, не кажучи про її наукові інституції, є його іронічна згадка про багаторазове малювання карти Європи та позначення на ній Києва з метою пояснити звідкіля він прибув.

А вже за три роки, у Торонто, членом Компартії Канади, випускником Саскачеванського та Торонтського університетів, істориком І. Коляскою, який вчився близько двох років (1963 - 1964) у Вищій партійній школі при ЦК КПУ, де, за іронією долі, в 1968 – 1973 рр. завідувачем кафедри філософії був саме М. Гончаренко, видано першу книгу спогадів - «Освіта у Радянській Україні: дослідження з русифікації і дискримінації» (1968). Разом із опублікованою ще двома роками пізніше другою книгою нотаток-спогадів І. Коляски «Два роки у Радянській Україні. Особистісна розповідь канадійця про російське гноблення і зростаючу опозицію» (1970), ці англomовні свідчення вченого і громадського діяча про реальний стан справ у освітньо-науковому та, на загал, суспільному житті УРСР і, головним чином, її столиці, мали вельми широкий – негативний для СРСР, розголос у північноамериканській діаспорі та в університетських і, в цілому, інтелектуальних колах Канади і США. Власне, якраз у ці роки і добіг свого кінця нетривалий період спроб науковців Східного та Західного блоків, як-от М. Гончаренка та І. Коляски, здійснити крок назустріч освітньо-науковій співпраці наприкінці епохи хрущовської «відлиги». Починаючи з 1968 р., як року «світової революції», - Міжнародного року прав людини і, разом із тим, Празької весни і демонстрації «сімох сміливих» на її підтримку на Червоній площі в Москві, «червоного травня» у Франції та масових виступів у ФРН та США, та закінчуючи 1971 р., як роком відзначення 50-річчя з дня утворення СРСР й проведення XXIV (1971) з'їзду КПРС, тривало завершення про-

цесу налагоджування соціокультурного діалогу між СРСР і США. Святкування 100-річчя з дня народження В. Леніна (1970) стало маркером утвердження в СРСР ідейно-політичного вектора неосталінського «застою», втіленого в звільненні з посади у 1972 р. Першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, провокуванні КДБ УРСР «справи Добоша», як приводу до все нових репресій проти українського національно-культурного та правозахисного руху. Рік урочистого відзначення 250-річчя з дня народження Г. Сковороди став роком репресій проти відділу історії філософії на Україні Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР як протидією режиму вільному виходу вітчизняної філософської думки на світову наукову арену і веденню на ній відкритого міжнародного діалогу.

Дискусія та висновки

Вельми складна та суперечлива внутрішньополітична ситуація в СРСР кінця 40-х - 50-х рр. XX ст.: від продовження розпочатих ще за Другої світової війни масових депортувань етнічних груп і народів, проведення в 1948 – 1953 рр. кампанії проти «безрідних космополітів» до згорання розпочатої після XX з'їзду КПРС «відлиги» та хрущовської антирелігійної кампанії, пік якої припав на 1958 – 1964 рр., - значно ускладнювалась збройною інтервенцією СРСР до Угорщини у 1956 р. та прямою загрозою атомної війни із США за Карибської кризи 1962 р. Уміщена в одинадцятому числі «Фенікса» (1962 р.) «Анотована бібліографія книжок про Советський Союз і Україну 1950 – 1960 рр.» П. Гоя в складі понад ста монографій та збірників, у тому числі й українських авторів, що побачили світ лише в США і Великій Британії, виразно засвідчує пильну увагу їх авторів, зокрема й таких визнаних радянознавців, як-от: К. Меннінг, Д. Кінан та З. Бжезінський, - до всіх аспектів життя в СРСР на зламі сталінської й хрущовської епох, великою мірою саме до його ідейно-філософського виміру. Триваючі в той час у Радянському Союзі винятково важливі в геополітичному відношенні внутрішньо- і зовнішньополітичні зміни, за всієї їх малозрозумілої для пересічного іноземця багатовимірності й різноплановості, вкрай посилювали зацікавлення західних інтелектуалів, як це, наприклад, засвідчено в спогадах (Фоєр, 1987), досвідом прямого спілкування з радянськими колегами. Виразне симпатизування багатьох із них, як-от того ж автора згаданих спогадів, вченню К. Маркса та ідеям широкого спектра його послідовників, зокрема В. Леніна і, водночас, Л. Троцького, як і не менш пристрасне їх заперечення з боку інших, виразно позначились на ставленні до змін в СРСР, зокрема в УРСР, мислителів української діаспори. Переважно учасники національно-визвольних змагань та активні учасники українських політичних партій і громадських організацій на еміграції, вони, за свідченнями В. Олексюка (Олексюк, 1981), ангажувались різними «політично-партійними ідеологіями» з їх «постійними внутрішніми кризами і розколами», як-от «драгоманівщиною, липківщиною, донцівщиною, василіянівщиною і багрянівщиною».

Безумовна невиробленість певної фахової оцінки Київської філософської школи і цілої специфіки розвитку філософії УРСР у 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. не лише в межах певної такої ідеології, а й окремої концепції чи праці мислителів української діаспори того часу, свідчить, по суті, про пояснюване їх відірваністю від реалій постсталінської України запізнення їх рецепції. На наш погляд, це й не дивно, бо й досі - понад піввіку потому, в Україні активно дискутуються питання: передумов та процесу виникнення цієї школи, етапів її розвитку і складу поколінь її діячів, як і галузей та напрямів її фахової й іншої діяльності, - узяті під сумнів самими її творцями М. Поповичем і В. Лісовим, які заперечили її історію як класичної філософської школи. Це явище в усьому спектрі його пояснень: як гуртка київських філософів, інтелектуального руху з осмислення теоретико-пізнавальної проблематики і, власне, шкіл П. Копніна й В. Шинкарука в очолюваному ними Інституті філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР, нео/постмарксистської течії у філософії УРСР, - та багатьох інших, не відповідає цілком, по суті, жодному з них, але й дає певні підстави слушності кожного. Постає поза УРСР, у Москві, ймовірно з легкої руки визнаного за її засновника його колегами і учнями П. Копніна, ця назва позначає собою ясні здобутки як відділу логіки і методології наукового знання, так і відділу історії філософії на Україні, визнання доробку яких у світі припало на кінець 60-х – 80-і рр. XX ст. Засвідчене С. Кримським щодо першого з цих відділів з боку «західних логіків», воно не меншою мірою стосувалось значно критичнішого оцінювання українознавчого історико-філософського доробку другого з них, адже їх дослідницькі проекти були спільно ініційовані П. Копніним. Разом із тим, воно невіддільне від постаті заарештова-

ного в 1972 р. його колеги, в'язня сумління В. Лісового, образ якого став у демократичному світі часу «холодної війни» символом непокороної тоталітарним режимом вільної думки.

Бібліографія

- Барка В. Релігія і наука заперечують діямат / В. Барка // Вісник: суспільно-політичний місячник. – січень 1963. – ч.1 (170). – С. 6-12.
- Витвицький Б. Філософія, політика та політика у філософії (Огляд *Філософської думки* за 1970 – 1979 роки) / Богдан Витвицький // Сучасність. – липень – серпень 1984. – ч. 7-8 (279-280). – С. 202 – 215; вересень 1984. – ч. 9 (281). – С. 89 – 105.
- Галамай С. Ще про діалектичний матеріалізм: людина – машина / Степан Галамай // Вісник: суспільно-політичний місячник. – січень 1963. – ч.1 (170). – С. 4-5.
- Головаха Є. Суб'єктивний погляд на українську філософію (Розмова із Ксенією Боровською, Аміною Кхелуфі та Всеволодом Хомою) / Євген Головаха // *Sententiae*. – 2017. – Vol. XXXVI, Issue 1. – С. 173 – 214.
- Гончаренко М. Дорогами західного світу / М. В. Гончаренко. – Київ : Наукова думка, 1967. – 196 с.
- Горский В. Я прожил счастливую жизнь (Цикл интервью Т. А. Чайки) / В. С. Горский, Т. А. Чайка. – Киев: Издат. дом Дмитрия Бурого, 2014. – 176 с.
- Копнин П., Передерий В. О чём говорят философы мира: заметки участников XIII Международного конгресса философов в Мексике / П. В. Копнин, В. Ф. Передерий. – Киев: Наукова думка, 1964. – 78 с.
- Корчинська Г. Три або чотири закони діалектики / Галина Корчинська // Український збірник. Інститут для вивчення СРСР, Мюнхен. – 1957. – Кн. 8. – С. 7 – 45.
- Кравців Б. Суспільно-політичні погляди Івана Франка і радянське франкознавство / Богдан Кравців // Сучасність. – травень 1966. – ч. 5 (65). – С. 39 – 51.
- Крымский С., Чайка Т. Сергей Крымский: наш разговор длиною в жизнь (Цикл интервью Т. А. Чайки) / С. Б. Крымский, Т. А. Чайка. – Киев: Издат. Дом Дмитрия Бурого, 2012. – 436 с.
- Кушнір М. Сила і внутрішні суперечності комунізму / Михайло Кушнір // Вісник: суспільно-політичний місячник. – травень 1963. – ч.5 (174). – С. 15-18.
- Лісовий В. Спогади. Поезії / Василь Лісовий; Упор. Н. Вельбовець, В. Лісова, Л. Туровець-Лісова. – Київ: Смолоскип, 2014. – 664 с.
- Мінаков М. Tenebrae seu lux ex oriente? Переоцінка радянської філософії в сучасній англо-американській історіографії / Михайло Мінаков // Філософська думка. – 2009. – №3. – С. 103 – 116.
- Олексюк В. Основи реалістичної (Аристотелівсько-томістичної) філософії / Володимир Олексюк. – Чикаго – Мюнхен: Друкарня «Логос», 1981. – 280 с.
- Соловей Д. Шевченко й самостійність України. З приводу виступу Д. Ф. Острянина, члена-кор. АН УРСР, у московських «Вопросах философии» / Дмитро Соловей. – Мюнхен, 1962. – 48 с.
- Феденко П. Шевченко в кривому дзеркалі / Панас Феденко // Вільна Україна: журнал української визвольної думки. – 1961. – ч.30. – С. 1 – 9.
- Філософська думка західної української діаспори ХХ століття: ідеї та постаті / Сергій Йосипенко та ін.; відп. ред.. С. Л. Йосипенко; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 2018. – 269 с.
- Фоер, Люїс С. Конфлікт поколінь серед радянських марксистів / Люїс С. Фоер // Сучасність. – червень 1987. – ч. 6 (314). – С. 59-72.; липень – серпень 1987. – ч. 7-8 (315-316). – С. 105 – 121.
- Шеремета О. Радянські дослідження філософської думки України: ідеологічний та адміністративний контекст дослідницьких стратегій / О. Шеремета // Філософська думка. – 2013. – №1. – С. 90 - 102.
- Plamenatz, John (1954) *German Marxism and Russian Communism*. – London, Longmans.
- Vdovychenko, Heorhii (2021) Kyiv Philosophical School as a Partner of International Scientific Life during the Cold War: The Experience of Dialogue in Geopolitical Confrontation. *Future Human Image*, Volume 15, 122–135. <https://doi.org/10.29202/fhi/15/11>
- Vdovychenko, Heorhii (2021) Kyiv Philosophical School and Human Rights. National-Cultural Movement in

the Ukrainian SSR: Scientific and Public Dialogue and Interaction. *Ukrainian Policymaker*, Volume 8, 127-143. <https://doi.org/10.29202/up/8/14>

Vdovychenko, Heorhii (2020). Personal Dimensions of the Kyiv Philosophical School and its Images through the Voices of Memory. *Future Human Image*, Volume 14. <https://doi.org/10.29202/fhi/14/11>

Vdovychenko, Heorhii (2020). Socio-Political Image of the Kyiv Philosophical School: from Internal Resistance to Open Attitude. *Ukrainian Policymaker*, Volume 7. <https://doi.org/10.29202/up/7/10>

References

Barka, Wasyl (1963) Religion and Science Deny The Diamat. *The Herald*, 1 (170), 6-12.

Vitvitsky, Bohdan (1984) Philosophy, Politics and Politics in Philosophy (Review of Philosophical Thought for 1970 – 1979), *Sucasnist*, 7-8 (279-280), 202 – 215; 9 (281), 89-105.

Galamay, Stepan (1963) More About Dialectical Materialism: Man is a Machine. *The Herald*, 1 (170), 4-5.

Golovakha, Yevhen (2017) Subjective view of Ukrainian philosophy (Conversation with Xenija Zborovska, Amina Khelufi and Vsevolod Khoma). *Sententiae*, 1 (XXXVI), 173-214.

Honcharenko, Mykola (1967) By the Roads of the Western World. Kyiv: Naykova dumka.

Horskyi, Vilen, and Chaika, Tatiana (2014) I Lived a Happy Life (T. A. Chayka Interview Cycle). Kiev, Izdatelskiy dom D. Byrago.

Kopnin, Pavel and Perederiy, Vitaliy (1964) What the World's Philosophers Are Talking About: Notes by Participants of the XIII World Congress of Philosophy in Mexico. Kiev, Naukova Dymka.

Korchynska, Halyna (1957) Three or Four Laws of Dialectics. *Ukrainian Review*, Institute for the Study of Ukraine, 8, 7-45.

Kravciv, Bohdan (1966) Socio-political Views of Ivan Franko and Soviet Franko Studies. *Sucasnist*, 5, 39-51.

Krymskyi, Serhii, and Chaika, Tatiana (2012) Our Life-Long Conversation (T. A. Chayka Interview Cycle). Kiev, Izdatelskiy dom D. Byrago.

Kushnir, Mykhailo (1963) The Power and Internal Contradictions of Communism. *The Herald*, 5 (174), 15-18.

Lisovyi, Vasyl (2014) Memories. Poems. Ed. by Natalia Velbovets, Vira Lisova, Larysa Turovets-Lisova. – Kyiv: Smoloskyp.

Minakov, Mykhailo (2009) Tenebrae seu lux ex oriente? Reassessment of Soviet Philosophy in Modern Anglo-American Historiography. *Philosophic Thought*, 3, 103-116.

Oleksiuk, Wolodymyr (1981) Basics of Realistic (Aristotelian-Thomistic) Philosophy. Chicago – Munich, Logos.

Solovey, Dmytro (1962) Shevchenko and Independence of the Ukraine. On the Speech of D. Ch. Ostryanin, a Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, in the Moscow Journal "Questions of Philosophy". Munich.

Fedenko, Panas (1961) Shevchenko in a Curved Mirror. *Free Ukraine*, 30, 1-9.

Philosophical Thought of the Western Ukrainian Diaspora of the XX century / S. Yosypenko and oth., editor in chief S. Yosypenko. Kyiv, Naykova Dumka.

Feuer, Lewis Samuel (1987) Generational Conflict Among Soviet Marxists. *Sucasnist*, 1987, 6 (314), 59-72; 7-8 (315-316), 105-121.

Sheremeta, Oksana (2013) Soviet investigations of the philosophic thought of Ukraine: ideological and administrative context of research strategies. *Philosophical Thought*, 1, 90-102.

Plamenatz, John (1954) German Marxism and Russian Communism. – London, Longmans.

Vdovychenko, Heorhii (2021) Kyiv Philosophical School as a Partner of International Scientific Life during the Cold War: The Experience of Dialogue in Geopolitical Confrontation. *Future Human Image*, Volume 15, 122–135. <https://doi.org/10.29202/fhi/15/11>

Vdovychenko, Heorhii (2021) Kyiv Philosophical School and Human Rights. National-Cultural Movement in the Ukrainian SSR: Scientific and Public Dialogue and Interaction. *Ukrainian Policymaker*, Volume 8, 127-143. <https://doi.org/10.29202/up/8/14>

Vdovychenko, Heorhii (2020). Personal Dimensions of the Kyiv Philosophical School and its Images through

the Voices of Memory. *Future Human Image*, Volume 14. <https://doi.org/10.29202/fhi/14/11>
 Vdovychenko, Heorhii (2020). Socio-Political Image of the Kyiv Philosophical School: from Internal Resistance to Open Attitude. *Ukrainian Policymaker*, Volume 7. <https://doi.org/10.29202/up/7/10>

SOVIET UKRAINE PHILOSOPHY OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY IN THE ASSESSMENTS OF WESTERN PHILOSOPHERS OF THE TIME: IMAGE OF THE KYIV PHILOSOPHICAL SCHOOL OF THE 1950S – FIRST HALF OF THE 1960S

Heorhii Vdovychenko, Doctor of Philosophical Sciences, Senior Researcher,
 Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-8532-7672>
 E-mail: georgyvovychenko@knu.ua

Abstract

The article deals with the problem of the rise in the 1950s – first half of the 1960s, in the context of the formation of the idea of the Soviet Ukraine philosophy in the Western world, of the image of the Kyiv philosophical school as a prominent participant in the international scientific process of the Cold War era. This school emerged during Khrushchev's "thaw" or stage of metamorphosis of the USSR from Stalinism to neo-Stalinist stagnation, namely between the XX (1956) and XXIV (1971) Congresses of the CPSU. It was the leading ideological and organizational center of the philosophical life of the Ukrainian SSR during the geopolitical struggle of the Eastern and Western military-political blocs under the leadership of the USSR and the USA. The Kyiv philosophical school was the main representative of Soviet Ukraine in its dialogue with world philosophical thought established in the mid-1960s. This school, mainly its Ukrainian historical and philosophical achievements of the 1950s – 1970s, became the central object of study of the Soviet philosophy by philosophers and scientific institutions of the USA, Western Germany and other countries of the Western bloc in the second half of the XX century. This study can be divided into three conditional stages: 1. the preparatory one during the transition from Stalinism to Khrushchev's "thaw" (late 1940s – early 1960s); 2. of scientific international interaction in the conditions of ideological confrontation during the transition from "thaw" to neo-Stalinist "stagnation" (early 1960s – early 1970s); 3. of intensification of the ideological struggle during the transition from "stagnation" to Gorbachev's "perestroika" (early 1970s – second half of the 1980s). During the first and beginning of the second of these stages, the philosophers of the diaspora P. Fedenko and D. Solovey began a critical analysis of the Shevchenko work of the director of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR D. Ostrianin. They carried it out in the context of active participation in Soviet philosophical studies together with their colleagues W. Barka, S. Galamay, B. Kravciw, M. Kushnir and, also, already well-known scientists A. Kul'schytzkyj, I. Mirtschuk and W. Janiw. No less important evidence of the nature of the perception of the Soviet philosophical thought by professors of universities in Western Europe and the United States in the first half of the 1960s are memories of foreign meetings with them of the founders of the Kyiv philosophical school, first of all the director of the mentioned institute P. Kopnin and his deputy M. Honcharenko.

Keywords: Ukrainian philosophy, philosophical thought of the Ukrainian diaspora, Kyiv philosophical school, Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, D. Ostrianin, P. Kopnin, M. Honcharenko, P. Fedenko, M. Solovey.

Received: May 10, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Vdovychenko H. (2021). Soviet Ukraine Philosophy of the Second Half of the 20th Century in the Assessments of Western Philosophers of the Time: Image of the Kyiv Philosophical School of the 1950s – First Half of the 1960s. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(5), 5-17. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-1/8>

РЕСПУБЛІКА КРАСНОПИСЬМЕНСТВА. КОМЕНТАР ДО ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ТЕРМІНІВ З ПРАЦІ ДЕВІДА Г'ЮМА «ПРО ЕСЕЇСТИЧНЕ ПИСЬМЕНСТВО»

Тарас Кононенко, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії філософії,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);
<http://orcid.org/0000-0003-0660-1707>,
e-mail: taras_kononenko@knu.ua

Галина Ільїна, доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри історії філософії,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);
<http://orcid.org/0000-0001-8409-0696>,
e-mail: ilina@knu.ua

Отримано: 10.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.06.2021

Кононенко Т., Ільїна Г. (2021). Республіка краснописьменства. Коментар до перекладів українською мовою термінів з праці Девіда Г'юма. «Про есеїстичне письмо». Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, 2(5), 18-28. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-2/8>

Анотація

Стаття коментує особливості авторського застосування філософських термінів, необхідність у чому з'ясувалася впродовж роботи над україномовним перекладом праці «Про есеїстичне письмо» - англomовного есею, опублікованого у 1742 р. у першому виданні «Есеїв моральних та політичних» Д. Г'юма і присвяченого темі спілкування. У коментарі увага зосереджена на двох поняттях, які важливі для розуміння змісту та культурно-історичного контексту створення есею. По-перше, розглядається поняття «Republic of Letters» (англ. «Республіка вчених»). Це - ренесансна метафора, що була в активному вжитку в XV-XVIII ст. та описувала комунікативну спільноту європейських інтелектуалів, утворену шляхом формування мережі кореспондентських зв'язків. У добу Просвітництва альтернативою листуванню стає безпосереднє спілкування в новоутвореній публічній сфері комунікації, зосередженій у салонах, клубах та інших спільних соціальних просторах. Д. Г'юм у своєму есеї протиставляє поняттю «Republic of Letters» поняття «Empire of Conversation» (англ. «Імперія розмов»), підкреслюючи відмінність світу вчених, об'єднаних листуванням, та світського середовища публічних просторів спілкування. По-друге, у цьому коментарі розглядається поняття «Belles Lettres» (фр. «краснописьменство») - термін ренесансного походження, який був частиною успадкованого у гуманістів освітнього проекту «bonnae litterae», що розкривав роль studia humanitatis (гуманітарних наук) у формуванні естетики письменства (у тому числі, епістолярного). У Д. Г'юма «Belles Lettres» пов'язується з поняттям «taste» (англ. «смак»), який, у свою чергу, є центральною категорією емпірицистської естетики мислителя. В його концепції формування смаку відбувається зі специфічного досвіду, складовими якого є гуманітарні науки. Водночас «Belles Lettres» для своєї реалізації вимагає досвіду безпосереднього спілкування, його засобом виступає есеїстичне письмо, яке Д. Г'юм пропонує використовувати задля поширення набутих мережі «Республіки Вчених» у світській спільноті «Імперії Розмов».

Ключові слова: красне письмо, республіка вчених, спілкування, смак, есеїстичне письмо, есеї, Девід Г'юм.

Вступ

Есеї Девіда Г'юма відносяться до найкращих зразків англомовної філософської есеїстики. Вперше двотомна збірка «Есеїв, моральних та політичних» побачила світ у 1741-1742 рр., і в неї входила праця «Of Essay Writing» («Про есеїстичне письменство»). У процесі роботи над першим українським перекладом цього есею аналіз оригінального тексту показав наявність в ньому ряду лексем, які вимагають окремого лексикографічного та історико-філософського дослідження у зв'язку з їх особливим культурно-історичним контекстом та багатозначністю закладених в них змістів. Відтак актуальним став коментар до двох термінів ренесансного походження. Перший термін – «Republic of Letters» (англ. «Республіка Вчених», «Республіка Вченості»). Це поняття широко досліджується в сучасній західній думці, переважно у контексті виявлення особливостей наукової та професійної комунікації європейських інтелектуалів від доби Ренесансу до завершення Просвітництва. Прикладами є масштабні проекти, наприклад, проект Стенфордського університету в сфері цифрової гуманітаристики «Mapping the Republic of Letters» (Coleman N., Stanford University, n.d.), присвячений формуванню цифрової карти зв'язків європейських інтелектуалів доби Модерну та Просвітництва, або проекту ERC за керівництвом Д. ван Мієрта «Sharing Knowledge in Learned and Literary Networks – The Republic of Letters as a Pan-European Knowledge Society» (SKILLNET - *Sharing Knowledge in Learned and Literary Networks | Project Website of ERC SKILLNET*, n.d.) з дослідження історії зв'язків між науковцями. Оскільки у своєму есеї Девід Г'юм говорить про комунікативні процеси інтелектуального обміну між вченим та світським середовищем, то вагомими стають особливості, джерела та засоби такого обміну, що дозволяє встановити асоціативний зв'язок ще з одним терміном есею – «Belle Lettres» (фр. «красне письмо», «краснописьменство», «словесні науки»). Це поняття Девід Г'юм в своєму англійському тексті вживає як неперекладність – в оригінальній французькій версії, що було загальноприйнято в його час. Дослідження цих термінів має практичне значення для роботи над перекладом та інтерпретацією есеїстики Д. Г'юма.

Джерела

Сучасний пік інтересу до «Республіки Вчених» був підготований дослідженнями, здійсненими протягом останньої половини століття, вагомими віхами яких є роботи Ю. Габермаса «Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство» (Габермас, 2000) та Д. Гудмана «Республіка вчених: культурна історія французького Просвітництва» (Goodman, 1994). Також у роботі використовувалися дані досліджень П. Берка «Еразм і республіка вчених» (Burke, 1999), Д. ван Мієрта «Що таке Республіка Вчених? Короткий вступ до довгої історії» (Van Miert, D. et al., 2014), А. Прендергаста «Літературні салони Британії та Ірландії у довгому вісімнадцятому столітті» (Prendergast, 2015), Б. Крейвері «Епоха спілкування» (Craveri, 2006) та збірки «Британська соціальність в довгому вісімнадцятому столітті: виклики англо-французьких зв'язків» (Capdeville, V. & Kerherve, A. (Eds.), 2019). Розвідка щодо поняття Belles-Lettres опирається на аналіз праць класичних авторів XVIII століття (Rollin, 1773; Smith, 1983; Blair, 2005), а також на роботи Дж. Генкінза (Hankings, 2007) та С. Хейлотана (Hallotan, 1993). Основою і поштовхом дослідження слугували есеї Д. Г'юма, які цитуються за академічним виданням його «Есеїв моральних, політичних, літературних» 1987 року за редакцією Ю. Міллера (Hume, 1987 a-d).

Методологія

Надання розгорнутого коментаря окремих понять праці Д. Г'юма «Про есеїстичне письменство» як засобу майбутнього перекладу та інтерпретації есею передбачає текстологічний аналіз, для виконання якого застосовуються методи історико-філософської лексикографії та історико-філософського аналізу термінів.

Результати

Інтелектуали доби Просвітництва обмінювалися думками, ділилися ідеями та оприлюднювали свої творчі здобутки у товариствах, які збиралися у французьких салонах, британських кав'ярнях та клубах. Традиційно престижна публіка Європи була зосереджена в ексклюзивних придворних середовищах, призначених для найбільш привілейованого прошарку аристократії, але у XVII-XVIII ст. аристократи, науковці та підприємці почали зустрічатися в новоутвореному публічному просторі, більш доступному і ліберальному. Описуючи французькі салони у праці «Структурні перетворення у сфері відкритості», Ю.Габермас стверджує: «<...> у салонах світських дам, як аристократичних, так і буржуазних, спілкувалися сини принців і графів, годинників і крамарів. Із салонів вивітрюється дух прислужування меценатам, «думка» вивільнюється від путів економічної залежності. <...> Функції нових місць зустрічі чітко визначає Дідро своїм визначенням відмінності між письмом і спілкуванням. Хтозна чи хоч один з великих письменників XVIII ст. не хотів би важливі для нього думки спочатку запропонувати в таких *discours*, більше зважаючи на дискусію в салонах, ніж на читання перед академіями» (Габермас, 2000: 78).

Учасники французьких салонів називали себе «philosophes» – тобто «філософами». Серед них були, наприклад, Ж.-Ж.Руссо, П.-А.Гольбах, Д.Дідро, Вольтер, Кондільяк та інші. Господинями салонів були «salonières» – дами, що керували творчою спільнотою просвітників. Відомими salonières були Софі де Кондорсе – дружина знаменитого філософа Ж.-А.Кондорсе, Клодін де Тенсен – мати «енциклопедиста» Ж.Д'Аламбера та багато інших. Винахідницею «просвітницького салону» називають Марію Терезу Жофрен (Goodmen, 1994: 90), в салоні якої збиралися найбільш відомі вчені та митці свого часу. Як стверджує Д. Гудмен, салони стали місцем зустрічі представників освічених інтелектуалів, які «поважали жінок, що керували ними як правительки», а «функція salonières полягала в тому, щоб утримувати порядок у Республіці Вчених, впроваджуючи правила увічливого спілкування» (Goodmen, 1994: 91). Розквіт французьких салонів та роль спілкування як засобу обміну інформацією є важливими складовими інтелектуальної історії Просвітництва, яке Б. Кравері називає «the Age of Conversation» («епохою спілкування») (Craveri, 2006).

Становлення публічної сфери відбувалося і на території Великобританії. Наприклад, у шотландському Единбурзі у XVIII ст. діяли літературні салони. На відміну від французьких «philosophes», шотландські просвітники називали себе «literati» – тобто «освічені люди», «інтелігенція», а в сучасному значенні – люди з інтересом до літератури чи письменства. Більш автентичними відкритими публічними просторами Британії були клуби і кав'ярні. Вони слугували місцем для активних громадських обговорень політики, економіки та спільного життя, а також для проведення ділових зустрічей та укладання комерційних угод. Ці простори були досить доступними, проте у британських клубах з 1730-х рр. поступово впроваджувалися строгі процедури відбору учасників та внутрішні правила (Capdeville, 2019: 58).

Разом з тим, деякі шотландські інтелектуали до «філософії кав'ярень» ставилися з іронією. «An author is little to be valued, who tells us nothing but what we can learn from every coffee-house conversation» – «Мало вартує той автор, який не говорить нам нічого, про що ми не могли б дізнатися з будь-якої розмови у кав'ярні», – писав Д. Г'юм в есеї «Про комерцію» (Hume 1987a: 252). І хоча мислитель після повернення з дипломатичної служби у Парижі відкрив власний єдинбурзький салон, все ж не салони або кав'ярні, а професійні спільноти та товариства об'єднували учасників шотландського просвітницького руху. В Единбурзі та Глазго ближче до середини XVIII ст. їх з'являлося досить багато. Найбільш відомими прикладами є «The Selected Society» (англ. «Обране товариство»), «The Poker Club» (англ. «Покерний клуб») (Rasmussen 2017: 118) тощо. Членами були Д. Г'юм, А. Сміт, А. Фергюсон, Г. Блер та багато інших відомих мислителів, науковців, митців, громадських та політичних діячів.

Девід Г'юм був учасником як французьких салонів, так і шотландських клубів та товариств, він – визнаний «literati» та «philosophe». Праця «Of Essay-Writing» (англ. «Про есеїстичне письменство») була опублікована у першому виданні «Есеїв моральних та політичних» Д. Г'юма у 1742 р. і відкривалася фразою: «The elegant Part of Mankind, who are not immers'd in the animal Life, but employ themselves

in the Operations of the Mind, may be divided into the *learned* and *conversable*» - «Ошатна Частина Людства, котра не занурилася у животіння, але витрудує себе у Застосуваннях Ума, може бути розділеною на осередки *вченості* і *взаємності*» (Hume, 1987c: 533). Поняття «*conversable*» спільнокорінне з «*conversation*» – «спілкування», «розмова», «бесіда». Тобто Д. Г'юм протиставляє вчене середовище людей, задіяних у науці, світському середовищу людей, задіяних у бесідах, спілкуванні, взаємному обміні думками.

Чи можемо ми асоціювати цю «комунікабельну» частину публіки з відвідувачами салонів? Є прецедент для такої асоціації. Слово «*conversable*» у французькому перекладі есею Д. Г'юма звучить як «*homme de salons*» (Hume, 2007] – буквально «відвідувачі салонів»: так можна назвати людей, що ведуть світське життя. Правительками світу «*conversable*» в означеному есеї Д. Г'юм визнає представниць прекрасної статі, що також справедливо для очолюваних здебільшого жінками салонів, хоча більше для французьких, ніж для британських (відмінності ролі жінок у формуванні публічного простору Франції та Британії є предметом дискусій, див., напр.: (Prendergast, 2015: 71-72)). Як стверджує Т. Шевальє, «для Г'юма есей був розширенням філософських товариств, що розквітали в Единбурзі з пізнього 17 ст. і мали більш серйозні цілі в «науці», ніж французькі салони. Він сподівався розширити спілкування в цих товариствах за допомогою форми есею на більш широкую аудиторію, яка включала жінок, яких він назвав «Очільницями Імперії Розмов»» (Chevalier, 1997: 863).

«*Empire of Conversation*» («Імперія спілкування», «Імперія розмов») – це назва, яку Д. Г'юм дав середовищу «*conversable*». Цю монархічну «державу» Д. Г'юм протиставляв «Республіці Вчених», асоційованій мислителем з тим підвидом ошатної публіки, яку він означив як «*learned*». І якщо метафора «Імперія Спілкування» була, скоріш за все, винаходом мислителя, то «Республіка Вчених» заснована задовго до Д. Г'юма.

Отже, «*Republic of Letters*» (англ. «республіка вчених», «республіка вченості») – це метафора, яка описує соціальну мережу кореспондентських зв'язків європейських інтелектуалів, що формувалася протягом XV-XVIII ст.¹ В англійську мову термін «*Republic of Letters*» приходить від латинського «*respublica literaria*»². Буквальний переклад терміну з латини англійською звучав би як «*learned republic*», тобто «республіка освічених людей», «республіка ерудитів» або, власне, «республіка вчених» (Van Miert, 2014: 270), іншим англійським перекладом цього терміну є «*Commonwealth of Learning*» (англ. – «Співдружність знань») (Van Miert, 2014: 270). Якщо перекладати у зворотному напрямку, то, наприклад, ошатна частина людства, яку Д. Г'юм називає «*learned*», латиною можна було б назвати «*literati*»: освічена, вчена, писемна частина людства. Від цього ж латинського поняття походить слово «*literati*», яким називали себе шотландські просвітники.

Термін «*respublica literaria*» виник у період Ренесансу (перше вживання у листі італійського гуманіста Франческо Барбаро в 1417 р. (Van Miert, 2014: 270)). Особлива роль у поширенні й популяризації терміну приписується християнському гуманісту, першому визнаному прижиттєво публічному інтелектуалу ренесансної Європи Дезідерію Еразмові Роттердамському. Цей мислитель був впливовим в епоху Просвітництва, а ряд дослідників визнає Еразма предтечею есеїстики як жанру письменства (Chevalier 1997: 542). Також у свій час Еразм був знаменитим кореспондентом, переписувався з філософами, вченими, митцями, політичними та церковними діячами, кардиналами і королями – до нашого часу дійшло 3200 листів до більш, ніж 700 респондентів (Van Miert, 2014: 282). Листування було механізмом втілення «Республіки Вчених»: саме обмін листами об'єднував кореспондентів у своєрідну інтелектуальну та духовну спільноту. Космополітичну, оскільки інтелектуальний світ кореспондентів не мав і не визнавав політичних кордонів. Водночас, члени цієї спільноти ідентифікували себе з «Республікою» на основі спільних цінностей, які вони поділяли. Наприклад, британський історик культури П. Берк демонструє зв'язок самоідентифікації Еразма з «Республікою Вчених», стверджуючи: «Між-

¹ Девід Г'юм неодноразово використовує поняття «*Republic of Letters*» у своїй першій опублікованій праці «Трактат про людську природу». Зазначимо, що в українському перекладі «Трактату про людську природу» 2003 р. прямий переклад поняття «республіка вчених» не зустрічається, натомість використовують в першому випадку термін «царина наук» (Г'юм 2003: 47), в іншому випадку – «література» (Г'юм 2003: 149).

² Можливі інші латинські способи написання та вживання цього терміну – Д. ван Мієрт вказував, що на основі аналізу 20020 листів він виявив 192 його варіації (Van Miert D. n. d.).

народна репутація Еразма особливо підходила людині, яка одного разу написала (Ульріху Цвінглі у 1522 році): «Мені б хотілося бути громадянином світу» («Ego mundi civis esse cupio»). Під світом він фактично мав на увазі Європу. Еразм не вживав термін «Європа», все ще рідкісний в його дні, але він посилався на «orbis noster», «orbis christianus» або «respublica christiana»³. <...> Його листи також з певною періодичністю відсилають до того, що він по-різному називає «respublica litteraria», «orbis literatus» або «sodalitas litteraria»» (Burke 1999: 8).

Після Еразма Роттердамського термін «respublica litteraria» поширювався і згодом став загальноживим, а у «Республіці Вчених» «оселялося» все більше «громадян». До них належали освічені люди, які читали одні й ті ж книги (що стало можливим після поширення технології книгодрукування), здійснювали мандрівки з інтелектуальними цілями (серед британських аристократів та вчених було прийнято під час гранд-турів Європою відвідувати знаменитих європейських інтелектуалів), утворювали клуби і спільноти, а пізніше почали видавати журнали для ознайомлення аудиторії з поточними результатами власних наукових досліджень.

З вишуканої мовної метафори Ренесансу на Просвітницький космополітичний концепт Республіка Вчених перетворилася у XVII-XVIII ст. Д. Гудмен стверджує: «як Республіка створювала власну історію, розширюючись навспак у часі, вона також розширювала себе через простір, долаючи посилення національних кордонів політичного світу. Цей космополітизм також проектувався в майбутнє як ідеал, який повинен бути реалізованим через розширення спілкування крізь часові межі поколінь та просторові межі політичної географії. Це спілкування залежало від двох фундаментальних винаходів сучасного світу – друкована преса і поштова система – які разом зробили можливим космополітичну форму правління Республіки Вчених. Слова – усні, письмові та друковані – були посередниками Республіки Вчених» (Goodmen, 1994: 16).

Із трьох зазначених дослідницею видів словесності можемо особливо виокремити письмову. Адже англійське слово «Letters» в «Republic of Letters», так само, як латинське «litterae», можуть означати водночас «писемність», «освіченість», а також – «літери» та «листи». Головним об'єднувальним чинником «Республіки Вчених» було листування. Як стверджує Д. ван Мієрк, «люди ставали частиною цієї спільноти самим актом писання листів: ті науковці, які не могли або відмовлялися встановлювати сталі лінії комунікації, не могли вважатися громадянами Республіки. Це було схожим на соціальні медіа наших днів: якщо ти не під'єднаний, ти не є їх частиною, якою «соціальною» особою ти б не був поза засобом спілкування» (Van Miert, 2014: 270).

Д. Г'юм, який асоціює себе з «Республікою Вчених», зобов'язується використовувати свої есеї для знайомства зі здобутками вчених світського середовища спілкування засобом листування. Описуючи власну роль «Представника чи Посланника» від «самоврядних Володінь Вченості у подібних Володіннях Співрозмов», він обіцяє «<...>to promote a good Correspondence betwixt these two States <...>» – «<...>сприяти гарному Вістуванню кожної з-поміж цих двох держав<...>» (Hume, 1987c: 543). Поняття «good correspondence» має кілька значень – це водночас і «хороші зв'язки», і, буквально, «гарна кореспонденція».

Мистецтво ведення «гарної» кореспонденції в епоху, коли листи слугували важливим засобом обміну знаннями, вимагало освіченості, яка передбачала виховання певної естетики письменства. За це відповідав напрям освіти, який носив назву «Belles Lettres» – «словесні науки», «вишукана словесність» або «краснописьменство». Пригадаємо, що в есеї «Про есеїстичне письменство» Девід Г'юм звинувачує belles lettres у тому, що воно стало варварським, оскільки створюється людьми без належного смаку: «<...>every part of what we call *Belles Lettres* became totally barbarous, being cultivated by men without any taste for life or manners, and without that liberty and facility of thought and expression which can only be acquired by conversation<...>» – «<...>усе те, що ми називаємо Красним Письмом (краснописьменством, *Belles Lettres*) зробилося суцільно варварським, оскільки проваджувалося Людьми без щонайменшої Чутливості до Життя чи Вихованості, і без тієї Свободи і розкутості Думки і Висловлювання, які лише й можуть набуватися у Розмові<...>». (Hume, 1987c: 534). Тобто розмова є досвідом, в

³ Orbis noster – лат «наш світ»; «orbis christianus» - лат. «християнський світ», «respublica christiana» - лат. «християнська республіка».

якому відбувається виховання смаку, необхідного для письменства. Отже, існує зв'язок між належним письмовим та усним спілкуванням.

Термін «Belles Lettres» сьогодні використовується в англійській мові, але рідко й означає «легку», проте не художню, літературу, іноді листи, часто – есеї (Whalley-Blackwell, 2013: 69). Концепція «словесних» наук має ренесансне походження: «Belles Lettres» є буквально французьким перекладом латинського поняття «bonae litterae», що широко вживалося гуманістами Відродження. Як і «respublica litteraria», термін «bonae litterae» був популяризований Еразмом Роттердамським – послідовником італійських гуманістів, які з часів Франческо Петрарки відстоювали ідею повернення до спадщини античних авторів та відродження естетики античної латини. Водночас «bonae litterae» – синонімом більш відомого нам поняття «studia humanitatis» – «гуманітарні науки», або, у найбільш буквальному перекладі – «дослідження людської природи».

Дж. Хенкінс виокремив ряд назв освітніх проектів як особливу і нову форму культури Відродження: «studia humanitatis» («гуманітарні науки»), «studia humaniora» («більш людиноспрямовані науки»), «studia honestarum atrium» («вивчення шляхетних мистецтв»), «bonae litterae» («вишукана словесність»), «bonae arte» («вишукані мистецтва»), «erudition legitima et ingénue» («благородне і законне навчання») (Hankings, 2007: 32). Усі наведені проекти передбачили вивчення латини та греки, граматики, античної літератури, поезії, риторики та історії (Burke, 1999: 8). Гуманітарні студії були альтернативою «studia generalis» – традиційним схоластичним університетським дисциплінам.

Отже, «Belles Lettres» – це французька калька латинського «bonae litterae», яка в англійській мові вживалася у французькому варіанті. Попередником освітнього концепту Belles Lettres у Великобританії були «studia leviora» (з лат. букв. «легкі студії»), які викладалися в Кембріджському університеті з XVII століття. До них входили англійська поезія, англійські переклади античної класики, а також тексти латиною, які студенти вивчали для власного задоволення, а не для набуття професійних знань і користі [Hallotan, 1883: 105]. Термін «Belles-lettres» почав активно вживатися в англійській мові з початку XVIII століття під впливом французьких авторів Рене Рапена, Домініка Бонора та Шарля Ролена (Hallotan, 1883: 104). С.П.Хейлотен дослідив, що ці автори включали в «belles-lettres» широку категорію різних понять: «Мінімум історію, поезію і риторику (під якою розумілися теорія і практика переконливого усного дискурсу). Рапен включав також філософію, Ролен вивчення мови поряд з попередніми чотирма частинами. Англійська версія робіт Ролена додавала фізику до списку, можливо тому, що фізична наука розглядалася як така, що має слабкий зв'язок з філософією. Отже, до 1740-х рр. “belles lettres” прийшли в англійську мову як узагальнений термін для вивчення філософії, історії, мов, поезії, риторики, і, ймовірно, природничої науки. Загальноприйнятими синонімами були “fine learning” і “polite literature”» (Hallotan, 1883: 104). У цьому сенсі «Belles-lettres» – це складова словесних наук в цілому, краснописьменство як «вишукана словесність»⁴.

У XVIII столітті в університетах викладали курси за назвою «Риторика та краснописьменство». Як видно з назви, їх ідея полягала в тому, щоб виховати вишуканість водночас в усній (риторика) та письмовій (краснописьменство) комунікації. Зокрема, у колі шотландських просвітників можна виокремити двох друзів та кореспондентів Девіда Г'юма: видатного шотландського філософа Адама Сміта та видатного шотландського теоретика письменства, науковця і державного діяча Г'ю Блера. А. Сміт читав курс лекцій «Rhetoric and Belles Lettres» (англ. «Риторика та краснописьменство») в університетах Единбургу (1748-49 рр.) та Глазго (1751-1764 рр.) (Smith, 1983). Г'ю Блер починав аналогічний курс в

⁴ Додамо, що праця Ш. Ролена «De la maniere d'enseigner et d'etudier les belles-lettres, par rapport à l'esprit et au coeur; ou Traite des etudes» була перекладена у Санкт-Петербурзі. під назвою «Способъ, которымъ можно учить и обучаться словеснымъ наукамъ» [Роллен, 1789], тобто відповідником «belles-lettres» в російському перекладі були означені «словесні науки». Англійський переклад XVIII ст. (для прикладу візьмемо видання, здійснене в Единбурзі) – «The Method of Teaching and Studying the Belles Lettres; or, an Introduction to Languages, Poetry, Rhetoric, History, Moral Philosophy, Physics &c. with Reflections on Taste, and Instructions with regard to the Eloquence of the PULPIT, the BAR and the Stage» [Rollin, 1773]. Як бачимо, англійська мова запозичує французьке поняття Belles Lettres. Проблема неперекладності вирішується в англійському перекладі деталізацією назви: «Вступ до мов, поезії, риторики, історії, моральної філософії, фізики тощо ...». Тобто Belles Lettres – те, що передувє вивченню всіх означених дисциплін.

Единбургі у 1759 р. і його лекції були настільки популярними, що в 1762 р. за підтримки короля Георга III для Г. Блера була створена Королівська кафедра риторики та краснописьменства (англ. «Regius Chair of Rhetoric and Belles Lettes») (Bator, 1996) (яка існує досі під назвою «Королівська кафедра риторики та англійської літератури», а Г. Блера визнають як першого теоретика англомовного письменства). Окрім того, в Единбурзькому університеті з 1759 р. функціонувало «Belles Lettres Society» («Товариство краснописьменства») – студентське товариство, членами якого, окрім студентів, були і відомі діячі Шотландського Просвітництва, включаючи Г'ю Блера та Девіда Г'юма (Bator, 1996: 282).

Отже, «краснописьменство» стає частиною гуманітарного проекту, який набуває поширеності в середовищі шотландських просвітників у часи Девіда Г'юма та за його участі. Шотландські просвітники розуміли під цим явищем не тільки літературу: це комплексне явище з історичним та естетичним наповненням, результатом якого було вміння вишукано висловлюватися на письмі. Теоретик краснописьменства Г. Блер у своїх лекціях стверджував, що для володіння риторикою та Belles Lettres – тобто для вміння гарно говорити публічно та вишукано писати – необхідно володіти вільними мистецтвами та мати смак (Blair, H., 2005). І якщо «вільні мистецтва» на той момент вже описані, зрозумілі й активно викладаються, то питання смаку видається набагато більш важливим. Тому після загального вступу до курсу з «Риторики та краснописьменства» Г. Блер присвячує окрему лекцію поняттю «taste» – смак (Blair, H., 2005: 3-9).

Поняття «taste» також є центральним поняттям естетики Д. Г'юма. Як філософ-емпірицист, Д. Г'юм вважає, що смак набувається з досвіду. Тема смаку розкривається мислителем у декількох есеях, зокрема його збірник есеїв починається з есею «Of Delicacy of Taste and Passion» («Про витонченість смаку і пристрасті») (Hume, 1987 b). У цьому есеї Д. Г'юм знаходить два джерела витонченого смаку, дві його природні причини: «In the *first* place, nothing is so improving to the temper as the study of the beauties, either of poetry, eloquence, music, or painting. They give a certain elegance of sentiment to which the rest of mankind are strangers. <...>. In the *second* place, a delicacy of taste is favourable to love and friendship, by confining our choice to few people, and making us indifferent to the company and conversation of the greater part of men». - «На *першому* місці, ніщо так не покращує вдачу, як вивчення прекрасного, нехай це буде поезія, красномовство, музика чи живопис. Вони наділяють певною ошатністю почуття, чужі для решти людського роду. <...> На *другому* місці витонченості смаку сприяє любов і дружба, обмежуючи наш вибір декількома людьми, і роблячи нас байдужими до товариства і спілкування з більшою частиною людей» (Hume, 1987 b: 6-7). У подальших публікаціях мислитель додасть ще один есей на цю тему – «Of the Standard of Taste» («Про норму смаку»), в якому розгляне джерела наших естетичних суджень у почуттях (Hume, 1987 d).

Дискусія та висновки

Говорячи «Про есеїстичне письменство», Д. Г'юм критикує сучасний йому «варварський» смак. Смак виховується в досвіді. Але цей досвід – не досвід, джерелом якого є science. Це досвід тієї «polite literature», якою є й самі есеї Д. Г'юма. Ренесансний освітній проект виховання витонченої особистості «bonnae litterae» у Д. Г'юма доповнюється досвідною програмою формування людини, основою якої є спілкування. Проте не будь-яке спілкування, оскільки до спілкування слід ставитися критично і прискіпливо. Стати «ошатною» частиною людства може не кожен, а лише той, хто володіє відповідними навичками спілкування. Для представників «Республіки Вчених» це – навички письмового спілкування, основним виразом яких є листування. В «Імперії Спілкування» це – усне спілкування, дотримання правил якого жорстко контролюють очільниці цієї імперії. Разом з тим, ці дві держави повинні об'єднати обмін для спільного блага, і джерелом цього об'єднання мають стати наукові знання, творення яких здійснюють люди вчені («learned»), а реалізують на практиці та використовують для комерції та спільних справ представники світського товариства («conversible»). Відтак, Девід Г'юм, як резидент Республіки Вчених, скромно пропонує такий різновид Belle Lettres як свої «Есеї» використовувати як спосіб передачі знань від товариства, в якому ці знання набуваються до товариства тих, хто приймає рішення в спільному житті. Сьогодні такий заклик залишається актуальним.

Бібліографія

- Габермас, Ю. (2000). *Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис.
- Г'юм, Д. (2003). *Трактат про людську природу. Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі*. Київ: Видавничий дім «Всесвіт».
- Роллен, Ш. (1789). *Способъ, которымъ можно учить и обучаться словеснымъ наукамъ*. Ч.1. Пер. И.Крокова. СПб, Императорская Академия Наук.
- Bator, P. (1996) The University of Edinburgh Belles Lettres Society (1759-64) and the rhetoric of the novel. *Rhetoric Review*, 14:2. 280-292.
- Blair, H. (2005) *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Burke, P. (1999) Erasmus and the republic of letters. *European Review*, (Vol. 7, No. 1). 5-17.
- Capdeville, V. & Kerherve, A. (Eds.) (2019). *British Sociability in the Long Eighteenth Century. Challenging the Anglo-French Connection*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Coleman N., Stanford University. (n.d.). *Mapping the Republic of Letters*. Mapping the Republic of Letters. Retrieved June 12, 2021, from <http://republicofletters.stanford.edu>
- Craveri, B. (2006). *The Age of Conversation*. New York Review Books.
- Chevalier, T. (Ed.) (1997) *Encyclopedia of THE ESSAY*. Fitzroy Dearborn Publishers.
- Goodmen, D. (1994). *The Republic of Letters. A cultural history of the French Enlightenment*. Ithaca and London: Corwell University Press.
- Hallotan, S. M. (1993) Rhetoric in the American College Curriculum // PRE/TEXT: The First Decade / ed. by J.Vitanza. Pittsburgh and London: University of Pittsburgh Press. P.93-116.
- Hankings, J. (2007). Humanism, Scholasticism and Renaissance philosophy. In *Cambridge Companion to Renaissance Philosophy* / ed. by J. Hankings. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 30-48.
- Hume, D. (1987a) Of Commerce. In D. Hume *Essays Moral, Political, Literary*, ed. and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (pp. 252-268). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (1987b) Of Delicacy of Taste and Passion. In D. Hume *Essays Moral, Political, Literary*, ed. and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (pp. 3-9). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (1987c) Of Essay-Writing. In D. Hume *Essays Moral, Political, Literary*, ed. and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (pp. 533-536). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (1987d) Of the Standart od Taste. In D. Hume *Essays Moral, Political, Literary*, ed. and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (pp. 228-250). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (2007) *Essai sur le genre essai* (Ph.Folliot, Trans). Retrieved May 27, 2021 from https://philotra.pagesperso-orange.fr/essai%20sur%20le%20genre%20essai.htm#_ftnref3
- Hume, D. (2011) *A Treatise of Human Nature*. Oxford University Press, U.S.A.; Reprint edition.
- Prendergast, A. (2015). *Literary Salons across Britain and Ireland in the Long Eighteenth Century*. Hampshire: Macmillan.
- Rasmussen, D. (2017) *The Infidel and the Professor. David Hume, Adam Smith, and the friendship that shaped Modern thought*. Princeton University Press.
- Rollin, Ch. (1773). *The Method of Teaching and Studying the Belles Lettres; or, an Introduction to Languages, Poetry, Rhetoric, History, Moral Philosophy, Physics &c. with Reflections on Taste, and Instrucions with regard to the Eloquence of the PULPIT, the BAR and the Stage. the Whole Illustrated with Passages from the Most Famous Poets and Orators, Ancient and Modern, with Critical Remarks on Them; Designed More Particularly for Students in the Universities*. Vol.1. The tenth Edition. Edinburgh: W. Drummond, A. Donaldson, J. Bell, and C. Elliot.
- Rollin, Ch. (1819). *De la maniere d'enseigner et d'etudier les belles-lettres, par rapport à l'esprit et au coeur; ou Traite des etudes*. T. 1. Lyon: Rusand.

- SKILLNET - Sharing Knowledge in Learned and Literary Networks | Project website of ERC SKILLNET. (n.d.). SKILLNET – Sharing Knowledge in Learned and Literary Networks. Retrieved June 12, 2021, from <https://skillnet.nl/>
- Smith, A. (1983) *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres. Reprint.* Oxford (Oxfordshire): Clarendon Press; New York: Oxford University Press.
- Van Miert, D. (n. d.) The Intricacies of Conceptual History: The 192 Republics of Letters in Latin. SKILLNET. Retrieved May 27, 2021 from <https://skillnet.nl/the-intricacies-of-conceptual-history-the-192-republics-of-letters-in-latin/>
- Van Miert, D. et al. (2014) What was the Republic of Letters? A brief introduction to a long history (1417-2008). *Groniek*, 2014. 269-287.
- Whilley-Blackwell (2013). *Belles lettres*. In *A Dictionary of Literary Forms and Literary Theory*. (5th ed., p. 69-70).

References

- Habermas J. (2000). The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Lviv: Litopys. [In Ukrainian].
- Hume, D. (2003). *A Treatise of Human Nature: being An Attempt to introduce the experimental Method of Reasoning into Moral Subjects*. Kyiv: Publishing House "The Universe" [In Ukrainian].
- Rollin, Ch. (1789). *The Method of Teaching and Studying the Belles Lettres*. Vol.1. (Crokov I., trans.). Saint Petersburg, The Imperial Academy of Sciences [In Russian].
- Bator, P. (1996) The University of Edinburgh Belles Lettres Society (1759-64) and the rhetoric of the novel. *Rhetoric Review*, 14:2. 280-292.
- Blair, H. (2005) *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Burke, P. (1999) Erasmus and the republic of letters. *European Review*, (Vol. 7, No. 1). 5-17.
- Capdeville, V. & Kerherve, A. (Eds.) (2019). *British Sociability in the Long Eighteenth Century. Challenging the Anglo-French Connection*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Coleman N., Stanford University. (n.d.). *Mapping the Republic of Letters*. Mapping the Republic of Letters. Retrieved June 12, 2021, from <http://republicofletters.stanford.edu>
- Craveri, B. (2006). *The Age of Conversation*. New York Review Books.
- Chevalier, T. (Ed.) (1997) *Encyclopedia of THE ESSAY*. Fitzroy Dearborn Publishers.
- Goodmen, D. (1994). *The Republic of Letters. A cultural history of the French Enlightenment*. Ithaca and London: Corwell University Press.
- Halloran, S. M. (1993) Rhetoric in the American College Curriculum // PRE/TEXT: The First Decade / ed. by J.Vitanza. Pittsburgh and London: University of Pittsburgh Press. P.93-116.
- Hankings, J. (2007). Humanism, Scholasticism and Renaissance philosophy. In *Cambridge Companion to Renaissance Philosophy* / ed. by J. Hankings. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 30-48.
- Hume, D. (1987a) Of Commerce. In D. Hume *Essays Moral, Political, Literary*, ed. and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (pp. 252-268). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (1987b) Of Delicacy of Taste and Passion. In D. Hume *Essays Moral, Political, Literary*, ed. and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (pp. 3-9). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (1987c) Of Essay-Writing. In D. Hume *Essays Moral, Political, Literary*, ed. and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (pp. 533-536). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (1987d) Of the Standart od Taste. In D. Hume *Essays Moral, Political, Literary*, ed. and with a Foreword, Notes, and Glossary by Eugene F. Miller, with an appendix of variant readings from the 1889 edition by T.H. Green and T.H. Grose, revised edition (pp. 228-250). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (2007) *Essai sur le genre essai* (Ph.Folliot, Trans). Retrieved May 27, 2021 from https://philotra.pagesperso-orange.fr/essai%20sur%20le%20genre%20essai.htm#_ftnref3

- Hume, D. (2011) *A Treatise of Human Nature*. Oxford University Press, U.S.A.; Reprint edition
- Prendergast, A. (2015). *Literary Salons across Britain and Ireland in the Long Eighteenth Century*. Hampshire: Macmillan.
- Rasmussen, D. (2017) *The Infidel and the Professor. David Hume, Adam Smith, and the friendship that shaped Modern thought*. Princeton University Press.
- Rollin, Ch. (1773). *The Method of Teaching and Studying the Belles Lettres; or, an Introduction to Languages, Poetry, Rhetoric, History, Moral Philosophy, Physics &c. with Reflections on Taste, and Instrucions with regard to the Eloquence of the PULPIT, the BAR and the Stage. the Whole Illustrated with Passages from the Most Famous Poets and Orators, Ancient and Modern, with Critical Remarks on Them; Designed More Particularly for Students in the Universities*. Vol.1. The tenth Edition. Edinburgh: W. Drummond, A. Donaldson, J. Bell, and C. Elliot.
- Rollin, Ch. (1819). *De la maniere d'enseigner et d'etudier les belles-lettres, par rapport à l'esprit et au coeur; ou Traite des etudes*. T. 1. Lyon: Rusand.
- SKILLNET - Sharing Knowledge in Learned and Literary Networks | Project website of ERC SKILLNET. (n.d.). SKILLNET – Sharing Knowledge in Learned and Literary Networks. Retrieved June 12, 2021, from <https://skillnet.nl/>
- Smith, A. (1983) *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres. Reprint*. Oxford (Oxfordshire): Clarendon Press; New York: Oxford University Press.
- Van Miert, D. (n. d.) The Intricacies of Conceptual History: The 192 Republics of Letters in Latin. SKILLNET. <https://skillnet.nl/the-intricacies-of-conceptual-history-the-192-republics-of-letters-in-latin/>
- Van Miert, D. et al. (2014) What was the Republic of Letters? A brief introduction to a long history (1417-2008). *Groniek*, 2014. 269-287.
- Whilley-Blackwell (2013). *Belles lettres*. In *A Dictionary of Literary Forms and Literary Theory*. (5th ed., p. 69-70).

REPUBLIC OF BELLES-LETTRES. A COMMENTARY TO UKRAINIAN TRANSLATION OF THE TERMS FROM DAVID HUME'S "OF ESSAY-WRITING".

Taras Kononenko, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Head of Department of the History of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine);
<http://orcid.org/0000-0003-0660-1707>,
e-mail: taras_kononenko@knu.ua

Halyna Ilina, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the History of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine);
<http://orcid.org/0000-0001-8409-0696>,
e-mail: ilina@knu.ua

Abstract

The article is a commentary to philosophical terms of David Hume's "Of Essay Writing", that became necessary in working on its Ukrainian translation. "Of Essay Writing" is an essay on conversation that was published in English in 1742 in the first edition of "Essays, Moral and Political" by D. Hume. The commentary focuses on two concepts that are important for understanding the content and cultural and historical context of an essay. First, the concept of "Republic of Letters" is considered. This Renaissance metaphor was in active use in the XV-XVIII centuries and described the conversational community of European intellectuals, formed by correspondent networks. In the age of Enlightenment, an alternative to correspondence was conversation in the newly formed public sphere of communication, concentrated in salons, clubs and other common social spaces. In his essay, D. Hume contrasts the concept of "Republic of Letters" with the concept of "Empire of Conversation", emphasizing the difference between

the worlds of “learned” and “conversible”, where “learned” use correspondence and “conversible” participate in public conversation. Secondly, this commentary examines the concept of “Belles Lettres” - a term of Renaissance origin, the part of humanists educational project “bonnae litterae”, which revealed the role of “studia humanitatis” (humanities) in shaping the aesthetics of writing (including letter writing). David Hume associate “Belles Lettres” with the concept of “taste”, which is a central category of his empiricist aesthetics. According to Hume, the taste comes from specific experience, the components of which are the humanities. At the same time, “Belles Lettres” requires the experience of conversation, and essay-writing is a means, which D. Hume proposes to use to spread the achievements of the “Republic of Letters” in the community of the “Empire of Conversation”.

Keywords: Belle Lettres, Republic of Letters, conversation, taste, essay-writing, essays, David Hume.

Received: May 10, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Kononenko T., Ilina H. (2021). Republic of Belles-Lettres. A commentary to Ukrainian translation of the terms from David Hume’s “Of Essay-Writing”. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(4), 18-28. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-2/8>

ІСТИНА, РЕАЛІЗМ, РЕЛЯТИВІЗМ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМНА ВИЗНАЧАЛЬНІСТЬ

Анна Лактіонова, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри теоретичної і практичної філософії, філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-8236-7217>,
e-mail: laktionovaanna@yahoo.com

Отримано: 13.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.06.2021

Лактіонова А. (2021). Істина, реалізм, релятивізм: взаємозв'язок і взаємна визначальність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 2(5), 29-36. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-3/8>

Анотація

В сучасній англomовній філософії проблематика істини, реалізму, релятивізму виявляється актуальною і взаємопов'язаною, що засвідчує про взаємну доповнювальність і взаємну визначальність метафізики і епістемології, а також методології філософських досліджень. В статті порівняльно аналізуються відповідні погляди трьох провідних філософів сьогодення Пола Богос'яна, Кріспіна Райта, Джейсі Біла.

В аналізованих статтях розглядається буденний погляд (*ordinary view*) на диспут про схильності (*dispute of inclinations*) в порівняльній з іншими можливими інтерпретаціями перспективі. Наприклад, одній особі подобається тушкований ревінь, а другій – ні. Це випадок справжньої незгоди: кожна особа підтримує погляд, який друга особа заперечує.

Таку незгоду Райт називає диспут про схильності, а буденний погляд на диспут про схильності залучає: справді несумірні ставлення (суперечність (*contradiction*)); те, що жодна з сторін не має помилятися (безпомилковість (*faultlessness*)); кожна особа раціонально підтримує власний погляд попри очевидну нерозв'язну незгоду (*sustainability* (стійкість)).

Згідно з Богос'яном настанова релятивізму залучає три складові: метафізичну – заперечення «абсолютних» фактів певного типу (з певної дослідницької сфери), на користь відносних; рекомендаційну – дозвіл приймати тільки слушні відносні пропозиції; обмежувальну – щодо значень, які дозволяють неочікувані параметри, що релятивізують.

Біл відстоює «погляд полярності» (*Polarity View*) і плідно застосовує його для аналізу буденного погляду. В моделюванні даного погляду залучаються концепти справджувачів (*truthmakers*), позитивної і негативної полярності, атомарні факти і ситуаційна семантика; а формальна розбудова і філософське роз'яснення збігаються.

Кожен з авторів захищає реалізм і кореспондентне розуміння істини (а саме про істину як стосунк відповідності пропозицій фактам), а також виступає проти релятивізму. Разом з тим, релятивізм виявляється неминуchoю (принаймні імпліцитно притаманною всім трьом авторам) тенденцією, що засвідчує про принаймні контекстуальну (Богос'ян) відносність не-когнітивних концептів чи компетентностей (Райт); функціональної фіксації фактів при їх застосуванні (Біл).

Ключові слова: істина, реалізм, релятивізм, Пол Богос'ян, Кріспін Райт, Джейсі Біл.

Вступ

Тема істини і реалізму є провідною в широких розуміннях і застосуваннях в сучасній філософії. Спеціальні інтерпретації вона отримує в англomовній філософії сьогодення, що уходить корінням в

аналітичну філософію ХХ століття. Принциповим викликом щодо істини, істиннісних оцінок був і залишається релятивізм, як загальна чи спеціальна тенденція, що має різні форми. Релятивізм – про відносність істини. Найбільш розповсюдженим підходом до розуміння істини залишається кореспондентний (істина як відповідність реальності). Якщо ж стосунок кореспондентності (відповідності) виявляється релятивним, під перепитування підпадає сама реальність (в її абсолютних статусах). Це актуалізує різноманітні варіанти анти-реалізму. Анти-реалізм виявляється більш виправданим: йдеться не про заперечення «реальності» світу, а про невиправданість покладань на доступність «справжньої» реальності як такої для людського пізнання (йдеться не про те, що реальність недоступна, а про те, що в нас переважно не має повноважень стверджувати, що вона є доступною). Останнє відповідає загальним скептичним настановам, що позитивно притаманні модерному розумінню (наукового) пізнання.

Дана стаття – про релятивізм, істину, реалізм – як ці тенденції і концепти можна в чинний спосіб розуміти, суміряти, формалізувати.

Джерела

Основну джерельну базу даного дослідження складають три статті трьох провідних філософів сьогодення – Пола Богос'яна (Paul Boghossian), Кріспіна Райта (Crispin Wright), Джейсі Біла (JC Beall). Всі вони вийшли друком в збірці «Істина і реалізм» за загальною редакцією П. Грінуха (P. Greenough) і М. П. Линча (M. P. Lynch) в 2006 році (Greenough, Lynch 2006). Дана збірка є колекцією розвідок, представлених на конференції з відповідною назвою («Істина і реалізм») 17-20 червня 2004 року в університеті Сент-Ендрю, Шотландія. З тих пір пройшло 17 років, протягом яких проблематика навколо проблеми істини і такого неоднозначно зрозумілого напрямку як реалізм, продовжувала бути провідною в різноманітних філософських дослідженнях, в т. ч. в творах обраних для цієї статті авторів.

В 2020 році, на тлі епідемії корона-вірусу, за ініціативою провідних філософських наукових установ і авторів зі всього світу, був організований Віртуальний міжнародний консорціум з досліджень істини (Virtual International Consortium for Truth Research). Центром даного проекту став Гуманітарний інститут Університету Коннектикуту (University of Connecticut Humanities Institute). В 2020 році в липні – серпні відбулася конференція «Truth 20 | 20», в 2021 році в липні – наступна конференція – «Truth 20 | 21». Окрім цього кожного місяця, а інколи і частіше, відбуваються віртуальні зустрічі, на яких запрошені філософи викладають свої погляди, результати своїх досліджень, що їх охоче обговорюють інші спеціально запрошені (організаторами) учасники (відповідно специфіці обговорюваної тематики), а також всі бажаючі, зареєстровані у віртуальному консорціумі, присутні на доповідях. Більшість подій є безкоштовно доступною в запису в Інтернеті.

Своєрідним девізом діяльності даного консорціуму є фраза «Майбутнє істини», він пов'язаний з такими питаннями, як: чи є у проблеми істини майбутнє, яке воно? Зазначені питання – не про надлишковість істини, як про це на початку ХХ століття писав Ф. Рамсей (Ramsey 1931), не про те, що цей концепт є зайвим, не стільки про те, як утримуватися від застосування цього концепту, скільки про те як саме і в яких контекстах його застосовувати. Ілюстраціями зазначеного розуміння можуть стати наступні деталі: в минулому році на конференції «Truth 20 | 20» провідною тематикою була «метафізика істини», що відбиває специфічну трансформацію досліджень про істину останніх десятиліть. Адже з 70-х років ХХ століття метафізика активно повертається в центральні дослідження в аналітичній традиції. В стосунку до проблеми істини це обертається тим, що вона поступово переставала мати вузький епістемологічний характер (що часто виливалося в формальне розуміння і аналіз). Сьогодні в англійській філософії зіставляти такі, в моєму розумінні, все ж концепти, а не категорії чи, навіть, сутності, як «істина» і «буття» є нормальним і не викликає здивувань. Все зазначене сприяє тому, що кореспондентне розуміння істини залишається найрозповсюдженішим; популярною стає тема справджувачів (truth-makers). Разом з тим величезні надбання аналітичної філософії мови, формальної і неформальної логіки забезпечують дослідників формально-технічним апаратом досліджень про істину. Окрім метафізичного контексту, на конференції в цьому році, були актуалізовані соціальні, політичні і т. п. контексти застосування проблеми істини; згадувалася тема пост-істини (чи пост-правди).

Автори статей, обраних для даного дослідження, приймали активну участь в згаданих подіях. Їх погляди, викладені в аналізованих тут статтях сімнадцятирічної давнини, продовжують відстоюватися ними і мають багато власних прибічників, а також критиків, дискусія між ними триває. Спеціально скажемо про кожного з них декілька слів.

Кріспін Райт – один із геніїв англосовієтської філософії сьогодення, вийшов на світову філософську арену в 80-ті роки ХХ ст., займався аналітичною філософією, а саме логікою і метафізикою, філософією мови, епістемологією і т. ін. Тема істини і реалізму – провідна в його дослідженнях від початку і дотепер. В даний час він заслужений професор філософії в Нью-Йоркському університеті, в Університеті Стерлінга. Раніше він викладав в Оксфорді, Колумбії, Мічигані, Принстоні, Сент-Ендрю. Повний «послужний список» професора Райта завеликий, отже, окрім згаданого, зазначимо, що він заснував дослідницький центр Arché, керував Північним інститутом філософії (Велика Британія). Його стаття називається «Інтуїціонізм, реалізм, релятивізм і ревін (Intuitionism, Realism, Relativism and Rhubarb)» (Greenough, Lynch 2006: 38-60).

Пол Богос'ян, відомий з 80-х років ХХ століття, провідний філософ сьогодення. Його філософські інтереси пов'язані з аналітичною філософією, епістемологією, естетикою, такими темами, як релятивізм, апріорі, знання про себе, проблема слідування правилу і ін. Він займає посади: срібний професор філософії на факультеті філософії Нью-Йоркського університету (Silver Professor of Philosophy at NYU's Philosophy Department) та заслужений професор-дослідник Бірмінгемського університету у Великобританії (Distinguished Research Professor at the University of Birmingham in the UK), директор Нью-Йоркського інституту філософії та директор Глобального інституту просунутих досліджень Нью-Йоркського університету (Director of NYU's Global Institute for Advanced Study). Його стаття називається «Що таке релятивізм? (What is Relativism?)» (Greenough, Lynch 2006: 13-37).

Професор Джейсі Біл є провідним логіком сьогодення, а саме спеціалістом з неklasичної логіки, філософії логіки, філософської логіки, філософії мови. Останні роки він працює в університеті Нотр-Дам (США). Його стаття називається «Моделюючи 'буденний погляд' (Modelling the 'Ordinary View')» (Greenough, Lynch 2006: 61-74).

Особливістю головних джерел для даної статті, трьох згаданих статей відповідних авторів, варто зазначити специфіку мови викладення. Останніми десятиліттями в академічних текстах з філософії провідних авторів залучається повсякденна неіормальна мова, незвичні прикметники, вирази, способи вираження думок і т. п. Наприклад, *rebarbative* (той, що варто відкинути), *garprant* (неконтрольований), *squarely* (прямо), *cash out* (перевести в готівку), *robust* (міцний) і ін.

Методологія

Основні результати дослідження були отримані на матеріалах англосовієтської філософії сьогодення і аналітичної традиції філософії ХХ століття, а отже завдяки методам аналізу, логічної реконструкції: наводилися окремі проблеми і інтерпретації вибраних авторів (як це є методологічно усталеним в аналітичній традиції сучасної філософії) задля їх плідної рецепції. Іншою важливою методологічною засадою в даному дослідженні став герменевтичний метод, в якості загальної герменевтичної настанови для аналізу в якості розуміння (оновлення і поглиблення розуміння) проблемних тем і предметів філософського аналізу. Герменевтичне коло для розуміння супроводжувального характеру стосунку між концептами виявляється наріжним методологічним засобом для їх не протиставлення, а розгляду із власної середини їх взаємного доповнення.

На окремих етапах дослідження було залучено історичний, компаративний, конструктивістський, трансцендентальний методи, а також метод моделювання, контекстуалізації, аналогії і синтезу, формалізації.

Богос'ян в статті «Що таке релятивізм?» (Greenough, Lynch 2006: 13-37) наполягає, що релятивізм можливий в різних видах, йдеться про відносність щодо різних дослідницьких предметів. Наприклад, релятивізм щодо нормативності (і в стосунку до дозволів (*norms of permission*) і в стосунку до вимог (*norms of requirement*)), зокрема, моральності Г. Гармена (Harman, Thomson 1996); епістемічного обґрунтування Р. Рорті (Rorty 2018); суджень смаку Райта (Greenough, Lynch 2006: 38-60). Він узагальнює, що релятивізм стосовно певної дослідницької сфери означає, що визначення істини в ній залучає

неочікуваний стосунок до певного параметру (про це див. Greenough, Lynch 2006: 13) і пропонує критичну розробку відповідної моделі «неочікуваної відносності».

Пропозиція, виражена певним реченням варіюється як функція контексту, в якому вона вживається; функція, що контекстуально забезпечує каркас для реферування (точку відліку, опорну точку, референтну точку). Наприклад, кожного разу, коли ми кажемо «А зліва від В», нам йдеться про «А зліва від В відносно референтної точки F». Реферуємо ми зазвичай до фактів; згідно з запропонованою моделлю, всі факти – відносні. Згідно з кореспондентною теорією істини (в узагальненому варіанті) чи є пропозиція істинна визначається відповідним (кореспондентним) фактом; останній, згідно з моделлю Богос'яна виявляється в неочікуваний спосіб відносним. Значенням (референтом) речення, змістом якого є пропозиція, є факт, що виявляється відносним в неочікуваний спосіб. Отже, саме пропозиція реферує в неочікувано відносний, стосовно певного від початку неочевидного параметру, спосіб. Автор заперечує, що відносними є умови істинності (truth-conditions): «Чи можемо ми справді встановити, що хоча речення «Р» виражає Р, його умова істинності не є тільки-но дисквотатційною умовою Р, а, скоріше, відносною умовою: Р відносно до F?» (Greenough, Lynch 2006: 17). Можна безпосередньо аналізувати значення, а не умови істинності пропозиції. І такий крок не стане суперечним щодо Принципу милосердя (Principle of Charity), до якого Богос'ян ставиться скептично, а також щодо Принципу гуманності (Principle of Humanity): «ми можемо помилятися в своїх інтерпретаціях інших людей, за умови, що ці помилки можна раціонально пояснити» (Greenough, Lynch 2006: 18). Обидва принципи застосовні і до умов істинності і до значень пропозицій.

Якщо наведені міркування правильні, Богос'ян стверджує, що релятивізм, в стосунку до певної сфери, і як наполягання, що пропозиції в цій сфері неочікувано відносні, і як наполягання, що хоча пропозиції не є відносними, відносними є умови істинності, є непереконливим (implausible). Це пов'язано з тим, що навіть адекватно сформульований релятивізм щодо певної дослідницької сфери, важко (незрозуміло як) застосовувати до змістів речень цієї сфери. Адже змісти реферують до фактів, навіть якщо це «псевдо-факти», відносні (релятивні) факти (адже відносність факту є самоспростовною, факт за визначенням не може бути відносним). Тобто, навіть якщо нам не є доступними факти (у власному сенсі, а не релятивні факти), ми покладаємося на те, що вони, попри недоступність нам, існують об'єктивно.

Коректно сформульований релятивізм, в якості неочікуваної відносності, щодо певної дослідницької сфери, не може стосуватися змістів речень цієї сфери, а мав би стосуватися фактів, до яких ці речення реферують. Тобто релятивізм поставав би засобом, що коригує (уточнює, виправляє) факти; тоді факти мали б бути релятивними (відносними). Більше того, можна було б обирати (відповідно власній зацікавленості) референтну точку, стосовно якої формулювати релятивний факт.

В такий спосіб, настанова релятивізму залучає три складові: метафізичну – заперечення «абсолютних» фактів певного типу (з певної дослідницької сфери), на користь відносних; рекомендаційну – дозвіл приймати тільки слушні відносні пропозиції; обмежувальну – щодо значень, які дозволяють неочікувані параметри, що релятивізують (про це див. Greenough, Lynch 2006: 20). Попередні міркування видаються Богос'яну достатніми задля відкидання так зрозумілого релятивізму; в т. ч. це стосується релятивізму про факти; морального релятивізму; моральних кодів, в т. ч. як імперативів, в якості пропозицій; фікціоналізму; завершеного (completion) релятивізму.

Райт в статті «Інтуїціонізм, реалізм, релятивізм і ревінь» (Greenough, Lynch 2006: 38-60) пропонує мисленнєвий експеримент, чи, скоріше, ситуацію, суть якої можна описати наступним чином. Одній особі подобається тушкований ревінь, а другій – ні. Це випадок справжньої незгоди (disagreement): кожна особа підтримує погляд, який друга особа заперечує (про це див. Greenough, Lynch 2006: 38). Така незгода стосується не фактів, а смаків; начебто ніхто не помиляється, і тут варто *згодитися про незгоду*. Таку незгоду Райт називає диспут про схильності (dispute of inclinations), а буденний погляд (Ordinary View) на диспут про схильності залучає: справді несумірні ставлення (суперечність (contradiction)); те, що жодна з сторін не має помилятися (безпомилковість (faultlessness)); кожна особа раціонально підтримує власний погляд попри очевидну нерозв'язну незгоду (стійкість (sustainability)) (про це див. Greenough, Lynch 2006: 38). Райт перепитує про когерентність одночасного залучення зазначених трьох компонентів в буденний погляд на диспут про схильності, а альтернативні чотири погляди

виявляються такими, які варто відкинути (rebarbative) або такими, що не можна зрозуміти (misconceived). Тобто, незгода в описаній ситуації – відсутня.

Перший з них – неконтрольований (rampant) реалізм (аналогічний епістемічній концепції неясності (vagueness)): мають існувати факти, які хтось, з двох залучених в диспут не знає чи не враховує. Ревінь має бути смачним або ні, отже один з двох помиляється, навіть якщо не можливо визначити хто саме. Другий – більш поміркований реалізм: факти можна конструювати залежно від контекстів. Наприклад, вирішувати чи є смачним ревінь мають певні освічені спеціалісти. Третій – експресивізм – кожна з двох позицій *виражає* відчуття насолоди чи огиди, які відчують двоє з залучених. Згідно з наступним поглядом дійсні конфліктні позиції мають безпосереднє місце, проте їх змісти – не несумірні, а, наприклад, просто відповідають різним вихідним стандартам чи т. п. У всіх чотирьох наведених альтернативних поглядах на диспут про схильності, а також в інших можливих контекстуалістських варіантах інтерпретацій, особливості буденного погляду (суперечність, безпомилковість, стійкість) не підтримуються. Тобто, буденний погляд перевершує їх всі, проте, на думку Райта, можна показати, що незгода в диспуті про схильності відсутня, тобто спростувати диспут як такий. Залишається питання – чи йдеться йому аби показати сумірність двох позицій з диспуту? Так, адже одна з них має бути хибною.

По-перше, диспут про схильності можна представити в формі простої дедукції (про це див. Greenough, Lynch 2006: 40-42). Тоді, кожна з двох позицій припускається, і цим тягнеться помилковість іншої. Суперечність виключає безпомилковість: один з учасників має помилятися. Тоді і елемент стійкості не витримується. Отже, всі три елементи буденного погляду не підтримуються. Буденний погляд на диспут про схильності – про можливість справжньої безпомилкової незгоди між двома бездоганно раціональними конфліктними позиціями – є рівнозначним релятивізму, а саме ідеї про те, що істинність залучених в диспут позицій залежить від, є відносною, релятивною контекстові, різним стандартам і т. п. Ця ідея і генерує можливість чинної незгоди в розглядуваній ситуації. Райт наполягає, що релятивізм як такий є теоретичним намаганням підтримати узгодженими елементи буденного погляду, з яким, на його думку, не варто погоджуватися. Релятивізм не є шляхом для розв'язання ситуації незгоди, а тенденцією, що невинновато дозволяє поєднувати різні позиції (які є суперечними, безпомилковими, стійкими).

Райт далі (про це див. Greenough, Lynch 2006: 42-52) розглядає різні варіанти інтуїтивістських інтерпретацій диспуту про схильності; він залучає математичний інтуїтивізм, принцип бівалентності, конструктивізм, в т. ч. всі ці настанови в порівняльній з дедукцією перспективі, застосовує різні засоби формалізації. Знов, суперечність, безпомилковість і стійкість виявляються такими, що не підтримуються, тим більше одночасно.

Стосовно релятивізму, Райт наполягає, що справжній релятивізм є релятивізмом саме про істину. Релятивність істини є найбільшою небезпекою, всі інші варіанти релятивізму можуть впливати з неї, в т. ч. релятивність умов істинності. Йдеться в першу чергу про кореспондентні розуміння істини, проте і когерентним, і дефляційним розумінням зазначене також пасує. Кореспондентне розуміння істини можна узагальнити як стосунок між носієм істини (truth-bearer) – тим, чому приписується істинність, і справджувачем (truth-maker) – тим, завдяки чому носієві приписується саме таке значення істинності. І Райту, і Богос'яну йдеться про пропозиції як носії істини, і про факти як справджувачі.

В кінці Райт розглядає твердження, адже стверджувальність (assertibility) видається релятивним концептом. Разом з тим стверджувати варто тільки істинні пропозиції. Райт бере концепт суперстверджувальності (superassertibility) – наявні *буденні* твердження в якості доступної інформації. Вони залишаються такими незалежно від будь-яких додатків і вдосконалень, в цьому сенсі вони ідеальні. Тоді їх істинність не збігається з їх ствердженням чи прийняттям, а з тим, аби їх ствердження тривало попри нескінченні додавання інформації і вдосконалення. Наявність такої ідеальної стверджувальності була б випадком, коли суперечність, безпомилковість і стійкість могли б одночасно підтримуватися, тобто початкова ситуація мала б місце, і її інтерпретація в якості буденного погляду на диспут про схильності була б чинною. Проте в такому випадку йшлося би і справді про смаки як не-когнітивні концепти, чи навіть компетентності, які залишаються поза науковим дискурсом і поза дискурсом наукоподібної філософії (якою завжди була аналітична, і переважно залишається англomовна філософія сьогодення).

Біл в статті «Моделюючи 'буденний погляд'» (Greenough, Lynch 2006: 61-74) критично розглядає інтерпретації Райта про буденний погляд на диспут про схильності. Запропонована Райтом ситуація

про смачність ревеня, на думку Біла, є очевидним диспутом, в який залучається релятивність параметрів оцінювання «бути смачним». Біл пропонує вводити функцію смаку (пор. з функцією контексту Богос'яна), застосування якої буде визначати оцінку (смачний чи несмачний ревінь чи інший продукт чи страва і т. п.). Простий релятивізм смакових функцій забезпечує умови прийнятності чи стверджувальності (assertibility conditions) на основі оціненої інформації (а Райту також йшлося про стверджувальність і супер-стверджувальність). Отже, на думку Біла, релятивізм смакової функції є слушним підходом для аналізу диспуту про схильності, чи смаки.

Основною підставою, що змушує Райта не погодитися з таким розумінням, є перепитування-виклик: якщо ревінь є смачним для особи А, то чому іншій особі В він не смакує, не подобається? Таке питання виявляє некомпетентність В, його неспроможність розпізнати прихований параметр (пор. з неочевидним параметр Богос'яна) для оцінювання, який є доступним для А (чи навпаки – некомпетентність А і розпізнавання прихованого параметру з боку В). Біл не погоджується: дане перепитування не про некомпетентність, а про обмежений сенс термінів, що залучаються, вони є відносними від смаків.

Отже, Райт пробує викласти буденний погляд когерентним чином в параметричний (релятивістський) і непараметричний спосіб, так аби заблокувати інтерпретацію на основі простої дедукції (аби суперечність і безпомилковість, а також стійкість могли підтримуватися, в т. ч. одночасно), що гарантує валідність аргументації. Свої розуміння Райта Біл унаочнює більш і менш сторогими логічними формалізаціями.

Інтуїціоністські розуміння є непараметричними підходами. В диспуті про схильності для жодної із залучених сторін хибність (чи неістинність) думки іншого не є засвідченою (warrant). Проте, релятивізм відсутній. Йдеться про пояснення безпомилковості диспутантів завдяки відсутності фактів, які засвідчували б про помилки (mistake-makers). Отже, прислів'я «про смаки не сперечаються» – втілюється в даній ситуації.

Біл залучає в інтерпретацію диспуту про схильності параконсистентні підходи. Адже когерентність (узгодженість) не означає послідовність (consistency), наявність когерентності не виключає нетривіальну непослідовність. Параконсистентні підходи можуть бути сильними і слабкими. В сильних йдеться про справжню можливість непослідовностей: можуть одночасно існувати істини і їх заперечення (переважно діалектичні підходи, де і істина, і її заперечення одночасно приймаються). Слабкі підходи є засобами моделювання окремих сфер дискурсів, такі моделі не є насправді актуально можливими.

Райт моделює буденний погляд, отже, слабкі параконсистентні підходи можна застосувати. Наприклад, проста параконсистентна семантика, логіка парадоксів Пріста (Priest 1979) забезпечують плідну формальну інтерпретацію табличним методом, проста дедукція блокується, проте цього, на думку Біла, замало задля розуміння. Задля розуміння потрібне філософське роз'яснення про те, наскільки буденний погляд може бути когерентно сформульований і підтримуватися параконсистентними формалізаціями.

Біл звертається і до діалектики, і до аналетейчної інтерпретації. Якщо переконання обох залучених в диспут про схильності осіб є істинними, то факти, які засвідчували б про їх помилковість (mistake-makers) відсутні. Тобто, вони принаймні не хибні, вільні від фактів, які засвідчували б про помилки (mistake-maker-free).

Якщо ж говорити про релятивізм щодо пропозиційної істинності, то варто прийняти плюралізм про істину: не зводити аналіз істини тільки до кореспондентської інтерпретації. Наприклад, Райт пропонує концепт супер-стверджувальності. На думку Біла, концепт супер-стверджувальність (справжній релятивізм) Райта просто заміняє простий релятивізм функції смаку, а параметр «смачний» заміняє параметр «істинний», і «істинний» розуміється як виключно кореспондентний. Біл прагне досягти релятивізм щодо пропозиційної кореспондентської істини в контексті буденного погляду (всіх його трьох складових).

Біл відстоює «погляд полярності» (Polarity View). В цьому погляді приймаються концепти справджувачів (truthmakers), позитивної і негативної полярності. В моделювання даного погляду залучаються атомарні факти і ситуаційна семантика. Формальна розбудова і філософське роз'яснення збігаються: істина полягає в кореспондентності з справджувачами, тобто позитивними і негативними фа-

ктами, станами світу (states of the world). Всі факти виявляються абсолютно зафіксованими, адже полярності фіксуються незалежно від нас (в ідеальному смислі).

Далі, Біл пропонує говорити про релятивно позитивні і релятивно негативні стани світу. Йдеться про релятивність станів, які справджують (make true) переконання (відповідні пропозиції) кожної з сторін в диспуті про схильності; а саме про релятивність станів від, наприклад, функції смаку, чи якоїсь іншої функції, що приписує позитивну чи негативну полярність станові. Так, в буденному погляді приймається клас станів світу, відповідних вимогам схильностей залучених в диспут осіб, полярність цих станів релятивна функціям смаків. Якими саме мають бути полярності – не визначається поза контекстом, тому Біл каже про «мапу полярності» і формалізує її (про це див. Greenough, Lynch 2006: 71-72). В контексті ситуації зі смаками, функція смаку визначає абсолютно позитивні і абсолютно негативні факти. В «неконтрольованому реалізмі» Райта мапа полярності в термінах фактів не приймається, а в «буденному погляді» приймається.

В інтерпретації Біла факти як такі є нейтральними (не позитивними і не негативними), вони фіксуються на основі функції як абсолютно позитивні чи негативні в контексті її чинності, актуального застосування.

Дискусія та висновки

В такий спосіб, буденний погляд на диспут про схильності виявляється таким, що йому притаманний релятивізм. Всі три автори, Райт, Богос'ян, Біл, виступають проти прийнятності релятивізму, моделюючи його в дещо відмінні способи.

При цьому Богос'ян заперечує навіть можливість коректного формулювання настанови релятивізму. На його думку, до нього завжди залучався б певний параметр, а в кінцевому рахунку йшлося б завжди про відносність фактів, що є суперечливим. Райт припускає релятивність буденного погляду на диспут про схильності, виокремлює три притаманні йому ознаки (суперечність, безпомилковість і стійкість); розглядає інші погляди щодо розуміння такого диспуту; демонструє, що справжній релятивізм – завжди про істину, при цьому йдеться про кореспондентне розуміння істини; пропонує концепт супер-стверджувальності. Він заперечує релятивізм, проте смаки як не-когнітивні концепти, чи навіть компетентності залишаються відносними. Окрім того, цікаво, що Райт від початку вводить контекст згоди / незгоди (agreement / disagreement), що є окремою провідною темою сучасної філософії, що виявляється органічно актуальною основній аналізованій проблематиці. Біл критично переосмислює погляди Райта, а також, імпліцитно, Богос'яна; пропонує власну інтерпретацію на основі «погляду полярності»; доходить висновку, що буденний погляд можна аналізувати засобами погляду полярності, а диспут про схильності варто припускати релятивним.

Отже, варто наголосити, що заперечення релятивізму часто пов'язані з прагненням захистити реалізм і не допустити анти-реалізм, кореспондентне розуміння пропозиційної істини. Буденний погляд припускає релятивізм. Диспут про схильності є плідною ілюстрацією зазначених тенденцій. Релятивізм виявляється підставою на користь анти-реалізму, що є більш виправданою порівняно з реалізмом настановою. Релятивізм становить загрозу як само-спростовна тенденція, якщо йдеться про абсолютний релятивізм. Проте, за визначенням, релятивізм не може бути абсолютним, а є релятивним, отже не є загрозливим, тим більше, що контекстуалізм є неминучою складовою сучасних філософських аналізів.

Стосовно проблеми істини, більш виваженим аніж кореспондентне видається дефляційне розуміння істини (зокрема мінімалізм Пола Горвіча). Ці розуміння є сумірними, проте в дефляційному розумінні носіями істини є речення, а не пропозиції, потреба в спавдживачах відсутня, адже процедура дисквотації речення в схемі еквівалентності («р» є істинним якщо і тільки якщо р) виявляється достатньою задля формальної оцінки на істинність. Істина розуміється як властивість речень, а не стосунок відповідності між пропозиціями і фактами.

В такий спосіб сучасні розробки про істину, реалізм, релятивізм виявляються взаємно доповнювальними і взаємно визначальними. Це засвідчує про взаємну доповнювальність і взаємну визначальність метафізики і епістемології, а також методологій філософських досліджень.

References

- Greenough, P.; Lynch, M. P. (2006) *Truth and Realism*, Oxford: Clarendon Press, 253 p.
 Harman, G.; Thomson, J. J. (1996) *Moral Relativism and Moral Objectivity*, Oxford: Blackwell, 240 p.
 Horwich, P. (1998) *Truth*, Oxford: Oxford University Press, 159 p.
 Priest, G. (1979) 'The Logic of Paradox'. *Journal of Philosophical Logic*, 8: 219–41.
 Ramsey, F. P. (1931) *The Foundations of Mathematics, and other Essays*, (ed.) R. B. Braithwaite, London, 336 p.
 Rorty, R. (2018) *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton: Princeton University Press, 480 p.

TRUTH, REALISM, RELATIVISM: INTERCONNECTION AND RECIPROCAL DEFINABILITY

Anna Laktionova, Doctor of science (Philosophy), associate professor, full professor of the department of Theoretical and Practical Philosophy, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0001-8236-7217>,
 e-mail: laktionovaanna@yahoo.com

Abstract

In the contemporary English-language philosophy the problems of truth, realism, and relativism appear actual and interconnected; this evidences reciprocal complementarity and definability between metaphysics, epistemology and methodologies of philosophical investigations. In the article relevant views of prominent today philosophers – Paul Boghossian, Crispin Wright, JC Beall – are comparatively analyzed.

In the considered articles the ordinary view on dispute of inclinations is analyzed in competition with other possible interpretations. For example, one person likes stewed rhubarb, another – doesn't. This is a case of true disagreement: each person maintains the position that another denies.

Such disagreement Wright calls the dispute of inclinations; ordinary view on dispute of inclinations involves: really incompatible attitudes (contradiction), the faultlessness of each side, rational maintaining of the view in spite of obvious unresolved disagreement (sustainability).

According to Boghossian the attitude of relativism involves three components: metaphysical – denying of “absolute” facts of a certain type (from some specific investigative domain) in favor of relative; recommendational – permission to accept only appropriate relative propositions; limiting – about meanings which allow unexpected parameters that relativize.

Beall advocates “Polarity View” and fruitfully applies it to analyze the ordinary view. Modeling of the former involves: concepts of truthmakers, positive and negative polarity, atomic facts, situational semantics. The formal modeling and philosophical explanation coincide.

Each of the authors defends realism and correspondence understanding of truth (in particular truth as relation of proposition's correspondence to a fact); and also opposes relativism. At the same time, relativism turns out to be an inevitable (at least implicitly inherent to all three authors) tendency, which testifies to at least the contextual (Boghossian) relativity of non-cognitive concepts or competencies (Wright); functional fixation of facts in their application (Beall).

Keywords: Truth, Realism, Relativism, Paul Boghossian, Crispin Wright, JC Beall.

Received: May 13, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Laktionova A. (2021). Truth, Realism, Relativism: Interconnection and Reciprocal Definability. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(5), 29-36. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-3/8>

TAKING PHILOSOPHICAL GROUNDS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY DEBATE SERIOUSLY

Seyed Mohammad Hossein Mir Mohammadi, Doctor of Philosophy, Assistant Professor of Philosophy and Applied Ethics, UGSM-Monarch Business School Switzerland,
<https://orcid.org/0000-0002-5388-8109>,
e-mail: mh.mirmohammadi64@gmail.com

Received: May 15, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Mir Mohammadi, Seyed Mohammad H. (2021). Taking Philosophical Grounds of Corporate Social Responsibility Debate Seriously. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(5), 37-46.
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-4/8>

Анотація

Corporate Social Responsibility (CSR) is an important sphere in applied ethics. Different CSR theories have been presented during decades. Some of them are compatible with each other while some others are not. By focusing merely on the contents, it seems impossible to evaluate the different theories or to explain why different CSR theories and programs have been presented. However, this paper suggests that the variety of the debate comes from the (philosophical) grounds these theories are based. These grounds, as roots of CSR theories, can well explain, classify and evaluate different types of CSR theories. As a result of the philosophical classification and evaluation, it has been concluded that two types of CSR theories, pure and enlightened egoistic CSR, cannot be philosophically preferred. Instead, spiritual-egoistic CSR theories present better contents and programs in comparison with their rivals. Finally, as a suggestion for future investigations, it seems necessary for all CSR theories to both clarify and justify their grounds prior to presenting any other discussions.

Keywords: normative principles; pure egoism; enlightened egoism; spiritual egoism; corporate social responsibility.

Introduction

Corporate Social Responsibility known as CSR is a paradigm in which all corporations have responsibilities more than the wealth and profit for their share/stake holder. Social obligations, considering social benefits and betterment, responsibilities toward environment and so on are the examples of such responsibilities.

For decades, theorists have tried to look for CSR from different standpoints. Some viewpoints are compatible with the spirit of CSR theories while some others are completely against.

The examples of the first viewpoint can be found in K. Davis's and A. Carroll's theories. In 1973, K. Davis defined CSR as "the firm's consideration of, and response to issues beyond the narrow economic technical and legal requirements to the firm (...) [to] accomplish social benefits along with the traditional economic gains which the firm seeks" (Davis 1973, 312-3). Later in 1991, A. Carroll in his pyramid, known as *The Pyramid of Corporate Social Responsibility*, presented four types of responsibilities which corporations should consider: economic, legal, ethical and philanthropic responsibilities. The last responsibility refers to those spheres which improve the quality of life while the first just refers to economic needs. (Carroll 1991, 39-48) Furthermore, in contemporary studies such as those done in 2007, CSR connected not only with society and its related issues but also with environment and other beings. CSR, then, is "understood to be the way firms integrate social, environment, and economic concerns into their values, culture, decision making,

strategy and operations in a transparent and accountable manner and thereby establish better practices within the firm, create wealth, and improve society". (Berger et. al. 2007; cited from Henderson 2011, 321)

A contrary point of view can be found in theories restrict corporate responsibility to economic needs even if they are against CSR concerns, e.g. the quality of social life, environmental issues and so on. Milton Friedman's theory is the prominent example of this viewpoint. As he points out, "there is one and only one social responsibility of business - to use its resources and engage in activities designed to increase its profits so long as it stays within the rules of the game, which is to say, engages in open and free competition without deception or fraud. (Friedman, September 13, 1970)

According to mentioned contrary viewpoints, a set of fundamental questions which have either been ignored or answered poorly arise: do corporations, or in the bigger picture, economic systems have any responsibility more than maximizing the wealth for their shareholders? If so, why they have such responsibility? If corporations' responsibility has been well justified, why some theories have not defended it? Are Friedman-like viewpoints certainly wrong? If so, are all CSR programs admirable?

By focusing merely on the contents of different theories, it seems impossible to answer the mentioned fundamental questions properly.

This paper tries to explain that the mentioned different viewpoints have been affected by their different grounds. Indeed, the grounds of CSR theories play their own important role in the debate. They create their own contents and programs in CSR debate.

The grounds of CSR theories should be considered seriously. Failing to consider the grounds in the CSR debate, it seems impossible to examine and/or justify a CSR theory or a CSR-based participation. In other words, presenting new theories and programs in CSR debate, which have been admirably done during decades, is not enough to justify fundamental issues in CSR debate. Indeed, it is possible for individuals or companies to participate in a CSR program while they are acting (un)consciously against the spirit of CSR viewpoint. The reason of such paradoxes should be traced in the grounds of CSR theories, rather than their contents.

CSR grounds can affect the interpretation of CSR theories as well. As it will be discussed, it is possible to interpret a given CSR theory differently if different grounds have been considered. The outcome of such consideration can be appeared in the programs suggested by that given theory.

Therefore, paying careful attention to the grounds of CSR theories, rather than focusing merely on their contents, enables us to elaborate CSR debate. Knowing CSR grounds can help us to examine, choose or justify those theories which are compatible with the spirit of CSR viewpoint. Additionally, it enables us to interpret CSR theories with an eye to the grounds which they are based on correctly.

Accordingly, the paper has been charted as follows. In the first part, (one of) the most important ground(s) of CSR debate, named among all possible alternatives *normative principles* will be explained. Then, three well-known normative principles which can justify well-known CSR theories will be presented. In the second part, three types of CSR theories which are based on three different grounds will be presented. Furthermore, with an eye to the mentioned CSR grounds, the (possible) problems of each type will be investigated. In the last part, it will be explained that why only one of the mentioned ground of CSR can be preferred.

Normative Principles as Grounds of CSR

Normative Principles applied here refer to all rules accepted by individuals, communities and/or organizations⁵ which conduct their actions.

These principles, which can be traced in normative ethics (Frankena, 1973, 12-20), can explain why individuals, communities, and/or organizations act differently. Moreover, having a careful look on distinctions among them enables us to classify individuals, communities and organizations by their own accepted normative principles. The following examples make the statement clearer.

¹ The difference between a community group and an organization can be clarified as follows: the first refers to a unit with diverse memberships which share common or special values while the second refers to a unit in which members are supposed to do particular actions. Those who participate in a ceremony can be considered as a community group; and an auto-company can be considered as an organization because the auto- workers are supposed to do special tasks.

Suppose that *A*, which can be an applicant for an individual, a community, an organization, always thinks how it is possible to maximize *A*'s own wealth, power, welfare etc. *A* also does not care about her actions' consequences. In this given context, *A*'s normative principle is *pure egoism*; because a pure egoist defines acceptable actions as those that maximize particular self-interest without considering the actions' consequences. (Ferrell et. al. 2015, 157) In contrast, suppose that *B* thinks to do only those actions which are inherently right and are in accordance with the Golden Rule² even if they are against her self-interest. As *deontology* focuses on the right actions rather than evaluating their consequences (Ferrell et. al. 2015, 157), then *B* is a deontologist.

There are different normative principles which influence people's actions. Although presenting and evaluating them is a complex task which goes beyond the scope of this paper, three of them, i.e., *pure egoism*, *enlightened egoism* and *spiritual egoism*, will be discussed. For they can be considered as the grounds that well-known CSR theories are based on.

Pure Egoism

In philosophical literature, ethical egoism is a normative principle which "holds that one is always to do what will promote his own greatest good -- that an act or rule of action is right if and only if it promotes at least as great a balance of good over evil for him in the long run as any alternative would, and wrong if it does not." (Frankena 1973, 15)

Accordingly, a pure-egoistic individual, community and/or organization holds that *the right* is an act or a rule which promotes at least the greatest balance of good over evil for themselves in the long run as any alternative would, and wrong if it does not.

The point which is vital to be considered in this normative principle is the fact that an action is right *if and only if* it promotes the greatest balance of good over evil for the particular agent. For example, if the action *p*, no matter what it is, promotes the greater balance of good over evil for the agent *P*, then *p* is good. Simultaneously, if the agent *P* evaluates the action *p* somewhere else in a way which cannot promote the greatest good over evil, then *p* is wrong.

Suppose, then, that the agent *P* is trying to participate in a CSR program. For example, she wants to participate in a Carroll-pyramid-based program which contributes the resources to the community and improves the quality of life. As *P* is a pure egoist, she will not participate in such a program unless it promotes the greatest balance of good over evil for herself.

Enlightened Egoism

Pure egoism, as explained above, focuses on the one's own long-term greatest good without considering others'. However, enlightened egoism is a principle which takes "a long-range perspective and allow for the well-being of others although [the agent's] own self-interest remains paramount". (Ferrell et. al. 2015, 158)

The example of a situation in which this normative principle influences the action can be found in circumstances in which people help the needy only because of getting rid of their unpleasant feeling.

The most important point in this ground is the fact that *ultimate self-interest* should remain in all cases paramount. Indeed, this ground allows individuals, communities and/or organizations to participate in programs which consider others' well-being. However, this participation is completely conditional. It means that those programs which finally fulfill the self-interest of individuals, communities and organizations will be considered as good.

On the contrary, programs and actions which do finally not fulfill self-interest shall be considered as wrong. For example, deception is wrong because it does finally not fulfill individuals', communities' and/or organizations' self-interest: if they deceive others, others will be inclined to deceive them. As being deceived by others is against the ultimate self-interest of individuals, communities and/or organizations, then participating in programs which deceive others forbidden.

So, with an eye to the well-known philosophical distinction between intrinsic and instrumental good (evil)³, it is obvious that enlightened egoism never considers, or believes in, intrinsic good (evil) programs and

² The Golden Rule refers to a well-known ethical rule which states: Treat others as you want to be treated.

³ In contemporary philosophical term, "something is intrinsically good if it worth having for its own sake". However, something is instrumentally good if, while not necessarily being good in itself, it leads to goodness". (Palmer 1991, 37)

actions. If so, one program can be considered good, in a given context, while that very program is forbidden in another.

As it is obvious, there is no universal or formal rule to evaluate actions in this ground. All enlightened-egoistic programs and actions can be considered good or bad. The evaluation is directly connected to the amount of ultimate self-interest. We will return to this point once again.

Spiritual Egoism

Spiritual egoism, as the third principle presented here, is a spiritual-philosophical ground which allows for others' well-being gained by the intrinsic right and good⁸ actions. Moreover, the *end* and *means* will be both considered in evaluations.

Spiritual egoism is based on a rich anthropology. Spirit, from the philosophical-anthropological standpoint, has been considered as the essence of *ego*. In contrast with its rivals, i.e., pure and enlightened egoism, ego in this ground can detach from the material world and obtains a non-material insight.

According to philosophical-anthropological heritage, spirit in this ground has an important role to play. Although these characters of spirit as well as spiritual egoism can be traced in *philosophical* writings, e.g. in M. Scheler's (1874-1928) philosophical anthropology, some CSR theories have been based on them. (Scheler 1973, 371; Naughton 2006, 40) Relaying on philosophical findings, it is possible to present at least four characteristics for spirit. Consequently, spiritual egoism is of special characters.

First, spirit in this ground is open to the world. Second, it is a pure actual entity rather than a substantial thing or concrete entity. Third, it is through spirit that human beings are able to go beyond the material world, e.g. the phenomenological intuition of essences, Absolute Being and so on. Finally, the spiritual center of action, as a vital center, has consciousness of itself.

Accordingly, spiritual egoism, as a ground of some CSR theories, is able to go beyond the materialistic viewpoint. This new standpoint helps spiritual egoism achieve a new insight, identify non-material values and connect them to the material world. Considering these characters, it is essential to know why some contemporary CSR theories and models have been presented.

Pure-egoistic CSR and Its Problems

Pure-egoistic CSR refers to those theories which are based on pure egoism and restrict the responsibility of an individual, a community's members and an organization's manager(s) to maximize wealth, welfare etc. for herself, its members and its shareholders respectively. Indeed, there is no obligation for them except maximizing their own wealth, welfare etc.

The first part of Friedman's theory⁹ is a prominent example of this viewpoint in CSR. According to Friedman's doctrine which highly emphasizes that "the social responsibility of business is to increase its profits" (Friedman, September 13, 1970), the corporations have no obligation to consider others or consequences of their activities.

The first problem of pure-egoistic CSR is the fact that it is inherently paradoxical. In the interest of knowing its paradox, let's first return to pure-egoism's philosophical paradox mentioned in ethical literature. Then it will be applied in pure-egoistic-CSR doctrine as well.

As W. K. Frankena explains, "[pure egoism] holds (1) that an individual's one and only basic obligation is to promote for himself the greatest possible balance of good over evil. What is not so clear is what the ethical egoist says about the individual as a moral *spectator*, adviser, or judge. He may say (2) that even in making second- and third-person moral judgments an individual should go by what is to his own advantage,

⁸The right and the good here refer to all actions which are not evaluated as right and good by considering their consequences. Instead, the action is right and good if it follows the inherent right and good standard, such as *Moral Law*, *Gulden Rule* and so on. (cf. Ross, 1930; Kant, 1889; Scheler, 1973)

⁹As it is obvious, Friedman's theory has two parts. The first part, which can be named positive part of his theory, refers to those actions which increase the corporations' profits. The second part, named as negative part, refers to those actions which should not be done by corporations such as deceiving others. This classification helps us to evaluate each part of his theory separately.

or (3) that in making such judgments an individual should go by what is to the advantage of *the person he is talking to or about*. Tenet (3), however, seems to be inconsistent with the spirit of ethical egoism, unless it is based on the premise that judging as it prescribes is to the individual's own advantage, in which case (3) falls under (2). Hence I shall take an ethical egoist to be asserting tenets (1) and (2)". (Frankena 1973, 18)

Accordingly, it is not obvious whether a pure-egoistic CSR theorist, who is defending her theory, presents her idea in accordance with her self-interest or not. If she believes on pure-egoistic CSR theory, she should follow the exact obligation, i.e., promoting the greatest good over evil for herself, her community or her organization while she is presenting her theory. If so, she may present her theory to deceive others. Conflict-of-interest contexts, e.g. when others' promoting profits does not lead to her profit, is an outstanding example in which she should deceive others; because she should act in a way that promotes the good for herself, her community and/or organization. Conversely, if she herself does not believe her pure-egoistic CSR theory, particularly in situations she is an adviser, she herself accepts that her theory does not have generality which is a necessary condition for her universal theory.

Similarly, Friedman's theory contains this paradox. Indeed, he may supposedly suggest his theory to deceive others because his end is to increase (his) business profits. If not, he, as an adviser, holds that his theory does not have generality. It means that his theory in some situations, such as being an adviser, works wrongly.

As the second problem, the application of CSR theories, whatever they are, is completely doubtful when pure egoism is the ground. For example, suppose that (1) *A* is an organization which mindfully accepts pure egoism as its normative principle; and (2) wants to apply the very CSR theory which states that "the fundamental idea of corporate social responsibility is that business corporations have an obligation to work for the social betterment" (Fredrick 1986). In this case, the CSR theory will be completely applied by *A* if and only if it promotes the greatest balance of good over evil.

What is not so clear is the application of this CSR theory in contexts of moral conflicts. If this CSR theory insists on the activity, e.g. a philanthropic activity, which never promotes the greatest good over evil for *A* although it works for the social betterment, then *A* may probably not participate in the activity. As another example, suppose that the program *a* is a Friedman-based activity which can promote the greatest good over evil for the given organization *A*. However, it cannot promote the greatest good over evil for its contemporary shareholders. In this context, the application of program *a* will be completely vague. So, if this normative principle be a ground of CSR theories, then the application of them, no matter what they are, will be completely vague.

Furthermore, pure egoistic individuals, communities and organizations will wrap CSR theories. Pure egoism as a ground is in contrast with contemporary understanding the concept of responsibility in CSR. As it has been mentioned, the CSR theories have been presented to highlight that the responsibility of the individual, community and organization have not been restricted to themselves while pure egoism suggests conversely. So it is obvious that those CSR theories which do not follow the pure-egoism evaluation, e.g. those which are in contrast with the individuals', communities' and/or organizations' long run benefits, will not be applied by pure egoistic individuals, communities and/or organizations.

Therefore, pure egoism is weaker than what can be accepted as an appropriate ground of CSR theories. It contains a paradox; it never protects the application of CSR programs; and it is not compatible with contemporary understanding of CSR.

Does the enlightened-egoistic CSR have a better philosophical place? The following part will answer the question.

Enlightened-egoistic CSR and Its Problems

Enlightened-egoistic CSR refers to those theories which care only about *the ultimate self-interest*. It means that the *end*, rather than the *means*, is of importance.

Moral activities as well as suggestions in this type of CSR theories are acceptable. As "enlightened [egoism as a ground] may abide by professional codes of ethics, control pollution, avoid cheating on taxes, help create jobs, and support community projects" (Ferrell et. al. 2015, 158-9), then enlightened-egoistic CSR theories can suggest moral programs such as controlling pollution, avoiding cheating on taxes and so on.

As it has been mentioned earlier, it is vital to consider that the mentioned programs will be highlighted by enlightened-egoistic CSR theories "not because these actions benefit others but because they help achieve some ultimate [egoistic] goal" (Ferrell et. al. 2015, 159). Accordingly, enlightened-egoistic individuals, communities and/or organizations will participate in activities that help them achieve their ultimate egoistic goals. However, participating in programs which do finally not fulfill the ultimate self-interest of an individual, a community and an organization is forbidden.

The second part of Friedman's theory is an eminent example of this type of CSR. According to his theory, *deception* and *fraud* are forbidden for businesses. Based on enlightened-egoism, they are forbidden not because deception and fraud are inherently evil but because they are against the ultimate egoistic goals. Because the ultimate self-interest of an individual, a community and an organization will not remain paramount in actions such as deception or fraud. They are forbidden in all enlightened-egoistic CSR.

It seems that enlightened egoism, contrary to pure egoism, is compatible with CSR theories. As (1) CSR theories try to encourage companies to do ethical-social actions; and (2) enlightened egoism, which cares about the end, can provide programs which are compatible with the ethical-social actions; then, the conclusion will be reached to (3) enlightened egoism is an acceptable ground for CSR theories.

However, this principle, which may justify some ethical actions, can be thread for CSR theories. It changes CSR theories to instruments which help the individuals, communications and/or organizations achieve their own interests. As tenet (2) implies, an enlightened-egoist never considers others' benefit at all while her ultimate individual goal, as her end, should remain paramount. If so, the mentioned, ethical actions are not important for enlightened-egoists.

Enlightened egoism cannot facilitate the application of CSR theories either. Instead, it is a ground which provides situations for individuals, communities and/or organizations to escape from CSR's duties. This phenomenon can be named *CSR disengagement*.

The phenomenon of CSR disengagement supported by enlightened egoism can be considered as thread for all CSR debates. To know what the concept refers to, let's start with a given context in which a CSR-disengagement phenomenon occurs:

Suppose that *A*, which is an applicant for an individual, a community or an organization, lives in a decade with a widespread "perception that population growth and consumption are challenging the ability of Earth's ecosystems to provide for future generations and that the response to this challenge requires more than "place-based" (...) conservation or the control of environmental pollutants." (Committee on Incorporating Sustainability in the U.S. Environmental Protection Agency 2011, 16)

The phenomenon of CSR disengagement occurs when *A* states:

A's overall well-being is difficult to negotiate. There are necessities, such as cultural, economic etc., which do not allow *A* to follow the place-based conservation or the control of environmental pollutants.

CSR disengagement is a phenomenon in which the individual, community and organization, directly or indirectly, escapes from participating in (some) CSR programs. This phenomenon, which can be coincided with, or justified by, a set of statistical analyses, reasons, theories etc., implies that CSR programs are not of ethical necessity.

Relying on the findings of moral disengagement presented by Albert Bandura (1996), it is possible to consider CSR disengagement as a mechanism which converts harmful acts to harmless ones. Similar to moral disengagement, the outcome of CSR disengagement might then be "displacement of responsibility, misrepresenting or disregarding the injurious effects inflicted on others, and vilifying the recipients of maltreatment by blaming and dehumanizing them." (Bandura 1996, 364)

It is highly predictable that the phenomenon of CSR disengagement occurs in the conflict of interests; when the individual, community and organization sacrifices CSR programs because of obtaining some other interests.

Spiritual-egoistic CSR and Its Probable Problem

This type of CSR refers to all debates which encourage individuals, communities and/or organizations to go beyond their materialistic understanding firstly, and present non-material meanings of responsibility, society, wealth, welfare and so on, secondly.

This type of CSR theory insists that if the spirit is an essential part of human beings, as it is, then it should be considered as a sphere which corporations are responsible for. Indeed, they are responsible for human beings as a spiritual being rather than an animal-like being. If so, spiritual needs of individuals, communities and/or organizations should be also taken into account.

Religion-based CSR is an example of those theories which have been based on spiritual egoism. This type of CSR theory holds that it is necessary for organizations to improve their understanding about their customers' need and wants. They insist that "in order for an organization to identify and deliver a customer's need or want, a high degree of creativity, insight, coordination, effort, and ongoing development marshaled on sustained basis toward understanding the customer and the market is necessary". (Naughton 2006, 54; see also Novak 1990)

In spiritual-egoistic models of CSR, the corporation sees itself in others. So, maximizing the wealth for the corporations means increasing the profits for not only other corporations but also those who will be affected by it.

As spirit has its own characteristics, it is possible for it to be connected with non-material world. Therefore, the dualities among shareholder and stakeholder, human beings and environment and so on will be completely removed.

The spiritual-egoistic CSR theories never restrict the needs to material ones. According to these theories, "the business organization cannot be confined to only financial transactions and self-interest calculations precisely because it is so difficult for people to develop within such a business"; because "[human beings] bring [their] whole selves to work, both body and soul". (Paulus PP. II 1981, Article 24)

In spiritual-egoistic CSR, society works as a whole. It means that the corporation should be considered as *a community of work*. (Naughton 2006, 33) So, it is impossible, in spiritual-egoistic CSR, to hold that the corporation is not responsible for social betterment. For the defeat of the society is the defeat of the corporation.

This ground may face a probable problem. The spiritual-egoistic CSR may neglect the fact that there are special responsibilities which should be considered by individuals, communities and/or organizations.

Special responsibilities, which is well-known in moral-philosophical writings as "the problem of special responsibilities" (Palmer 1991, 88-9), states that people's intuition or common belief testifies that there are special responsibilities. Indeed, "most of us accept that we have special responsibilities to particular people". (Palmer 1991, 88) For example, most people accept that "a teacher has a special obligation to her students" (Palmer 1991, 89). If so, although the teacher as a spiritual egoist is responsible to all, she has a special obligation to her students. Accordingly, spiritual-egoism as a ground for CSR may neglect this ethical responsibility. Clearly, the corporations have special responsibilities to particular people although they are responsible to all people.

Which One Can Be Preferred: Pure-egoistic, Enlighten-egoistic or Spiritual-egoistic CSR?

As it has been mentioned, there are at least three different grounds which CSR theories are based on. These grounds affect the CSR contents and programs. Also, each type of CSR has its own (probable) problems. If so, how is it possible to choose one of them? What follows is an attempt to investigate the answer.

To find which ground is finally compatible with CSR concerns, let us start with a statement, mentioned by Frankena, which has admirably summarized the duty of contemporary ethics:

If our morality is to be more than a conformity to internalized rules and principles, if it is to include and rest on an understanding of the point of these rules and principles, and certainly if it is to

involve *being* a certain kind of person and not merely *doing* certain kinds of things, then we must somehow attain and develop an ability to be aware of others as persons, as important to themselves as we are to ourselves, and to have a lively and sympathetic representation in imagination of their interests and of the effects of our actions on their lives. The need for this is particularly stressed by Josiah Royce and William James. Both men point out how we usually go our own busy and self-concerned ways, with only an external awareness of the presence of others, much as if they were things, and without any realization of their inner and peculiar worlds of personal experience; and both emphasize the need and the possibility of a 'higher vision of an inner significance' which pierces this 'certain blindness in human beings' and enables us to realize the existence of others in a wholly different way, as we do our own. (Frankena, 1973, 69)

Contrary to our moral duty, both pure and enlightened-egoistic CSR support programs, which contain certain blindness in human beings. For they emphasize that "self-interest" should be finally fulfilled.

As moral-psychological findings also suggest, moral growth cannot be promoted by theories based on pure and enlightened egoism. Recall Lawrence Kohlberg's doctrine, as an example, which implies that cognitive moral development cannot be promoted by self-interest orientations. As his theory explains, moral development is of six stages as well as six orientations. In his system, they have been ranked from the lowest to the highest as follows: obedience and punishment orientation; self-interest orientation; interpersonal accord and conformity orientation; authority and social-order maintaining orientation; social contract orientation and universal-ethical-principles orientation. (Ferrell et. al. 2015, 169-70) It is obvious that each stage of moral development affects the moral attitudes, values and concerns. So, CSR theories which have been based on *self-interest orientation* put their followers in a low stage of moral development.

There is a connection between the stage of moral development and the stage of values as well. As it can be traced in philosophical anthropology, low stages of moral development can create low stages of values.

The concept of "low" and "high" values, borrowed here from Max Scheler's philosophical anthropology, implies that there is a rank of values. As Scheler's doctrine indicates, there is an objective order of value types. This rank of values from the lowest to the highest are as follows: pleasure, utility, vitality, culture, and holiness. "Claiming that there is an objective order of values (...) necessarily entails that the higher values "ought" to be preferred to the lower (...)". (Davis and Steinboch, 2018) But pure and enlightened egoistic CSR, which will be conducted by self-interest orientation, cannot create the mentioned high-level values.

If so, spiritual egoism, as a ground of CSR theories, can be preferred because there is no paradox in it; and it never supports any CSR disengagement. Additionally, as *spirit* in this ground can go beyond the self-interest orientation, it can suggest programs which contain higher values as well as promote the moral growth.

Conclusion

For decades, the debate related to Corporate Social Responsibility (CSR) has been completely improved. However, there are fundamental problems which cannot be properly answered by focusing only on CSR contents. This paper suggested that the CSR theories are based on (philosophical) grounds. These grounds of CSR, which can be named as *normative principles*, affect CSR theories. Also, they can explain the diversity, classify the contents as well as evaluate CSR theories philosophically. Pure egoism, enlightened egoism and spiritual egoism have been considered here as grounds that well-known CSR theories are based on. The mentioned grounds can classify CSR theories into three types. As there are philosophical problems in two grounds of CSR theories, i.e., pure-egoism and enlightened egoism, it has been concluded that two types of CSR theories cannot be preferred. As such, spiritual-egoistic CSR can suggest better theories and programs in comparison with its rivals.

Acknowledgment

I would like to express my deepest appreciation to all those who provided me the possibility to complete my academic journey from BA to post-doc program. I appreciate my colleagues at UGSM-Monarch Business School Switzerland who have highly encouraged me to invite philosophy to business spheres. A special gratitude I give to my post-doc supervisor, Dr. J. Henderson, whose contribution in stimulating suggestions and encouragement helped me to complete this manuscript. Furthermore, I would also like to acknowledge with much appreciation to Dr. D. Bevan and Dr. N. Madarasz for sharing their pearls of wisdom with me during the course of this research.

References

- Bandura, Albert. (1996). Mechanisms of Moral Disengagement in the Exercise of Moral Agency. In *Journal of Personality and Social Psychology* 1996, Vol. 71, No. 2: 364-74.
- Berger, Ida E., Peggy H. Cunningham and Minette E. Drumwright. (2007). Mainstreaming Corporate Social Responsibility: Developing Markets for Virtue. *California Management Review*, Vol. 49, No. 4, (Summer 2007):132-157
- Carroll, Archie B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, Volume 34, Issue 4, 1991: 39-48.
- Committee on Incorporating Sustainability in the U.S. Environmental Protection Agency, Science and Technology for Sustainability Program Policy and Global Affairs Division and National Research Council of the National Academies. (2011). *Sustainability and the U.S. EPA*, Washington D. C.: The National Academies Press.
- Davis, K. (1973). The Case for and against Business Assumption of Social Responsibilities. *The Academy of Management Journal*, 16(2), 312–322. <https://doi.org/10.2307/255331>
- Davis, Zachary and Anthony Steinbock, (2018). Max Scheler. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2018 Edition), Edward N. Zalta(ed.), <<https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/scheler/>>.
- Ferrell, O. C., John Fraedrich, and Linda Ferrell. (2015). *Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases*. USA: South-Western Cengage Learning.
- Frankena W. K. (1973(second ed.)). *Ethics*. New Jersey: Prentice–Hall.
- Friedman, Milton. (1970). A Friedman doctrine- The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits. In *New York Times*, September 13, 1970. <https://www.nytimes.com/1970/09/13/archives/a-friedman-doctrine-the-social-responsibility-of-business-is-to.html>
- Henderson, Jeffery. (2011). *Global Citizenship Examined: A Methodology of the New Triad Model*. PhD diss., UGSM-Monarch Business School Switzerland.
- Kant, Immanuel. (1889). "The Critique of Practical Reason" in *Kant's Critique of Practical Reason, etc.* Translated by Thomas Kingsmill Abbot. London: Longmans, Green & Co., Paternoster–Row.
- Naughton, Michael. (2006). The Corporation as a community of work: Understanding the Firm within the Catholic Social Tradition. In *Ave Maria Law Review* 4:1 (4 2006): 33-47.
- Novak, M. (1981 (rev. ed. 1990)). *Toward a Theology of the Corporation*, Washington D. C.: The AEI Press.
- Palmer, Michele. (1991). *Moral Problems: A Course Book*. Canada: University of Toronto Press; Toronto Buffalo.
- Paulus PP. II, Iaonnes. (1981). *Laborem exercens*. Rome: Vatican
- Ross, W.D. (1930). *The Right and the Good*, Oxford: Clarendon Press.
- Scheler, Max. (1973). *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values*. Translated by Manfred S. Frings and Roger L. Funk. Evatson. Northwestern University Press.

СЕРЙОЗНО СПРИЙМАТИ ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Сейєд Мохаммад Хоссейн Мір Мохаммаді, доктор філософії, асистент кафедри філософії та прикладної етики, UGSM-Monarch Business School Switzerland,
<https://orcid.org/0000-0002-5388-8109>,
e-mail: mh64@mirmohammadi.com.

Анотація

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) є важливою сферою прикладної етики. Протягом десятиліть були представлені різні теорії КСВ. Деякі з них сумісні один з одним, а деякі ні. Зосереджуючись лише на змісті, здається неможливим оцінити різні теорії чи пояснити, чому були представлені різні теорії та програми КСВ. Однак ця стаття припускає, що різноманітність дискусій походить від (філософських) підстав, на яких базуються ці теорії. Ці підстави, як коріння теорій КСВ, можуть добре пояснити, класифікувати та оцінити різні типи теорій КСВ. У результаті філософської класифікації та оцінки було зроблено висновок, що не можна філософськи віддавати перевагу двом типам теорій КСВ, чистій та просвітницькій егоїстичній КСВ. Натомість духовно-егоїстичні теорії КСВ представляють кращий зміст і програми в порівнянні зі своїми суперниками. Нарешті, як пропозиція для майбутніх досліджень, видається необхідним, щоб усі теорії КСВ як прояснили, так і обґрунтували свої підстави, перш ніж представляти будь-які інші обговорення.

Ключові слова: нормативні принципи; чистий егоїзм; просвітлений егоїзм; духовний егоїзм; корпоративна соціальна відповідальність.

Отримано: 15.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.06.2021

Мір Мохаммаді, Сейєд Мохаммад Х. (2021). Серйозно сприймати філософські основи корпоративної соціальної відповідальності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, 2(5), 37-46.
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-4/8>

ВІЗУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: НАУКОВА ТА ОСВІТНЯ ПЕРСПЕКТИВИ

Олена Павлова, доктор філософських наук, професор, професор кафедри етики, естетики та культурології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

<http://orcid.org/0000-0002-0593-1336>

e-mail: olenapavlova@knu.ua

Отримано: 15.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.06.2021

Павлова О. (2021). Візуальні дослідження: наукова та освітня перспективи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, 2(5), 47-54. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-5/8>

Анотація

Становлення поля візуальних досліджень є результатом рефлексії над досвідом кризи не лише логоцентричного, але й лінгвістичного поворотів у області культурних досліджень, а також кризи перевиробництва самих образів, яка потребує напрацювання інших підходів та критеріїв у виробництві та споживанні відео-продукції. Методологічною настановою даного поля дослідження є не просто екстраполяція методів дослідження високої культури в сферу повсякденності, але вивчення «сили образу», зокрема тих технік візуалізації попередньо не-візуального (наприклад, не самих речей, а відносин між речами, наукових даних, програмного забезпечення та інш.), які пропонує сучасна культура як нові об'єкти бачення. Візуальний поворот став результатом зсуву у сфері проблематизації гуманітарних досліджень, який фіксує не лише інтерес до візуальних джерел наукового пізнання, але й специфіки методів та методик дослідження будь-яких культурних феноменів, а також критики абсолютизації методів дослідження текстових джерел. Письмо визначається як візуальна практика у її зв'язку з іншими. В цьому контексті обґрунтовується візуальність як новий культурний феномен в логіці де-диференціації культури (зокрема образу та тексту), а також окремий предмет наукового дослідження.

Визначається місце візуальної культури в структурі візуальних досліджень як поля, що вивчає перш за все не лише об'єкти, які можна бачити (тим більш окремі класи таких об'єктів, наприклад твори образотворчого мистецтва), але у їх зв'язку з «оптичними медіа» (Ф. Кіттлер) або «візуальними технологіями» (Н. Мірзоеф), тобто тими практиками, які обумовлюють порядок бачення. В фокус уваги потрапляє організація візуальних практик у ракурсі співвідношення технізованих зображальних засобів та відео-продукції як порядку організації означників. В візуальних дослідженнях робиться наголос на тому, що відеопродукція технізованих оптичних медіа домінує над тілесними параметрами сприйняття (швидкість та способи фокусування, сприйняття, пригадування).

Автор статті рефлексує над колізіями проблематизації культурних та візуальних досліджень в українській гуманітаристиці. В даному контексті відзначається роль «Київської світоглядно-гносеологічної школи» та методологічне значення діяльнісного підходу, що був тут розроблений. Також визначається сучасний стан візуальних досліджень та перспективи подальших розробок в даній сфері.

Ключові слова: візуальні дослідження, культурні дослідження, гуманітарна наук, освіта, візуальна культура.

Вступні зауваги: візуальні дослідження в логіці поворотів гуманітарних наук

Розвиток дисциплін поля візуальних досліджень є доволі бурхливим та багато в чому стихійним процесом. В першу чергу це проявляється в відсутності загально визнаних авторитетів як це було, наприклад, з центрами лінгвістичного повороту. Це зумовлено, з одного боку, – різноманітністю емпіричного матеріалу, навіть можна говорити про перевиробництво образів та тексту на сучасному етапі

(наприклад, за останній рік зроблено більше фотографій ніж за десять років до того). Також підтвердженням даної тези, є тенденції не лише домінування форм виробництва присутності у візуальних медіа, але й візуалізація певних параметрів культури, які не мали попередньо такого типу фреймування. Завдання орієнтації людини в умовах перевиробництва образів перегукується з завданням перевиробництва наукового знання (неможливості його інтеріоризувати і навіть інституалізувати в цілому) в межах певної дискретної дисципліни, яке вирішувала філософія на початку XIX ст.

З іншого боку, можна стверджувати наявність проблеми у систематизації гуманітарного дискурсу останнього століття, чий досвід «поворотів» закріпив методологічну орієнтацію герменевтичної підозри через загальне звинувачення у метафізичності логоцентризму та заангажованості будь-якого дослідницького інтересу.

Трансформація метрологічних настанов гуманітарного дискурсу у XX ст., що розірвала зв'язок з канонами не лише філософії свідомості, але й її позитивістської критики, в подальшому була названий лінгвістичним поворотом. Вона висвітлює «гіпостазування мови» (Рорти, 1991: 121) поза її логіко-метафізичним або інструментальним значенням. Базовими в цьому контексті стали роботи Ф. де Сосюра (сінхронічна та діахронічна лінгвістика, концепт диференціації означника та означуваного), Л. Вітгенштайна (система конвенційних правил), Г. Гадамера (концепт мови як середовища герменевтичного досвіду), П. Рікера (наратологія).

Парадигма гуманітарних наук, яка виходила з того, що «поза текстом не існує нічого» (Деррида, 2000: 318) та більш того людина існує «посередині тесту» (там само) визначала «еволюцію літературного рядка» (Тинянов, 2002: 190), передбачала домінування нереперентних теорій істини (Ф. Брентано, Е. Гуссерль), підвищення ролі синтаксису та семантики, невілювання значення референту, оскільки значення слова може актуалізуватися лише в контексті мовної гри (Л. Вітгенштейн). Текст в такому контексті виступав дискурсом здійсненим як друковане слово. Лише книгодрукування як перша мас-медійна технологія створило передумову такого збільшення кількості текстів, що уможливило «зрине виключення усної інтеракції всіх учасників комунікації» (Луман, 2005: 30), інтертекстуальність, а отже, забезпечення домінуючої форми комунікації через виробництво нових текстів, тобто само-виробництво текстів та їх само-референтність. В цьому процесі були сформульовані базові концепти матерії та внутрішньої форми мови (В. Гумбольдт), семантичного трикутника (Ф. Фреге), співвідношення «мови та мовлення» (Ф. де Сосюр), мовної гри (Л. Вітгенштайн). Вивчення візуальної практики читання та письма представлене такими дослідниками як У. Еко, М. Маклюен, М. де Серто, Р. Шарт'є. Настанови лінгвістичного повороту, що виступили з критикою трансцендентального статусу суб'єкту та філософії свідомості в цілому (остання не фіксувала відмінності культурних практик мислення та мовлення), самі не фіксували візуальної основи текстоцентризму, а, отже, поза їх рефлексією залишалися базові умови фоно-логоцентризму (письмо та текст як похідне та другорядне по відношенню до мовленнєвого акту). Проте семіотичні концепти лінгвістики дозволила сформулювати базові елементи способу сигніфікації (означник, означуване, референт), які потім стануть важливими інструментами візуальних досліджень.

Перформативний поворот апелював до реабілітації пріоритетного положення тіла як базового об'єкта вивчення та базової оптики пізнання, розробив багато тем які стали опорними точками візуальних досліджень. Зокрема в цьому контексті важливо підкреслити значення внеску праць М. Мерло-Понті (співвідношення видимого та невидимого), М. Фуко (паноптизм як дисциплінарна практика), П. Вірільо (концепт машини бачення), Ж. Діді-Юбермана (концепт культу у візуальному досвіді) до царини візуальних досліджень.

Однією зі теоретичних засад оформлення поля візуальної культури був «практичний поворот» в гуманітарній науці XX століття (Л. Вітгенштайн, Г. Гарфінкель, І. Гофман, А. Щюц), який дозволив сформулювати такий базовий концепт як візуальна практика.

Культурний поворот в гуманітарних науках другої половини XX століття дозволив виявити обмеженість трансцендентального статусу культури, а, відповідно, значно розширив предметну сферу та методологічний інструментарій сфери культурних досліджень. Подібну трансформацію можна спостерігати в полі вітчизняної гуманітаристиці, хоча зі своєрідними історичними конотаціями. Відбулася переорієнтація дослідницьких підходів гуманітарних наук у XX ст., що загострила проблеми власне культурології

як виокремленої галузі, специфічного інтегрального дослідження культури в логіці критики її лише як трансцендентальної інстанції (ціннісні орієнтації, культурні норми, взірці та ін.). Культурний поворот об'єднує декілька методологічних зсувів у гуманітарних науках, зокрема візуальний поворот входить в дану трансформацію гуманітаристики.

Методологія дослідження

Візуальні дослідження формуються на засадах логіки де-диференціації двох базових візуальних практик – тексту та образу. Парадигма текстоцентризму продемонструвала плідність семіотичного підходу, зокрема проблему співвідношення означника, означуваного та референта. Диференціація як сигніфікація проблематизує зв'язок з референтом через логіку гри означника та означуваного. В розробці культурологічної проблематики відіграли значну роль французька школа семіотики (Р. Барт, Е. Бенвініст, А. Греймас, Ю. Крістева,) та тартуська (Ю. Лотман, Б. Гаспаров, Мелетинський, Р. Якобсон), а також У. Еко.

Гра означника та означуваного також фокусом уваги в дослідженнях культурних практик образу у перспективі реконструкції культури присутності (Г. Бьом, Г. Гумбрехт, Ж.-Л. Нансі). Порядок означників дозволяє говорити про логіку образу поза його приналежністю до сфери образотворчого мистецтва як типу прекрасних мистецтв, що зорієнтовані на автономію художнього поля та мають домінуючу візуального зображення на засадах ідеалу краси.

Особлива увага має бути присвячена доробку представнику другої хвилі Cultural Studies С. Леша, який пропонує концепт «режиму сигніфікації» (signification regime) (Леш, 2003: 14) як форми співвідношення двох складових: «економіки культури» та «способу сигніфікації» (signification mod) (там само). Перша складова описує процес де-диференціації культури та економіки, що являє собою співвідношення: особливих зв'язків у створенні об'єктів культури, особливих умов їх сприйняття, особливих інституційних рамок, що виступають в ролі посередника між створенням об'єктів культури та сприйняттям, особливих способів обігу об'єктів культури. Друга – характеризує спосіб співвідношення означників, означуваного та референта.

Візуальні та культурні дослідження проблема співвідношення

Співвідношення візуальних та культурних досліджень було актуалізовано ще на початку ХХ століття в контексті розуміння візуального інструментарію культурної антропології. Остання спростувала редукцію культури до «високої культури», залучивши до своєї предметної сфери культурні практики з низьким рівнем диференціації сфер (матеріального, соціального та духовного виробництва). Також культурна антропологія розширила розуміння культурних досліджень як дисциплінарного поля, що має не лише теоретичний, але та емпіричний вимір вивчення. Власне вивчення візуальних параметрів не-європейських культур склало основу емпіричної бази культурної антропології. Розуміння специфіки та необхідності власної методології дослідження заклало основу візуальної антропології. Остання спочатку розумілася як інструментарій культурної антропології, але у другій половині ХХ ст. знайшла підстави власної інституалізації та оформилася як самостійне дисциплінарне поле.

Візуальні дослідження являють собою цілий спектр дисциплін, що об'єднує багато концептів, які мають дослідницький інтерес до візуальної проблематики. Поле візуальних досліджень включає в себе концепти, які передували «візуальному повороту»: класичні мистецтвознавчі дослідження в сфері образотворчості з відповідними емпірично-дескриптивними орієнтирами, так звана іконографія (Е. Панофскі, А. Варбург), а також психологія зорового сприйняття (Т. Ліппс, В. Вундт, Р. Архейм), класична візуальна антропологія (М. Мітчел, Д. Рубі) та візуальна соціологія (П. Штомпка), феноменологія сприйняття (М. Мерло-Понті, Ж. Діді-Юберман, П. Вірільо) з їх інтересом до проблем «видимого та невидимого», а також дисциплінарні практики паноптикума М. Фуко та критика фоно-логоцентризму Ж. Дерріда та багато інш.

Трансформація класичного мистецтвознавства в теорію візуальних мистецтв відповідає трансформації мистецтва від автономної, самозаконодавчої сфери духовного виробництва Модерна у область класичної та глобальної культурної індустрії, що мають свої порядки візуалізації. Дослідників поля візуальних досліджень об'єднував поза-мистецтвознавчий та поза-текстоцентризований підходи до проблеми бачення.

В логіці *iconic turn* (Дж. Александер, Г. Бьом) формується критика редукції образу до статусу художнього образу. Образ в даному контексті визначається форма культури, що виступає медіумом в складно-диференційованих формах людської комунікації в якості взірця та практики слідування такому взірцю з метою їх відтворення та збалансування, довершення як здійснення у цілісності. Зміст образу не можна редукувати лише до форм його художнього виробництва, тим більш лише до образотворчих мистецтв. Образ життя, образ культури – базові культурні універсалії. У відповідності з концепцією Г. Бьома образ має певну структуру: присутність – вихідна інтенція культурної практики образу, що виявляє недостатність наявного типу комунікації через власну нестачу (нестачу присутності або навіть відсутність) в способі переживання людини світу, а тому потребує практики певної компенсації та реставрації єдності чуттєвості; ре-презентація – спосіб представлення одного через інше (диференціація референта та означників). В практиках образу ре-презентація здійснюється як зображення, тобто цілеспрямована реорганізація означників через моделювання зображальних засобів; презентація – це кінцева мета культурної практики образу, яка здійснюється як «екзистенційне зростання» (Boehm, 2011: 19), тобто такий рівень поживлення почуттів, що приносить задоволення та забезпечує інтенсивність та стабільність комунікації.

Образ художній в логіці візуального повороту визначається як одна з форм образу, яка здійснюється в логіці автономії сфери мистецтва через абсолютизацію суб'єкт-об'єктної опозиції. Тобто художній образ розглядається як вираження внутрішнього світу художника в творі мистецтва. Тим самим митець здійснює повноту свободи людини як трансцендентального суб'єкта всупереч обмеженням предметного світу у відповідності з ідеалом краси. Логіка художнього образу передбачає абсолютизацію репрезентації як зображення, де своєрідність зображальних засобів і є способом вираження генію художника та смакування глядача.

Образ відрізняється в даному контексті від зображення як виду репрезентації, в якому диференціація означника та референта здійснюється через застосування «зображальних засобів» (специфічний порядок організації означників) з метою унаочнення певного змісту. Візуальні практики є найбільш продуктивним та поширеним способом зображення. Але зображення може мати і не візуальні параметри. Так Арістотель в першій класифікації зображальних засобів (театрального мистецтва) формулює такі невізуальні форми як ритм, мелодія та інш. З іншого боку, зображення є одним з елементів практики образу.

Іншим джерелом візуальних досліджень стала проблематика бачення повсякденного, яка була спільна з полем *Cultural Studies*, зокрема сформульована в гаслі культура – це ординарне, за Раймонд Вільямс (Williams, 1982: 3). Авторитетний представник візуальних досліджень Джеймс Елкінс вважає, що становлення цього поля не можна пояснити як лінійний процес, а швидше як серію візуальних поштовхів, які призвели до поширення методів дослідження художньої сфери на поза-художні об'єкти, а потім і зовсім переосмислили порядок візуального. В процесі «візуального повороту» виникає «візуальна культура» як форма реорганізації візуальних досліджень.

Візуальна культура є одним з полів візуальних досліджень поряд з візуальною антропологією, що напрацьовує власні методологічні настанови в логіці візуального повороту (Н. Мірзоефф) або пікторального (Г. Бьом) та через критику абсолютизації текстоцентризму та мистецтвознавства.

Освітній потенціал культурних та візуальних досліджень

Культурні студії (*Cultural Studies*) як методологічний підхід сфери культурних досліджень був зроблений бірмінгемською школою (*Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) at the University of Birmingham*), який методологічно зорієнтований на подолання протиставлення трансценденталістського розуміння культури (лише як сфери цінностей) та редукціоністського (культури як похідна від економічного базису) у науковій та освітній перспективах. Саме освітня практика культурних студій стала запорукою успіху Бірмінгемської школи. Вона дозволила поєднати високий теоретичний рівень їх розробок з прикладними завданнями окремих напрямків навчання (*film/video studies, translation studies, museum studies*), окремі навички та вміння з основами критичного мислення та наукової аргументації. Саме така нова освітня практика формування фахівців в сфері культурних індустрій була запозичена Сполученими Штатами, Канадою і Австралією як експорт учнів Бірмінгемської школи до університетських закладів їх власних країн, а потім і розтиражована по всьому світу.

Одночасно така система навчання залучала культурологічні підходи та здобутки інших шкіл. В результаті такої широкої інституалізації наукових та освітніх стратегій сформувалось більш широке розуміння культурних досліджень (Cultural Research) як різноманітних за предметними сферами та методологіями підходів, що виходять з критики вузького розуміння культури як сфери цінностей. Особливого значення отримало викладання візуальних практик для становлення сучасного поля гуманітарних технологій та інституалізації освіти в цілому.

Викладання будь-якої дисципліни потребує логіки проявлення не лише змісту базових знань, але й історії становлення поля дослідницьких стратегій, загально-наукового та культурно-історичного та дисциплінарного контексту. Без цього зібраний матеріал залишається інформацією, що не передбачає інтеріоризації знання та можливості діалогу як підстави становлення наукової, експертної спільноти, а, відповідно, формування управлінських компетентностей зазначеною сферою. Тому викладання та систематизація дисциплінарного корпусу знань, його методологічних настанов є базовою вимогою перетворення гуманітарного знання на технологію.

Вітчизняна рецепція культурних та візуальних досліджень у науковому та освітньому вимірах

Ідеологічна заангажованість дискурсивних практик в Радянському Союзі спричинила монополію в гуманітарній науці та вищій освіті дисциплін, на кшталт діалектичного та історичного матеріалізму, а також історії КПРС. Лише традиції викладання гуманітарних факультетів, зокрема філософських, зберігали не лише витончену глибину дискурсивного аналізу гуманітарного знання, але й охоплювали вражаючий обсяг дисциплінарних полів, що дозволяло зберігати наявні методологічні підходи та здійснювати рефлексію над історичними колізіями соціально-культурного процесу країни.

«Київська світоглядно-гносеологічна школа» (Київська світоглядно-гносеологічна школа половини XX століття, 2020) філософського факультету Київського національного університету імені Тараса, що продовжила традиції філософування університету Святого Володимира, інституалізувалася в другій половині XX століття. Вона має значний доробок в науково-методологічній та історико-філософській площинах концептуалізації діяльнісного підходу.

Особливе місце в науковій діяльності факультету займали розробки викладачів та науковців кафедри етики, естетики та культурології. Адже сфера високої культури, в якій наукова, художня та моральнісна культура займали провідне місце, визнавалися найбільш автономними та самореферентними сферами по відношенню до соціально ангажованого змісту знання. В цілому це відповідає загальноєвропейському вектору саморозуміння гуманітарних наук та місця культурних досліджень в ньому.

Протягом другої половини XX століття представниками кафедри етики, естетики та культурології нашого факультету були здійснені розробки проблем: систематизація методів дослідження гуманітарних наук, принципів видоутворення класичного мистецтва в логіці протиставлення метафізики прекрасного та філософії мистецтва (А. Канарський), психологія творчості (Л. Левчук); обґрунтування формотворчого та організаційного потенціалу мистецтва в контексті культури (В. Панченко), етико-моральні засади професійної та організаційної діяльності, зокрема економічної, політичної діяльності, публічного адміністрування та управління сферою культури в контексті сучасних запитів щодо професійної компетенції діячів культури; рецепція та рефлексія становлення поля етичної та естетичної думки в Україні. Наповненість освітніх компонентів університетських дисциплін логікою та методологією теорії та історії культури, типологією культурних регіонів дозволяла не лише зменшувати ідеологічну навантаженість гуманітарної освіти, але й глибоко розуміти своєрідність вітчизняної культури.

Становлення поля зазначеної проблематики та досвід рефлексії над ним виявили необхідність виокремлення специфіки культурних досліджень та актуальність оптики, що була тут напрацьована. Особливе значення в даному контексті отримала тематизація візуальних досліджень, адже вона дозволила не лише узагальнити досвід класичного мистецтвознавства та естетики як науки про ґенезу чуттєвої культури людини, але ввести ці напрацювання в контекст трансформації культурних практик та комунікацій, що стала загально очевидною проблемою на межі тисячоліть. Запровадження дослідження візуальних практик та комунікації в Київському національному університеті стало тим містком, що дозволив значно розширити дискурсо-орієнтовану сферу наукових досліджень та навчання, та ввести нову проблематику та методології дослідження. Продовженням такого вектору наукового та освітнього

розвитку стали навчальні курси «Візуальна антропологія» та «Візуальна культура». Прояснення їх предметної сфери та методологічного інструментарію, включення в загальний контекст візуальних досліджень, а також викладання теорії та історії культури потребує систематичної розробки та кореляції з наявними трансформаціями культурних практик.

Висновки

Систематичний огляд дисциплінарного поля візуальних досліджень в науковій та освітній перспективі виявляє необхідність формулювання дефініції візуальних практик як типу культурних практик, які формують домінуючу візуальну у структурі чуттєвих орієнтацій та світогляду, а також способи співвідношення видимого та невидимого, режими візуалізації. З перших історичних форм диференціації людських практик візуальне та його практики (в першу чергу, практики образу та практики тексту) отримують пріоритет мірою того як чисельність людських об'єднань зростає і як людська комунікація стає «буттям-на-відстані» (Merleau-Ponty, 1992: 173). Наголос на домінуючій практиці в цьому формулюванні підкреслює той момент, що ані текст, ані візуальний образ не є стабільними, раз і назавжди наданими утвореннями, але те що вони самі мають різноманітні інтенції та спрямовання суб'єкта та об'єкта, а також самі здійснюються в цьому процесі. Тому подальшою перспективою візуальних досліджень на нашу думку є вивчення культурних практик не лише створення образу чи тексту, але й їх «одомашнення» (Г. Бюм), інтеріоризації та інкорпорації. Також перспективною є розуміння візуальної культури (Saab J., Anable A., Zuromskis C., 2020) не як теорії та історії образів у ракурсі деяких ідеальних утворень або апріорних форм, але як теорії та історії певних режимів бачення, скопичних режимів («scopic regimes») (Elkins, 2010: 2).

Режим бачення в даному контексті розуміється як організація візуальної практики за порядком та образом певного візуального медіума: книги, картини, тексту, патерну (за класифікацією Н. Мірзоєффа) та виробництво відповідної антропологічної моделі як суб'єкта бачення. Німецький медіа-теоретик Фр. Кітлер говорить про те, що людина нічого не знає про власні почуття, поки медіа та технології не нададуть метафори й моделі структури людських здібностей. Його думка близька до лаканівського формулювання про те, що між позицією Ф. Гегеля та З. Фрейда виникає паровий двигун Дж. Уатта. Фр. Кітлер же говорить, що між Фрейдом і самим Лаканом виникає універсальна машина обробки інформації (комп'ютер). Отже, режим бачення – це спосіб погляду не лише суб'єкта на світ, але й на самого себе як структурну складову візуальної практики, яка є культурно-історично обумовленою. Історична динаміка режимів бачення конкретизує не гегелівський дух часу», але «погляд епохи» («period eye» М. Баксандалл) (Baxandall, 1972: 40).

Бібліографія

- Derrida J. (2000) *Of Grammatology*. Moscow: Ad Marginem.
- Kyiv worldview and epistemological school of the middle of the XX century (2020) Kyiv.
- Lash S. (2003) *Sociology of Postmodernism*. Lviv: Calvary.
- Luhmann N. (2005) *The Reality of the Mass Media*. Moscow: Praxis.
- Rorty R. (1991) Wittgenstein, Heidegger and the hypostasis of language. *Martin Heidegger's philosophy and modernity*. Moscow: Science. 121–133.
- Tynyaynov Yu. (2002) *Literary evolution*. –Moscow: Agraf, 2002.
- Baxandall M. (1972) *Painting and Experience in Fifteenth Century Italy: A Primer in the Social History of Pictorial Style*. Oxford: Oxford University Press.
- Boehm G. (2011) Representation, Presentation, Presence: Tracing the Homo Pictor. *Iconic Power. Materiality and Meaning in Social Life*. New York: Palgrave Macmillan. pp. 15 – 25.
- Elkins J. (2010) [Visual Cultures](#). Bristol, UK ; Chicago, Intellect Ltd, 2010.
- Merleau-Ponty M. (1992) *The Visible and the Invisible*. New York: The Philosophical Library.
- Saab J., Anable A., Zuromskis C. (2020) *A Concise Companion to Visual Culture*. John Wiley & Sons.

Williams R. (1982). Culture is ordinary. *Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism*. London: Verso. pp. 3-14.

References

- Деррида Ж. (2000) О грамматологии / пер. с фр. Н. Автономова. Москва: Ad Marginem.
 Київська світоглядно-гносеологічна школа половини ХХ століття (2020) Київ.
 Леш С. (2003) Соціологія постмодернізму / пер. с англ. Ю. Олійник. Львів: Кальварія.
 Луман Н. (2005) Реальность массмедиа / пер. с нем. А. Антоновского. Москва: Праксис.
 Рорти Р. (1991) Витгенштейн, Хайдеггер и гипостазирование языка / пер. с англ. И. Борисовой. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука. сс. 121–133.
 Тынянов Ю. (2002) Литературная эволюция. – Москва: Аграф, 2002.
 Waxandall M. (1972) *Painting and Experience in Fifteenth Century Italy: A Primer in the Social History of Pictorial Style*. Oxford: Oxford University Press.
 Boehm G. (2011) Representation, Presentation, Presence: Tracing the Homo Pictor. *Iconic Power. Materiality and Meaning in Social Life*. New York: Palgrave Macmillan. pp. 15 – 25.
 Elkins J. (2010) *Visual Cultures*. Bristol, UK ; Chicago, Intellect Ltd, 2010.
 Merleau-Ponty M. (1992) *The Visible and the Invisible*. New York: The Philosophical Library.
 Saab J., Anable A., Zuromskis C. (2020) *A Concise Companion to Visual Culture*. John Wiley & Sons.
 Williams R. (1982). Culture is ordinary. *Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism*. London: Verso. pp. 3-14.

VISUAL STUDIES: SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL PERSPECTIVES

Olena Pavlova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of Ethics, Aesthetics and Cultural Studies Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<http://orcid.org/0000-0002-0593-1336>

e-mail: olenapavlova@knu.ua

Abstract

The establishment of Visual Studies area is the result of reflection over the crisis experience not only logocentric one but also over linguistic turns in the field of cultural research, as well as the crisis of images overproduction, which requires other approaches and criteria in production and consumption of video products. The methodological guideline of this research field is not only the extrapolation of research methods of high culture into everyday life, but also the study of the iconic power, including those techniques of visualization of non-visual (for example, not things themselves, but the relationship between things, scientific data, software and etc.), which are offered by contemporary culture as new objects of vision. The visual turn has become the result of a shift in the field of humanities, which captures not only the interest for visual sources of scientific knowledge, but also the specifics of methods and techniques for studying any cultural phenomena, as well as criticism of the absolutization of textual research methods. Writing is defined as a visual practice in its relation to others. In this context, visuality is substantiated as a new cultural phenomenon in the logic of culture de-differentiation (in particular image and text), as well as a separate subject of scientific research.

The place of visual culture in the structure of visual studies is defined as a an area that explores first of all not objects that can be seen (especially separate classes of such objects, such as works of fine art), but their connection with "optical media" (F. Kittler) or "visual technology" (N. Mirzoeff), i.e those practices that determine the order of sight. The focus here is on the organization of visual practices in the perspective of technical optical media and video products ratio as an organization order of signifiers. Visual studies emphasize that video production of technical optical media dominates over the bodily parameters of perception (speed and ways of focusing, perception, recollection).

The author of the article reflects on the conflicts of problematization of cultural and visual studies in Ukrainian humanities. In this context, the role of "Kyiv worldview and epistemological school" and the methodological meaning of the activity approach developed here are noted. The current state of visual studies and prospects for further development in this area is also defined.

Keywords: *visual studies, cultural research, humanities, education, visual culture.*

Received: May 15, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Pavlova O. (2021). Visual Studies: scientific and educational perspectives. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy, 2 (5), 47-54. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-5/8>

ПІДТРИМКА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВОМ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ УРЯДІВ

Олег Ткач, доктор політичних наук, професор кафедри політології КНУ імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
tio19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

Анатолій Ткач, здобувач кафедри суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій, університет „Україна” (Київ, Україна)
tio19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3254-8161>

Отримано: 12.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.06.2021

Ткач О., Ткач А. (2021). Підтримка демократичної політичної системи суспільством як чинник ефективності урядів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, 2(5), 55-63.
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-6/8>

Анотація

Аналізуються проблема стосовно рівня підтримки урядів і лідерів як чинника неефективного управління. Наслідки впливають на характер режиму і зменшують рівень підтримки демократичних систем. Ефективність урядів, підтримка економічного зростання, забезпечення якісної медичної допомоги, боротьба зі злочинністю впливає на ставлення населення до демократії. Рівень задоволення демократією зумовлений коливаннями економічних показників, рівнем злочинності. Підтримка демократії залишається відносно несприйнятливою до змін ефективності уряду. При розробці показників ефективності рекомендується використовувати „правило чотирьох С”: чіткість (clearness); повнота (completeness); комплексність (complexity) і несуперечність (consistency). Показники повинні бути конкретними, реальними і, головне, що піддаються кількісному вимірові. Індекс ефективності уряду - це індекс, розроблений Групою Всесвітнього банку, що вимірює якість державних послуг, державної служби, формулювання політики, реалізацію політики і довіра до прихильності уряду підвищенню цих якостей або підтримці їх на високому рівні. Всесвітній банк публікує індекс ефективності уряду серед інших п'яти світових показників управління: відповідальність, політична стабільність, якість регулювання, верховенство закону і контроль корупції. Ці індекси вважаються вимірами управління. В індексі ефективності державного управління використовуються сорок сім змінних, наприклад, якість бюрократії, інфраструктура розподілу товарів і послуг із тридцяти двох джерел, показників розвитку бізнес-умов і ризиків Global Insight. Ці змінні потім поєднуються за допомогою моделі компонентів. В якості показника індекс ефективності державного управління не дозволяє виявити конкретні проблеми країни, проаналізувати конкретні рішення, проте це інструмент для порівняння країн, для виміру тенденції демократизації у конкретному режимі. Ефективність уряду демонструє кореляцію із задоволеністю життям, ВВП на душу населення, витратами на освіту, що сприяє демократичному розвитку

Ключові слова: ефективність урядів, демократія, політична система, політичний режим, пандемія.

Постановка проблеми. Ефективність уряду (Government Effectiveness) визначається через якість державних послуг, ступінь незалежності державної служби від політичного тиску, якість розробки та здійснення урядової політики, а також рівень довіри до уряду та підтримку його політики, розкри-

вається через такі поняття як урядова стабільність, однорідність, наявність чіткої управлінської дисципліни, консенсусу з питань урядування.

Ефективний уряд здатний захистити населення від насильства, забезпечити реалізацію права власності та створити інфраструктури, що уможливує обмін товарами і надання послуг як відповідність дій уряду очікуванням громадян через аналіз урядової відповідальності, легітимності уряду, повноважень уряду, стабільності уряду, складу уряду та його однорідності через виборчу систему та спосіб формування/призначення, самостійності уряду через компетенції та повноваження, залежність уряду від підтримки з боку партій чи президента. Ф. Харфст підкреслив, що тривалий час перебування уряду при владі є передумовою його ефективності. Проте тривале зосередження влади в одних руках є недемократичним. Тому важливим є питання щодо балансу між стабільністю та забезпеченням спадковості влади.

Актуальність дослідження. Рівень ефективності урядів визначають економічні рецесії, хвилі злочинності та епідемії хвороб, безпеки [1, 2]. Такі кризи вимагають узгодженої та тривалої реакції, жорстоко викриваючи уряди, які не мають здатності або не мають ентузіазму. С.Аксої [3], Д.Гіббс [4], М. Льюїс-Бек [5] вважають, що неефективне управління суттєво зменшує державну підтримку та схвалення виконавчої влади полягає в тому, чи поширюються ці наслідки на сам режим.

Дослідження проблеми науковцями. Проблема ефективності уряду досліджується в працях таких авторів як: Зхао Д. [7], Роскін М. [8], Г. Янг [9] вважають, що в автократичних контекстах ефективність урядів сприяє посиленню підтримки режиму. Морріс С. та Клеснер Дж. вважають, що, наприклад, низький рівень демократичної підтримки може сприяти виникненню корумпованих лідерів, навіть якщо такі лідери згодом можуть послабити ентузіазм щодо демократії [10]. Відмінність між країнами, ймовірно, ускладнюється давно усталеними і статичними історичними, культурними та інституційними факторами, які є специфічними для кожної країни. Наприклад, аналітики с Д. Асеомглу, Дж. Робінзон, Таббеліні стверджують, що стійкі відмінності між країнами в політичній культурі є спадком політичних інститутів, які, у свою чергу, обумовлюють сучасні інститути та їхню ефективність [11]. Докази є неоднозначними, коли йдеться про ставлення в демократіях: хоча деякі дослідники, наприклад, У. Мішлер (Mishler), Р.Росе (Rose), А.Пшеворські (Przeworski) пов'язують оцінку демократії з ефективним урядом [12, 14], чимало інших (Г.Еванс [13], С. Вайтфілд, Р.Маттос [15], М.Браттон) не знаходять зв'язків оскільки за приклад використовують ефективність урядів в країнах Латинської Америки [16], Громадяни в демократичних країнах «зміцнили лояльність до політичної системи, тому що вона зберігала мир, підвищувала рівень добробуту» [17, р. 131]. Р. Дач (Duch), Р.Стівенсон (Stevenson) [18], Л. Швіндт-Байер (Schwindt-Bayer), М.Тевітс (Tavits) [19] вважають, що запобігає неефективному врядуванню наявність чесних виборів, які дозволяють громадянам замінювати уряди.

Виклад основного матеріалу. Проте частина дослідників має сумніви. По-перше, у переважній більшості досліджень ефективності та демократичних настроїв використовувалися статичні, перехресні дослідницькі проекти, що включають вибірки окремих осіб або держав, які вимірювалися в певний момент часу. Такі проекти намагаються контролювати вже існуючі в країні культурні, інституційні, історичні фактори, які могли б спільно визначати ефективність уряду, ставлення населення до демократії. По-друге, існуючі дослідження використовували два показника такого ставлення: «задоволення (democratic satisfaction) громадян тим, як працює демократія», принципову підтримку громадянами демократії. Вони рідко досліджують вплив ефективності на обидва виміри одночасно, менше досліджують, яким чином задоволення (satisfaction) та підтримка можуть бути взаємопов'язаними.

К.Клаасен та П. Магальгаес в праці „Ефективність уряду та оцінки демократії” у виданні „Порівняльна політологія” визначили взаємозв'язок легітимності, довіри громадян з ефективністю уряду з метою оцінки демократії в окремих режимах. Дослідження авторів спрямоване на вирішення обмежень за допомогою використання часових меж, перехресних (time-series, cross-sectional TSCS) показників ефективності уряду, демократичної підтримки та задоволення демократією (satisfaction) у 91 демократичній країні за період 1988–2018 років. Автори розглянули вплив на підтримку ефективності урядів у сприянні економічному зростанню, наданні якісної медичної допомоги та боротьбі з насильницькими злочинами. Використання методології (time-series, cross-sectional TSCS) TSCS дозволили

зосередитися на змінах ефективності та демократичних оцінок всередині країни з часом, усуваючи наслідки будь-яких історичних, культурних чи інституційних проблем, характерних для країни [20].

У цій структурі моделювання, оскільки і підтримка, і задоволення розглядаються як ендогенні, показники ефективності уряду можуть чинити як прямий, так і непрямий вплив на кожну форму демократичної оцінки. Дослідники виявили, що ефективність уряду має численні прямі впливи на задоволеність (democratic satisfaction) демократією: хоча якість медичної допомоги не впливає на це, задоволення підкріплюється економічним зростанням, підривається рівнем міжособистісного насильства, корупцією. Навпаки, демократична підтримка здається більш несприйнятливою до коливань ефективності уряду, без прямого впливу. Ці висновки узгоджуються з дослідженнями М. Бреттона, Р. Дальтона, Еванса, Вайтфілда, Дж. Лінде, Дж. Екмана, які підкреслюють інструментальну природу демократичного задоволення та принципову природу демократичної підтримки [21, 22, 23].

Уважне читання Девіда Істона свідчить про те, що навіть для нього специфічна та дифузна підтримка менш розділена, ніж часто здається. Він припустив існування «складних відносин між результатами та дифузною підтримкою», через які «постійна нездатність уряду виробляти задовільні результати для члена системи цілком може призвести до вимог щодо змін режиму» [23, с.397].

Якщо «відбудеться незначне покращення результатів, буде неможливо запобігти зміщенню невдоволення в бік режиму». Іншими словами, невдоволення результатами може вилитись у зниження підтримки режиму.

Загалом, зв'язок між ефективністю уряду та ставленням до демократії залишається неясним. Деякі дослідження свідчать про те, що така ефективність пов'язана лише із задоволеністю демократією, а принципова підтримка демократії залишається непорушною. Інші показують, що ефективність дійсно може посилити демократичну підтримку, прямо чи опосередковано (тобто через невдоволення).

Взаємозв'язок між ефективністю уряду та демократичними настроями залишається розмитим з трьох взаємопов'язаних причин. По-перше, у переважній більшості існуючих досліджень використовуються статичні дані, з наслідками того, що мало знаємо про те, яким чином зміни з часом впливають на результати управління, а також ставлення громадськості до демократії. По-друге, існуючі дослідження зазвичай розглядають демократичну підтримку та демократичне задоволення окремо, що нехтує можливістю того, що вони можуть бути взаємопов'язаними. По-третє, за деякими винятками, існуючі дослідження, як правило, зосереджуються насамперед на одному конкретному аспекті ефективності уряду.

Ефективність уряду як концепцію та підхід С. Лі та А. Вітфорда визначають як «міру якості результату» або ступеня досягнення бажаних результатів. По-перше, саме концептуалізація ефективності здається найближчою до того сенсу, в якому її використовували Ліпсет, Р. Даль або Х. Лінц, з їхнім акцентом на здатності задовольняти очікування громадян, впоратися з їхніми проблемами та отримувати «результати» як потенційні драйвери легітимності. По-друге, це дозволяє зосередитися на об'єктивних показниках, а не на суб'єктивних. Хоча є простір для їх використання, об'єктивні показники дозволяють уникнути проблем ідентифікації, які виникають під час спроби пояснити зміни в демократичних оцінках. По-третє, цей підхід також є придатним для вирішення питання внутрішньодержавних змін. Чимало загальних індексів, наприклад, індекс «ефективності уряду» Світового банку за Деніелом Кауфманом (D.Kaufmann), науковим співробітником Інституту Брукінгса [24]. Дослідники включають показники, що стосуються якості формулювання політики та процедурної справедливості в управлінні.

Інститут Всесвітнього банку (World Bank) розробив систему GRICS (Governance Research Indicator Country Snapshot), відповідно до якої влада оцінюється за індексами (критеріям): право голосу і відповідальність; політична стабільність і відсутність насильства; ефективність уряду; якість законодавства; верховенство закону і контроль корупції. Право голосу і відповідальність – критерій, що включає показники, які дозволяють оцінити забезпечення політичних прав, можливість участі громадян у вільних виборах, ступінь незалежності преси. Політична стабільність і відсутність насильства – критерій, за яким вимірюється імовірність політичних криз, включаючи дестабілізацію влади і змушену відставку уряду внаслідок застосування насильства.

Ефективність державного адміністрування – критерій, що характеризує якість бюрократії, рівень її політичної лояльності, якість виконання державних функцій і надання населенню державних послуг. Якість законодавства – критерій, за допомогою якого можна вимірити соціальний характер законодавства, включаючи аналіз таких факторів, як державний аудит рівня цін, діяльність банків, розвиток бізнесу і регулювання міжнародних економічних відносин і торгівлі. Верховенство закону – критерій оцінки рівня довіри громадян до парламентської діяльності, оцінки суспільством ефективності і передбачуваності діючої законодавчої і правоприменительной системи. Контроль корупції – індекс, що дозволяє провести вимір сприйняття корупції в суспільстві, здатності держави протистояти корупції. Контроль ефективності протидії корупції визначається за показниками: кількість виявлених корупційних правопорушень з боку посадових осіб; частка громадян і організацій, яка зіштовхнулася з проявами корупції; співвідношення числа виявлених корупційних правопорушень і частки громадян і організацій, що зіштовхуються з корупцією; обсяг корупційного ринку.

Концепція ефективності сумісна з використанням кількох показників «якості результату» та різних «бажаних результатів», враховуючи можливість того, що лише деякі з них можуть мати значення для демократичних настроїв.

Визначають три аспекти ефективності уряду, які, здається, можуть вплинути на ставлення режиму: економічні показники, якість медичної допомоги та контроль злочинів. Вимірами є відсоткова зміна ВВП на душу населення як перший показник економічної діяльності. Дані зі світових таблиць Пенна, а відсутні значення замінюються значеннями з наборів даних Меддісона та МВФ і коригуються за допомогою багаторівневої моделі лінійної регресії. Другим показником економічної ефективності є рівень інфляції за даними МВФ. Досліджується третій економічний показник, рівень безробіття.

Для вимірювання якості надання медичної допомоги використовується «Індекс доступу та якості медичної допомоги» з дослідження «Глобальний тягар хвороб» (GBD) Інституту показників та оцінки здоров'я (GBD) 2016 року. Цей індекс поєднує стандартизовані за віком і ризики показники смертності для 32 причин, «від яких смерть не повинна наступати за наявності ефективної допомоги». Таким чином, це показник загальної якості системи охорони здоров'я, який, ймовірно, є центральним для громадян у всіх політичних системах.

Включають кілька контрольних змінних. По-перше, це показник сприйняття корупції. Чимало дослідників стверджують, що уявлення про корупцію корелює не тільки із задоволеністю демократією, але й із підтримкою демократії як режиму.

Показники корупції (time-series, cross-sectional TSCS) TSCS отримують з Байєсівського індексу корупції (Standaert, 2015), який використовує байєсівську модель вимірювання для об'єднання інформації з 17 опитувань та 110 запитань опитування про уявне зловживання владою для приватної вигоди в єдиний консолідований індекс (time-series, cross-sectional TSCS) TSCS, де вищі значення означають більший рівень корупції. По-друге, дослідники включають контрольні змінні, які охоплюють виборчий та ліберальний аспекти демократії.

Оскільки вважалось, що можливості брати участь і проявляти свій «голос» є важливими для легітимності, дослідники контролювали наслідки демократичних виборчих процедур і прав, використовуючи «Індекс виборчої демократії» V-Dem, який вимірює ступінь виборчої демократії країни. Лідери призначаються шляхом чистих виборів, де всі дорослі громадяни мають право голосувати, спілкуватися з іншими громадянами та висловлювати власні політичні погляди (V-Dem Institute, 2019). Включається вимір V-Dem щодо «ліберального компонента» демократії, який називають «верховенством права». Як визначив Клаасен (Claassen), демократична підтримка реагує на зміни верховенства права (які включають рівність перед законом, а також законодавчий і судовий нагляд за виконавчою владою). Саме підвищення верховенства права пригнічуватиме «попит» громадян на демократію, а зниження має сприяти такому попиту.

Зрештою, громадяни втрачають довіру до режиму. Як стверджує Ф. Фукуяма (F. Fukuyama), «законність завойовується через матеріальну відповідальність більше, ніж процедурну відповідальність: важливе значення має сприйняття громадянами, що їхній уряд надає їм види захисту та послуг, яких вони вимагають» [25, с.1331].

Справді, дослідження стійких автократій, таких як Китай, підкреслюють важливість «легітимації ефективності», отриманої завдяки досягненню таких цілей, як «економічне зростання, соціальна стабільність, зміцнення національної влади та «належне управління».

Ідея обґрунтовується в політичних коментарях, які стосуються не лише стійких автократій, а й нібито «деконсолідації» демократій; як стверджує Я.Мунк (Mounk), «популярна прихильність до ліберальної демократії може бути більш поверхневою та більш крихкою, ніж вважають її прихильники» [17].

Досліджуючи теорію, тобто чи залежить підтримка громадян демократичної системи та її задоволення від ефективності їхніх урядів Р. Маттесом (R. Mattes), М. Бреттоном (M. Bratton), Лінде, Екманом та П.Норрісом виявлено, що економічне зростання та контроль злочинності, впливають на задоволеність людей тим, як працює демократія в їхніх країнах. Крім того, нездатність (або небажання) уряду боротися з корупцією в очах громадян також підриває демократичне задоволення. Стверджується, що задоволення демократією є інструментальним і «специфічним» різновидом демократичного ставлення [15].

Тільки за перші два десятиліття 20-го століття світ пережив дві значні рецесії та одну глобальну кризу охорони здоров'я. Крім того, потенціал постійного зростання процвітання в промислово розвинених демократіях, здається, обмежений демографією, низьким попитом та обмеженим потенціалом нових технологій для підвищення продуктивності, негативні впливи зміни клімату. Висновки дослідників свідчать про те, що комплекс принципової підтримки демократій набагато менше схильний до кризи продуктивності.

Демократії дійсно мають перевагу перед автократією: вони дозволяють громадянам змінювати уряди, тим самим забезпечуючи випуск невдоволення громадян через протести [19, 20].

Звісно, наявність виборів не означає, що демократії невразливі до економічних проблем. Справді, економічні спади можуть прискорити автократизацію, наприклад, загрожуючи інтересам еліт за А. Пшеворські (A. Przeworski). Проте немає доказів того, що спади виникають через зростання рівня нехвалення громадянами демократії як режиму або невдоволення ним [26].

Однак демократична підтримка не є повністю несприйнятливою для ефективності уряду. Досвід Латинської Америки свідчить (на думку Каррераса, Фернандеса), що рівень міжособистісного насильства шкодить демократичному задоволенню, демократичній підтримці.

Як стверджують Фельдман і Стеннер, загрози нормативному соціальному порядку активізують у громадян приховані авторитарні схильності. Серед іншого, це може призвести до зростання підтримки авторитарних форм правління та зниження підтримки демократії.

Дослідники розглядають відповідь на COVID-19 як міру потенціалу держави. Пандемія COVID-19 стала серйозним іспитом для управління у світі. Деяким країнам удалося зупинити поширення пандемії, прийнявши швидкі заходи і дотримуючись наукових указівок. Інші занадто довго чекали відповіді, відреагували неадекватно, стали свідками мільйонів випадків захворювання і сотень тисяч смертей. Деякі країни відносно добре перенесли пандемію COVID-19, у той час як в інші зареєстровані мільйони випадків захворювання і тисячі смертей. Більш багаті країни з великими державними можливостями не обов'язково випробували кращі результати. Неофіційні дані свідчать про те, що дії, розпочаті різними урядами, можуть мати більший вплив на стримування, ніж добробут.

Можна було очікувати, що уряду з більш високим державним потенціалом будуть краще реагувати на COVID-19. Потенціал держави - це поняття, яке використовується в економічній літературі для виміру того, наскільки ефективний уряд надає послуги своїм громадянам. Звичайно він вимірюється за допомогою таких показників, як відсоток податкових надходжень від валового внутрішнього продукту (ВВП), ВВП на душу населення або сприйняття ефективності уряду. Дослідники досліджують реакцію на COVID-19 як потенційний вимір дієздатності держави, порівнюють з традиційними вимірами дієздатності держави.

Для аналізу використовують дані про відповіді країн на COVID-19 з Oxford COVID-19 Government Response Tracker (OxCGRT), дані про заходи поширення COVID-19 за індикаторами управління з Всесвітнього банку. Країни також розрізнялися тим, коли вони застосовували заходи політики соціального дистанціювання, такі як скасування публічних заходів. У Південній Кореї скасувати масові заходи рекомендували достроково, коли в країні було сім випадків. Коли в країні було 155 випадків,

потрібне було скасування. В Австралії скасування публічних заходів була потрібним в 454 випадках, а в Уругваї - у шести випадках. Навпаки, Великобританія не скасовувала публічні заходи доти, поки в країні не було зафіксовано 6481 випадків. США не скасовували, поки не було 1312 випадків. Досвід цих шести країн, хоча і неофіційний, припускає, що дії уряду могли вплинути на поширення пандемії COVID-19. Якщо це так, COVID-19 міг би стати потенційним показником здатності держави реагувати на надзвичайні ситуації в країні. Визначено дві точки зору на те, як варто вимірювати дієздатність держави. Деякі дослідники вважають, що кращими є процедурні показники (наприклад, уявлення про ефективність уряду) або показники видобувних потужностей, рівнів ресурсів (наприклад, податкові надходження у відсотках від ВВП). Інші стверджують, що виявлені заходи, такі як поширення COVID-19, можуть бути корисними як доповнення до традиційних заходів державного потенціалу. Хоча виявлені заходи не замінюють традиційні заходи державної дієздатності, низькі показники виявленої державної дієздатності для країн з високою традиційною дієздатністю можуть поставити під сумнів звичайні заходи. Правоздатність держави не є результатом сама по собі; це важливо для громадян, оскільки дозволяє урядам надавати послуги. Критики виявлених заходів державної дієздатності (особливо Френсіс Фукуяма) стверджували, що вони недостатньо пов'язані з діями уряду, їх важко виміряти на основі норм або переваг. Однак уявляється ймовірним, що реакція уряду була важливим фактором поширення пандемії COVID-19.

Хоча на поширення COVID-19 впливають інші фактори (вік населення, щільність, культурні фактори і попередній досвід пандемії), те ж саме можна сказати і про будь-які інші показники дієздатності держави. Що стосується виміру, існують деякі розходження в методологіях реєстрації смертей від COVID-19 по країнах. Однак ці розходження не приховують розходження в тисячах смертей між країнами. Нарешті, запобігання важливо для громадян всіх урядів, а не є питанням переваг.

Дослідники використовують індикатори потенціалу управління і поширення COVID-19 та визначають взаємозв'язок між двома показниками потенціалу уряду (ефективність державного управління і податкові надходження у відсотках від ВВП) і показником поширення COVID-19 (загальна кількість смертей на мільйон). Показник ефективності державного управління - це індекс, складений з 43 різних показників: сприйняття якості державних послуг, якість державної служби і її незалежність від політичного тиску, якість розробки і реалізації політики.

Дослідники визначають рівень довіри до прихильності уряду такій політиці. Уряди з більш високим державним потенціалом будуть більш успішними в боротьбі з пандемією. Замість цього немає ніякого зв'язку між рівнем ресурсів уряду і загальним числом смертей від коронавірусу. Також відсутній статистично значимий взаємозв'язок між індексом ефективності державного управління і загальним числом смертей, хоча графіки дослідників свідчать про невеликий негативний взаємозв'язок у країнах з високим і низьким рівнем доходів і позитивний взаємозв'язок у країнах із середнім рівнем доходів. У країнах з високим рівнем доходів було більше смертей і випадків захворювання, незважаючи на наявність додаткових ресурсів для боротьби з пандемією. Аналіз загальної кількості випадків коронавірусу свідчить про аналогічні результати.

Дослідники виокремлюють державні заходи для забезпечення потенціалу і поширення COVID-19. Якщо це дійсно так, що поширення COVID-19 є достовірною виявленою мірою дієздатності держави, графіки припускають, що традиційні міри є потенційно упередженими, дієздатність держави в діючих урядах погіршилася. Ставлять запитання: як це можливо, що країни з більш високими доходами, більш ефективними урядами, великими ресурсами, більш просунутими медичними технологіями не могли працювати краще під час COVID-19?

Висновки

Таким чином, виявлено, що в індексі ефективності державного управління використовуються сорок сім змінних (якість бюрократії, інфраструктура розподілу товарів і послуг) із тридцяти двох джерел, показників розвитку бізнесів-умов і ризиків Global Insight. Ці змінні потім поєднуються за допомогою моделі компонентів. В якості показника індекс ефективності державного управління не до-

звояє виявити конкретні проблеми країни, проаналізувати конкретні рішення, проте це інструмент для порівняння країн.

Визначено актуальні напрямки дослідження ефективності урядів для вирішення проблеми; по-перше, використовуючи шкалу демократичного ставлення; по-друге, шляхом вивчення взаємозв'язку між демократичною підтримкою та задоволенням; по-третє, шляхом використання концептуалізації ефективності уряду.

Запропоновано пояснення того, яким чином режими зберігають підтримку суспільства і яким чином вони її втрачають. Можливо, найважливішим з них є те, що режим повинен відповідати основним потребам та очікуванням своїх громадян, підтримуючи порядок і безпеку, забезпечуючи гідне медичне обслуговування та покращуючи рівень життя населення.

Перспективи подальших досліджень. Обґрунтовано, що необхідний подальший аналіз, щоб зрозуміти, чому звичайні заходи державного потенціалу не здаються гарними предикторами (засобами прогнозування) поширення COVID-19. Уряди мають поліпшити можливості з контролю за поширенням COVID-19. Відсоток податкових надходжень від ВВП вимірює здатність уряду отримувати податки, а також кількість ресурсів, доступних урядові. Як правило, країни з низькими доходами мають більш низький відсоток податкових надходжень від ВВП, ніж країни з високими доходами. Дослідження свідчать, що дієздатність держави не пов'язана з поширенням COVID-19.

References

- Government Effectiveness // World Bank.]: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/ge.pdf>.
- Tan Soo San, Kwok Andrew. Developing Key Performance Indicators for Effective Governance, [Електронний ресурс]: Tan Soo San, Andrew Kwok: <http://www.docstoc.com/docs/39257669/Developing-KeyPerformance-Indicators-for-Effective-Governance>
- Aksoy, C. G., Eichengreen, B., & Saka, O. (2020). The political scar of epidemics. Institute of Labor Economics (IZA). <https://www.iza.org/publications/dp/13351/the-political-scar-of-epidemics>.
- Hibbs, D. A., Rivers, R. D., & Vasilatos, N. (1982). On the demand for economic outcomes: Macroeconomic performance and mass political support in the United States, Great Britain, and Germany. *The Journal of Politics*, 44(2), 426-462.
- Lewis-Beck, M., & Stegmaier, M. (2013). The vp-function revisited: A survey of the literature on vote and popularity functions after over 40 years. *Public Choice*, 157(3-4), 367-385.
- Romero, V., Magaloni, B., & Díaz-Cayeros, A. (2016). Presidential approval and public security in Mexico's war on crime. *Latin American Politics and Society*, 58(2), 100-123.
- Zhao, D. (2009). The mandate of heaven and performance legitimation in historical and contemporary China. *American Behavioral Scientist*, 53(3), 416-433.
- Roskin, M. (2009). *Countries and concepts: Politics, geography, culture* (10th ed.). Pearson.
- Yang, H., & Zhao, D. (2015). Performance legitimacy, state autonomy and China's economic miracle. *Journal of Contemporary China*, 24(91), 64-82.
- Morris, S. D., & Klesner, J. L. (2010). Corruption and trust: Theoretical considerations and evidence from Mexico. *Comparative Political Studies*, 43(10), 1258-1285.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2006). *Economic origins of dictatorship and democracy*. Cambridge University Press.
- Mishler, W., & Rose, R. (2002). Learning and re-learning regime support: The dynamics of post-communist regimes. *European Journal of Political Research*, 41(1), 5-36.
- Evans, G. & Whitefield, S. (1995). The politics and economics of democratic commitment: Support for democracy in transition societies. *British Journal of Political Science*, 25(4), 485-514.
- Przeworski, A. (1991). *Democracy and the market: Political and economic reforms in eastern Europe and Latin America*. Cambridge University Press.
- Mattes, R., & Bratton, M. (2007). Learning about democracy in africa: Awareness, performance, and experience. *American Journal of Political Science*, 51(1), 192-217.

- Córdova, A., & Seligson, M. A. (2010). Economic shocks and democratic vulnerabilities in Latin America and the Caribbean. *Latin American Politics and Society*, 52(2), 1-35.
- Mounk, Y. (2018). *The people vs. Democracy: Why our freedom is in danger and how to save it*. Harvard University Press.
- Duch, R. M., & Stevenson, R. T. (2008). *The economic vote: How political and economic institutions condition election results*. Cambridge University Press.
- Schwindt-Bayer, L. A., & Tavits, M. (2017). *Clarity of responsibility, accountability, and corruption*. Cambridge University Press.
- Christopher Claassen and Pedro C. Magalhães. *Effective Government and Evaluations of Democracy*. *Comparative Political Studies*. 2021, Vol. 0(0) 1–26. © The Author(s) 2021.
- Bratton, M., Mattes, R., & Gyimah-Boadi, E. (2005). *Public opinion, democracy, and market reform in Africa*. Cambridge University Press.
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices: The erosion of political support in advanced industrial democracies*. Oxford University Press.
- Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *British Journal of Political Science*, 5(4), 435-457.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). *The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues*. World Bank. Policy Research Working Paper no. WPS 5430.
- Fukuyama, F. (2014). States and democracy. *Democratization*, 21(7), 1326-1340.
- Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A., & Limongi, F. (2000). *Democracy and development: Political institutions and well-being in the world, 1950–1990*. Cambridge University Press.

SUPPORT OF DEMOCRATIC POLITICAL SYSTEM BY SOCIETY AS A FACTOR OF GOVERNMENT EFFICIENCY

Oleg Tkach, Doctor of Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Tio19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

Anatoly Tkach, Postgraduate of the Department of Global Communications, University „Ukraine”
tio19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3254-8161>

Abstract

The problem of the level of support for governments and leaders as a factor of inefficient governance is analyzed. The consequences affect the character of the regime and reduce the level of support for democratic systems. Efficiency of governments, support of economic growth, provision of quality medical care, fight against crime affect the attitude of the population to democracy. The level of satisfaction with democracy is determined by fluctuations in economic indicators, the level of crime. Support for democracy remains relatively immune to changes in government efficiency. When developing performance indicators, it is recommended to use the "rule of four C": clarity (clearness); completeness; complexity and consistency. Indicators must be specific, real and, most importantly, quantifiable. The Government Performance Index is an index developed by the World Bank Group that measures the quality of public services, civil service, policy formulation, policy implementation, and confidence in the government's commitment to improving or maintaining these qualities at a high level. The World Bank publishes an index of government effectiveness among the other five global indicators of governance: accountability, political stability, quality of regulation, rule of law and control of corruption. These indices are considered measurements of management. The Public Administration Efficiency Index uses forty-seven variables (quality of bureaucracy, infrastructure for distribution of goods and services) from thirty-two sources, Global Insight business conditions and risk indicators. These variables are then combined using a component model. As an indicator, the index of public administration efficiency does not allow to identify specific problems of the country, to analyze specific solutions,

but it is a tool for comparing countries, to measure the trend of improvement in a particular mode. Government efficiency is correlated with life satisfaction, GDP per capita, and education expenditures, which promotes democratic development.

Keywords: efficiency of governments, democracy, political system, political regime.

Received: May 12, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Tkach O., Tkach A. (2021). Support of Democratic Political System by Society as a Factor of Government Efficiency. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(5), 55-63. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-6/8>

THE PRINCIPLE OF PEACEFUL COEXISTENCE OF TWO SYSTEMS AND THE INTERPRETATION OF ITS THEORETICAL SOURCES IN RESEARCH ON THE HISTORY OF THE COMMUNIST PARTY OF THE SOVIET UNION

Chengzhang Zou, Ph.D., Postdoctoral student, Beijing Normal University (Beijing, China)

<https://orcid.org/0000-0002-6425-3811>

email: 787234243@qq.com

Received: May 12, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Chengzhang Zou (2021). The principle of peaceful coexistence of two systems and the interpretation of its theoretical sources in research on the history of the Communist Party of the Soviet Union. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(5), 64-69. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-7/8>

Abstract

The article presents the results of the author's study of the interpretation of the theoretical sources of the principle of peaceful coexistence of two systems in Soviet studies of the second half of the 20th century, devoted to the history of the Communist Party of the Soviet Union. The author established a chronological framework for studying the principle of peaceful coexistence of two systems in Soviet historiography, and revealed Soviet historiographic markers of this principle in the corpuses of the works of Karl Marx, Friedrich Engels and Vladimir Ulyanov (Lenin). The article also presents a historical description and analysis of the way Soviet historians of the party interpreted the principle of peaceful coexistence of two systems in the works of Karl Marx and Friedrich Engels. The author identified the historical features of Soviet historians' interpretation of the principle of peaceful coexistence of two systems in the works of Vladimir Ulyanov (Lenin), systematized approaches to the interpretation of the theoretical sources of the principle of peaceful coexistence of two systems that were formed in Soviet studies on the history of the Communist Party of the Soviet Union, revealed their structural features, and also developed a model for their typology.

Keywords: the principle of peaceful coexistence of two systems, the history of Marxism, Soviet Marxism, the history of the Communist Party of the Soviet Union.

Introduction

In order to better understand the communist principle of “peaceful coexistence” it is necessary to turn to the literature of the Soviet period, such a methodological approach will provide a proper understanding of this phenomenon. For example, in the *Philosophical Encyclopedic Dictionary* (1983) there is an article devoted to the concept of “peace”, and there is a separate article devoted to the concept of “peaceful coexistence”. It is obvious that the very fact of the appearance of the second article testifies to the importance of these ideas not only for philosophy, but also for the worldview of Soviet people and ideology. This article defines: “PEACEFUL COEXISTENCE, is a type of relations between states with different societies, systems, which presupposes: rejection of war as a means of resolving disputed issues between states, their resolution through negotiations; equality, mutual understanding and trust between states, consideration of each other's interests; non-interference in internal affairs, recognition for each people of the right to freely choose their socio-economic and political system; strict respect for the sovereignty and territorial integrity of all countries; development of economic and cultural cooperation based on equality and mutual benefit. The policy aimed at establishing and developing this type of relations between states is called the Policy of Peaceful Coexistence” (*Philosophical Encyclopedic Dictionary*, 1983: 373). This means that for Soviet ideologists, this concept determined the type of relations between states with different social systems without a declaration of war. As

a political concept, it began to be used from the early 1920s to define relations between the Soviet Union and other states that were not yet ripe for the idea of a “world proletarian revolution” (Lenin, 1969a: 230-231). Thus, peacetime was considered temporary, it was the time of recovery after the Civil War before further revolutionary actions in the world. Initially, Soviet foreign policy was in line with the doctrine of the Comintern. This international organization, according to the idea of V. I. Lenin, in the period from the 1920s to the 1940s, united the communist parties of various countries: “the Union of workers of the whole world striving to establish Soviet power in all countries”. The unification of the communist parties strengthened the polarity of the political map of the world, dividing countries into ideologically correct and, accordingly, incorrect, hostile. On the other hand, the Soviet government was initially faced with the need to work to establish diplomatic and economic relations with the rest of the world. However, almost immediately, policy, especially the foreign policy of the USSR, became more pragmatic, the country’s leadership understood the importance of external contacts. Since the 1930s, there has been not only tolerance for capitalist countries, not just coexistence, but also beneficial interaction. These traits emerged during World War II. In the philosophical dictionary, this is clearly stated: “Peaceful coexistence is a form of the class struggle between socialism and capitalism in the international arena, but a specific form. Because, firstly, the struggle is waged between the ruling classes, each of which has the fullness of state power, and, secondly, the antagonistic conflict of two opposing socio-economic systems is transferred from the idea of war clashes into the idea of economic competition, comparison of political systems and ways of life, confrontation of ideologies. Organic interconnection, unity of struggle and cooperation is a characteristic feature of peaceful coexistence, a source of its internal contradictions, a constant stimulus for the search for mutually acceptable solutions that exclude military conflicts” (Philosophical Encyclopedic Dictionary, 1983: 373). In the middle of the 20th century, J. V. Stalin and other Soviet leaders have repeatedly stated that ideological differences do not prevent the development of cooperation with the Western States. We find confirmation of this in the Foreign Policy Documents of the USSR: “Reality itself led us to the need to create lasting relationships between the government of workers and peasants and the capitalist governments” (USSR foreign policy documents, 1958: 639). The Soviet leadership developed the ideology of peaceful coexistence of the two systems and the conditions of friendly competition. These ideas, especially in the context of the Cold War, acquired an exclusively propagandistic character, which meant that they were ephemeral.

Hronological framework for the study of the principle of peaceful coexistence of two systems in Soviet historiography

In the period after the October Socialist Revolution of 1917 and before the formation of the USSR in 1922, there was a socialist state – the Russian Socialist Federative Soviet Republic. During this period, a separate peace treaty was signed in the city of Brest-Litovsk (March 3, 1918) between representatives of the Soviet Russia (Bolshevik government of Russia) and the Central Powers, which ensured the withdrawal of the RSFSR from the World War I. The Bolsheviks tried to influence the governments of the Triple Entente, their goal was to conclude a general peace. The well-known words “without annexations and indemnities” well reflect the goals of Soviet Russia. The plans to achieve a universal democratic peace were not destined to come true, and internal party discussions began about the possibility of signing a separate treaty. Here the dialectical essence of Soviet thinking manifested itself, since the Soviet government tried to drag out all kinds of negotiations with the aim of agitating for a worldwide revolution. Unlike the formal logic of Aristotle, where two options of judgment are possible and the third is excluded, dialectical logic makes possible the unity of opposites. Therefore, for example, an ideology is possible that, at first glance, paradoxically combines pacifist ideas with the military ideas.

Marxism was largely based on German idealism, and if, for example, I. Kant proposed the idea of "Eternal Peace" in his political philosophy: “No state shall interfere by force in the constitution and government of another state. For what could justify it in taking such action? Could, forsooth, some offence which that state gives to the subjects of another state? Such a state ought rather to serve as a warning, because of the example of the evils which a state brings upon itself by its lawlessness. In general, the bad example given by one free person to another (as a scandalum acceptum) is no lesion of his rights” (Kant, 1897: 112). According to the Soviet philosopher, historian of philosophy I. S. Narskyi: “Kant points out that in international relations so far

not law, but only force” (Narskyi, 1976: 176). G. Hegel believed that war is inevitable, moreover, it purifies peoples. Pondering over the history of wars, G. Hegel comes to the conclusion that the main reason giving rise to war is contradiction. He emphasized that contradiction exists both in nature and in society, it is the source of all movement and development. Once states exist, then there are contradictions between them, leading to conflicts and wars. A peculiar result of the development of ideas was summed up by V. I. Lenin, he wrote: “As applied to wars, the basic tenet of dialectics, so shamelessly distorted by Plekhanov to please the bourgeoisie, is that ‘war is simply the continuation of politics by other’ (namely violent) ‘means’. This is the formulation of Clausewitz, one of the great writers on military history, whose ideas were fertilized by Hegel. And this was always the point of view of Marx and Engels, who viewed each war as a continuation of the policy of the given, interested powers - and different classes within them - at a given time” (Lenin, 1969b: 224).

The early years of the existence of the Soviet country were determined mainly by the policy of V. I. Lenin, but over time, the leader’s health deteriorated, and because of political intrigues, J. V. Stalin came to power, he contributed to the idea of peaceful coexistence. In the era of developed socialism, relations with a potential enemy deteriorated sharply, which greatly strengthened the ideological dichotomy of peace and war.

Soviet interpretation of the principle of peaceful coexistence of two systems in the works by Karl Marx and Friedrich Engels

The idea of peaceful coexistence of the two systems presupposes a clear definition of the concept of “nation”, since the polar world of diametrically opposed ideologies is largely determined by this concept. In their research, S. V. Rudenko and V. Y. Vilkov come to interesting conclusions that the concept of a nation is so complex and multifaceted that the nation itself can be organized on the basis of any concept. As for the possibility of the existence of the Soviet nation, they write in their article *De-Stalinization of the Concept of the Nation in Soviet Marxism in the Second Half of the 20th Century* (2020): “However, in the Soviet scientific discourse the name ‘Historical and Economic Theory of the Nation’ was not historically original or politically and ideologically authentic. Since it was Joseph Stalin (in his work ‘Marxism and the National Question’ (1913), on the basis of the fundamental criticism of the ideas of the Austro-Marxists Otto Bauer and Karl Renner, introduced the basic postulates of the Marxist concept of the nation and proposed such a definition, that the Soviet social scientists throughout the post-Stalin era, even in the wake of the anti-Stalinist moods in the 1950s and early 1960s, could not substantially ‘supplement’ or ‘modernize’” (Rudenko & Vilkov, 2020: 167-168). Moreover, J. V. Stalin categorically added: “There is only one option left, to recognize that the Russian Marxist theory of the nation is the only correct one” (Stalin, 1952: 335).

Soviet ideology with its principles was largely based on philosophy, taking their methods, concepts, ideas, and systems: “During the period of the Soviet Union, philosophy was based on the principles developed by Karl Marx and Friedrich Engels. These principles, in turn, were developed in the writings of Vladimir Lenin” (Sobolievskyi, 2018: 100). Dialectics was the main philosophical method. “...the categories of Marxist dialectics, noted that they are the basic logical concepts that reflect certain general aspects of the laws of various processes that take place in nature, society, and thought” (Yarmolitska & Gan, 2020: 100). In the opinion of Soviet political scientists, K. Marx and F. Engels put forward a number of important provisions on the foreign policy of the working class and international relations of the future socialist society (Marx & Engels, 1955: 445). In his dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences *Lenin’s principle of peaceful coexistence of two systems and the struggle of the CPSU and the Soviet government for its implementation at the present stage (1953-1956)* (1957) researcher of the Kiev State University named after T. H. Shevchenko M. S. Zolotarev writes: “The founders of scientific socialism were fully aware of the fact that a sincere and consistent policy of peace and friendship between peoples can only be pursued by a society that emancipated labor, in other words, a socialist society. They predicted with prophetic power that to the extent that the exploitation of man by man is abolished, the exploitation of one nation by another will be abolished and the hostile relations between nations will fall” (Zolotarev, 1957: 1). Thanks to web archives with digitized dissertations, it is now possible to work with digital copies of original texts that were previously difficult to access. For example, the Soviet dissertations of the 1950s, which contain a unique vision of the theoretical component of the issue of

peaceful coexistence. The researcher comes to such conclusions that combine the idea of peaceful coexistence of two systems, admission of political mistakes, personality cult and others: "Long-term cooperation between the states of the two systems in the past and, especially, during the World War II, has convincingly confirmed that this cooperation can and should be continued in the settlement of war conditions. However, such a prospect for the development of international relations was not included in the plans of the ruling circles of the imperialist states. Their policy 'from a position of strength' has exacerbated relations between countries to such an extent that it has become the greatest danger to the cause of peace... The Central Committee of the CPSU and the Soviet government were not afraid to tell our people about the mistakes that our diplomacy made in the atmosphere of the cult of personality... Following Lenin's behests, the Party and the Government are pursuing a deeply principled and at the same time flexible foreign policy aimed at strengthening cooperation between peoples" (Zolotarev, 1957: 328).

Soviet interpretation of the principle of peaceful coexistence of two systems in the body of works of Vladimir Ulyanov (Lenin)

In a famous conversation with the leader of the American Republican Party Harold Stassen in April 1947, J. V. Stalin said: "For the first time, the idea of cooperation between the two systems was expressed by Lenin. Lenin is our teacher, and we Soviet people are Lenin's students. We have never retreated and will not retreat from Lenin's instructions" (Stalin, 1997: 58). It is extremely curious that the complete collected works of J. V. Stalin have been published for more than half a century, for example, volumes 1-13 were prepared by the Marx-Engels-Lenin Institute in 1946-1952, and volumes 14-18 were prepared and published under the editorship R. I. Kosolapov in 1997-2006.

In his works, V. I. Lenin argued that the irreconcilability of the class interests of the world bourgeoisie and the victorious proletariat cannot be an insurmountable obstacle to peaceful relations between socialist and capitalist countries: "The development of the concept of peaceful coexistence was one of the greatest achievements of the political theory of Leninism" (Philosophical Encyclopedic Dictionary, 1983: 373). The Leninist principle of peaceful coexistence of the two systems was also mentioned in *The Declaration of the Conference of Representatives of Communist and Workers' Parties of Socialist Countries, November 14-16, 1957*. The Declaration describes the fundamental changes in the world that took place in the middle of the century, how the alignment of forces changed. Because of World War II, some countries that were leaders in the world economy and politics lost their primacy, giving way to other countries that were able to expand the economy and gain political influence. The declaration confirmed the unanimity of the parties represented at the conference in assessing the international situation. The meeting was attended by representatives of the Albanian Party of Labor, the Bulgarian Communist Party, the Hungarian Socialist Workers' Party, the Workers' Party of Vietnam, the Socialist Unified Party of Germany, the Communist Party of China, the Workers' Party of Korea, the Mongolian People's Revolutionary Party, the Polish United Workers' Party, the Romanian Workers' Party, the CPSU, The Communist Party of Czechoslovakia; It was also fully approved by all the communist parties of other countries of the world (Documents of the conferences of representatives of the communist and workers' parties held in Moscow in November 1957, 1957). Pointing to the existence of a military threat created by imperialism, primarily the United States and its partner countries, the Declaration emphasized that the struggle for peace is the primary task of the communist parties. This list of parties makes it possible to clearly understand the scale of influence of the ideas of Leninism, especially the idea of peaceful coexistence. In 2013, for the first time, unique, previously classified texts were published in a collection of documents related to the holding of international meetings of representatives of communist and workers' parties *Heirs of the Comintern. International meetings of representatives of communist and workers' parties in Moscow (November 1957): Documents // Documents and materials of meetings and conferences of representatives of the communist and workers' parties* (2013) presented the program documents of the international communist and workers' movement, adopted at these meetings: the Declaration and Manifesto of Peace with all options, amendments, editions. For the first time, the book publishes verbatim records of the Meetings and documents reflecting the historical and political context of the era when the Soviet Union positioned itself as a winner.

Soviet historians believed that the Soviet Union played a decisive role in the victory over fascism; this is a key event in ideology that determines all spheres of life in the second half of the 20th century. After the end of

the World War II, the political map of the World changed, which ideologists saw as another step towards the collapse of the colonial empires and the domination of world socialism. The most important role in world politics in the middle of the 20th century was played by the appearance of weapons of mass destruction, with the appearance of missiles with nuclear weapons in the Soviet Union, according to ideologists, created a balance of power, a balance between two systems: capitalism and socialism.

Conclusions

For the socialist countries of the 20th century, the model of relations was the principle of socialist internationalism, which grew out of the principle of peaceful coexistence. Class solidarity is a fundamental principle of political philosophy, it denies national characteristics in the face of a common problem, promotes mutual assistance of fraternal socialist states. Therefore, in the opinion of Soviet ideologists, the principle of peaceful coexistence of the two systems was determined. However, the West has criticized even such a simple and clear principle. For example, this principle of peaceful coexistence was considered a “fictitious”, designed to conceal its militant plans from a potential enemy. There was also an opinion that such a principle is a tool for implanting revolutionary ideas in other states, to which Soviet ideology replied that a revolution cannot be implanted, it is a natural process in the history of society. However, there were also opposite opinions that this principle of peaceful coexistence of the two systems would slow down revolutionary processes in the world. The influence of German idealist philosophy with its dialectics made possible the existence of such contradictory ideas that were convenient for propaganda and the official political agenda. Many ideas of this principle remain relevant today, especially given the ongoing military conflicts in the world and the need to maintain peace in society.

References

- Documents of the conferences of representatives of the communist and workers' parties held in Moscow in November 1957. (1957). Moscow.
- Kant, I. (1897). Eternal Peace. *The Advocate of Peace (1894-1920)*. Vol. 59. No. 5. PP. 111-116. URL: <https://www.jstor.org/stable/25751039>
- Lenin, V. I. (1969a). Communist International. *Complete Works: in 55 volumes. Vol. 38: March 1919 - June 1919*. Moscow: Publisher Political Literature.
- Lenin, V. I. (1969b). The collapse of the II International. *Complete Works: in 55 volumes. Vol. 26: July 1914 - August 1915*. Moscow: Publisher Political Literature.
- Narskyi, I. S. (1976). *Kant*. Moscow: Mysl.
- Philosophical Encyclopedic Dictionary. (1983). Moscow: Soviet Encyclopedia.
- Rudenko, S., Vilkov, V. (2020). De-Stalinization of the Concept of the Nation in Soviet Marxism in the Second Half of the 20th Century. *Politické Vedy*. Vol. 23. No. 4. P. 160-195. <https://doi.org/10.24040/politicevedy.2020.23.4.160-195>
- Sobolievskyi, Y. (2018). Soviet and Ukrainian Studies of American Philosophy: Translation of Philosophical Texts. *Future Human Image*. Vol. 9. P. 100-106. <http://doi.org/10.29202/fhi/9/10>
- Stalin J. V. (1997). *Works*. Vol. 16. Moscow: Publishing house “Pisatel”.
- Stalin, J. V. (1952). National Question and Leninism. Answer to the Comrades Meshkov, Kovalchuk and others. *Works*. Vol. 11. Moscow: Publisher Political Literature.
- USSR foreign policy documents. Vol. 2. January 1, 1919 – June 30, 1920. (1958). Moscow: Gospolitizdat.
- Yarmolitska, N., Gan K. (2020). Kharkiv Research School in Ukrainian Philosophy of Soviet Period: Social, Political and Philosophical Researches. *Ukrainian Policymaker*. Vol. 7. P. 97-105. <https://doi.org/10.29202/up/7/11>
- Zolotarev, M. S. (1957). Lenin's principle of peaceful coexistence of two systems and the struggle of the CPSU and the Soviet government for its implementation at the present stage (1953-1956). *Candidate's thesis*. Kyiv.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ПРИНЦИПУ МИРНОГО СПІВІСНУВАННЯ ДВОХ СИСТЕМ У ДОСЛІДЖЕННЯХ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Ченгжанг Жоу, доктор філософії, докторант, Нормальний університет Пекіна (м. Пекін, Китайська Народна Республіка)

<https://orcid.org/0000-0002-6425-3811>,

e-mail: 787234243@qq.com

Анотація

Стаття презентує результати авторського дослідження інтерпретації теоретичних джерел принципу мирного співіснування двох систем у радянських студіях другої половини 20 століття, присвячених історії Комуністичної партії Радянського Союзу. Автор встановив хронологічні рамки дослідження принципу мирного співіснування двох систем у радянській історіографії, а також розкрив радянські історіографічні маркери цього принципу у корпусах праць Карла Маркса, Фрідріха Енгельса та Володимира Ульянова (Леніна). Також стаття презентує історичний опис та аналіз способу інтерпретації радянськими істориками партії теоретичних розробок принципу мирного співіснування двох систем у працях Карла Маркса та Фрідріха Енгельса. Автор ідентифікував історичні особливості інтерпретації радянськими істориками принципу мирного співіснування двох систем у роботах Володимира Ульянова (Леніна), систематизував підходи до інтерпретації теоретичних джерел принципу мирного співіснування двох систем, які сформувалися в радянських дослідженнях з історії Комуністичної партії Радянського союзу, також розробив модель їхньої типологізації.

Ключові слова: принцип мирного співіснування двох систем, історія марксизму, радянський марксизм, історія Комуністичної партії Радянського Союзу.

Отримано: 12.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.06.2021

Ченгжанг Жоу (2021). Інтерпретація теоретичних джерел принципу мирного співіснування двох систем у дослідженнях з історії комуністичної партії Радянського Союзу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, 2(5), 64–69. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-7/8>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОРАЛІ В ЕТИЧНОМУ СПАДКУ ЄВГЕНА ФЕДОРЕНКА

Наталія Ярмоліцька, кандидат філософських наук, науковий співробітник філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-1922-3496

e-mail: natashav63@ukr.net

Марина Москальчук, кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-3621-7282

e-mail: marishamos14@gmail.com

Отримано: 14.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.05.2021

Ярмоліцька Н., Москальчук М. (2021). Соціально-економічні та ідеологічні основи моралі в етичному спадку Євгена Федоренка. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, 2(5), 70-80. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-8/8>

Анотація

В статті розглядаються основні морально-етичні дослідження українського радянського філософа Є. Федоренка. На основі проведеної теоретичної реконструкції науково-дослідної діяльності вченого було визначено напрями його наукових пошуків, це: вивчення етичних проблем від історії етичних вчень до актуальних питань поточного життя, розробка методологічних проблем історико-етичних досліджень, дослідницька робота та морально-етичне просвітництво. З проведеного аналізу наукового спадку Є. Федоренка було визначено основні моменти його наукової діяльності, насамперед, це дослідження виникнення та своєрідності теоретичної етики, дослідження в області соціально-економічних та ідеологічних основ моралі та встановлення її взаємозв'язку з іншими формами суспільної свідомості. Він намагався знайти своє, особливе для наукового обґрунтування моралі та конструювання етики майбутньої ідеальної радянської людини. Однак, основною заслугою Є. Федоренка, які і більшості радянських вчених, було намагання показати, що вітчизняна радянська етика поступово відходить від властивої їй ідеологічної форми радянського марксизму, від моралістичної філософії.

Ключові слова: Є. Федоренко, марксистсько-ленінська етика, домарксистські етичні вчення, ідеологічні основи моралі, прикладна етика, медична етика, професійна етика, Київська світоглядно-гносеологічна школа.

Вступ

Радянська школа – це одна з численних течій етичної думки ХХ ст., продукт конкретної історичної епохи. Вона активно почала розвиватись в кінці 50-х на початку 60-х рр., коли з'явилися нові практичні стимули для розробки актуальних проблем і відкриття ще невідомих теоретичних перспектив. Однак, найбільш знаменні події в радянській етиці відбулись в 60-70-ті рр., коли етика, яка довгий час вважалась частиною історичного матеріалізму, була виділена в самостійну філософську науку. В цей період визначається її предмет пізнання та методологія, що послужило потужним імпульсом для подальшого розвитку етичних досліджень. У цьому аспекті значну роль відіграли вищі начальні заклади, в яких починають активно створюватись центри з числа самобутніх науковців, які ставали новаторами в області розробки нових аспектів вчення про мораль. Серед них був Євген Григорович Федоренко

(1903-1987), який став одним з перших дослідників прикладної та професійної етики на Україні в 70-80 рр. XX ст.

Життя Є. Федоренко було тісно пов'язане з роботою в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка (1963-1983 рр.). Він пройшов шлях – асистента, старшого викладача, доцента, професора, завідувача кафедри. Є. Федоренко належав до тієї формації радянських вчених-етиків, за допомогою яких в другій половині XX ст. було завершено формування цілісної матеріалістичної концепції етики, а також спроби відійти від встановленого радянським урядом, ідеологізованого варіанту моральної теорії. Майже три десятиліття Є. Федоренко працював над дослідженням морально-етичної проблематики. Його перу належать понад 80 наукових і навчально-методичних праць серед яких: *Коммунистическая нравственность* (1958); *Основы марксистско-ленинской этики* (1965); *Врачебная этика* (1978, у спів-авт.). *Профессиональная этика* (1983) та ін.

Джерела

Основу дослідження склав аналіз наукової спадщини Є. Федоренка (Федоренко, 1958, 1965, 1978, 1983). Джерелами в галузі досліджень історії філософської думки в Україні в радянський та пострадянський період, морально-етичні та естетичні дослідження вітчизняних дослідників стали статті в журналі «Вісник Київського університету» (Левчук, 1983, Гуменюк, 1987, Лосев, 1991, Петрова, 2000) та «Філософська думка» (Лук, 1987, Попович, 2009), а також монографіях (Андрущенко, Тучак, 2013, Гусейнов, 1979), підручники та навчальні посібники (Шудрик, 2000; *Прикладна етика*, 2012; *Розвиток філософської думки України*, 2014). Джерелом в галузі етики стали праці Дж. Мура «Принцип етики» (Дж.Мур, 1984), який здійснив революцію в етиці XX ст. та започаткував процес створення її нової методології, а також «Принцип ответственности» Йонаса Г. (Йонас, 2004), яка стала важливим вкладом у формування нової етики. В ній автор розвінчує марксизм як абсолютно утопічну теорію, яка неспроможна вирішити істотні глобальні проблеми людства й зазначає, що для виживання людство повинно керуватись принципом відповідальності перед природою й майбутніми поколіннями.

Методологія

Методологічною основою даного дослідження стало використання ряду основних методів, зокрема: метод системного аналізу, який дозволив дослідити світогляд Є. Федоренка у його інтегральній єдності філософського, науково-методологічного і культурно-історичного контекстах. При роботі з науковою спадщиною пріоритет належав синхронному методу, який передбачав вивчення тих джерел, які визначають специфіку розвитку морально-етичних поглядів вченого у визначений хронологічний період. Також було використано такі методи історико-філософського дослідження, як: проблемно-категоріальний, культурно-історичний та біографічний аналіз. Методологія даного дослідження ґрунтується на принципах єдності, системності та об'єктивності. Подібний комплексний підхід щодо дослідження розвитку морально-етичних поглядів Є. Федоренка в період існування тоталітарної системи радянського періоду, цілісно не застосовувався раніше ні вітчизняними ні зарубіжними дослідниками.

Результати

У радянські часи проблеми професійної етики тривалий час не досліджувались. Причинами цього було й те, що знаходились послідовні противники таких досліджень у вищих ешелонах влади. Їхнім аргументом було те, що «етика в радянському суспільстві єдина» і не потребує різнобічних досліджень. «Однак практика ідеологічної роботи гостро поставила питання морального виховання громадян країни. Відповіддю на це стало включення до переліку навчальних дисциплін вищих закладів освіти етики і початок викладання відповідного нормативного курсу в 1960-х роках» [*Прикладна етика*, 2012, 242-243]. Поступово ситуація змінюється і з заідеологізованої етика вона перетворюється в науку, яку починають активно досліджувати.

Характеризуючи науково-дослідну діяльність Є. Федоренка, доцільно виділити декілька її напрямів, які взаємопов'язані єдиним завданням, однак є специфічними за способом і формами її реалізації: по-перше, це вивчення етичних проблем в широкому діапазоні від історії етичних вчень до актуальних

питань поточного життя, розробка методологічних проблем історико-етичних досліджень; по-друге, дослідницька робота та морально-етичне просвітництво. Безумовно, найбільш значимим за своїми результатами в діяльності Є. Федоренка стали дослідження ним соціально-економічних та ідеологічних основ моралі, її взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості. В той же час вчений поглиблює філософсько-методологічні засади етики, розглядає ряд категорій комуністичної моралі й такі її принципи, як колективізм, співвідношення суспільного та особистого, відношення до праці та суспільної власності, патріотизм та інтернаціоналізм, соціалістичний гуманізм, висвітлює моральні основи побуту та сім'ї. З дослідженням цих питань він зіштовхується в кінці 50-х рр., працюючи над книгою «Коммунистическая нравственность» [Федоренко, 1958].

Є. Федоренко належав до числа тих вчених, які мали значний вплив на розвиток історико-етичних досліджень. Свої дослідження моралі вчений розпочинає з ранніх ступенів суспільного розвитку, коли в процесі виробництва і споживання склалися певні відносини до громади, роду, чоловікові, жінки. В цей період часу моральним вважалося те, що виражало інтереси племені, роду. Поступово починають складатися норми і правила, які закріплювалися й ставали звичними і перетворювалися в загальноприйняті норми і правила життя людей. Зі змінами в економічному положенні, суспільних умов життя, змінювалися і відношення в суспільстві. Так як моральні норми не володіють ні вічністю, ні незмінністю, а лише визначають норми того або іншого класу, які змінюються протягом історії, тому й те, що було морально для людей однієї епохи, ставало аморальним для людей іншої епохи [Федоренко, 1958, 4]. Є. Федоренко звертає увагу на те, що хоча мораль, так само як і інші форми суспільної свідомості, виникає і розвивається у відповідності зі способом добування засобів для життя, проте її не можна пояснити тільки рівнем виробництва і станом продуктивних сил суспільства. Виникнувши на основі економічного базису мораль набуває деяку відносну самостійність і незалежність від економічного розвитку суспільства. Тому, можна говорити, що моральні принципи і норми формуються під впливом форм суспільної свідомості – політики, права, релігії, філософії, науки, літератури, мистецтва. Мораль «це певна форма суспільної свідомості, яка виражає різні сторони суспільного буття, побутових умов і є складовою частиною ідеологічної надбудови. Мораль являє собою сукупність принципів, норм і правил поведінки людей, які змінюються в їх повсякденному, суспільному, духовному та особистому житті. Мораль – це система норм, принципів і правил поведінки людей в їх відношенні до суспільства, державного ладу, класу, партії, один до одного і сім'ї» [Федоренко, 1958, 3].

Мораль вивчається не тільки етикою, її досліджують педагогіка, психологія, соціологія, логіка, етнографія та інші науки. Всі вони, мають свій предмет дослідження, вивчають якусь одну сторону моралі (виховну, психологічну, соціальну і т.п.). Тоді як етика, зазначає Є. Федоренко, фіксує всі сторони моралі в цілому, мораль є єдиним її предметом дослідження, який охоплюється в його філософсько-світоглядній суті [Федоренко, 1983]. Виникненню цілісної наукової теорії моралі передував довгий період, протягом якого виникали та зникали безліч історично обмежених концепцій. До виникнення марксизму етика була невіддільною, а інколи й центральною частиною філософських систем. Етика, яка історично складалась та розвивалась в межах філософії, далеко не відразу виділилась у відносно самостійну її галузь. Однак це не означало, що відійшовши від філософії конкретні науки набувають самостійної логіки розвитку і способи існування. Це ж можна сказати і про етику, вичленення якої не означало втрати нею філософського характеру. Адже вирішення «проблем мети, сенсу життя, моральної істини, співвідношення ідеалу й дійсності, приналежності та буття, об'єктивного і суб'єктивного в моральному житті потребує філософських методів дослідження. Філософський характер етики відкриває їй можливість застосування моральних оцінок до різних соціальних явищ» [Федоренко, 1983, 6-7]. Проте, відмічає Є. Федоренко, не дивлячись на тісний зв'язок з філософією, етика володіє відносною самостійністю. Тому, як і будь-яка гуманітарна наука, вона має свій понятійний апарат, котрий постійно уточнюється шляхом введення нових та видозміненням старих понять.

В області дослідження історії етичної думки слід визнати реальний вплив, який мали наукові здобутки Є. Федоренка. Вони були направлені на поєднання позитивних моментів у спадку минулого й застосування їх для вирішення сучасних моральних проблем. Однак, це не були незалежні від радянської ідеології дослідження, скоріше їх можна визначити, як продовженням вже здобутого в нових історичних умовах на основі нової ідейно-філософської бази. Зі зміною епох і століть змінювалися і погляди на

мораль. Коли, в силу суспільно-економічних перетворень, на зміну первісній формації приходить рабовласницький спосіб виробництва зі своєю ідеологією і спробами довести вічність і непорушність моральних норм, одні намагаються довести, що мораль має божественне походження і бере свій початок в потойбічному світі ідей (Платон), інші намагаються довести, що за своєю природою одним судилося бути рабами, іншим – рабовласниками (Аристотель). Однак, Є. Федоренко вважав, що навіть такі моральні підвалини рабовласницької формації, були кроком вперед. На зміну рабовласницьким, в Західній Європі (V-VI ст.) приходять феодальні виробничі відносини, сутність яких полягала у встановленні приватної власності на землю і неповної власності на працівника – кріпосного селянина. Наступ феодалізму викликав прогрес матеріального виробництва та духовного життя людей. У цей період особливу роль відіграє церква, тому мораль приймає релігійну форму, а її зміст починає відповідати вченню церкви [Федоренко, 1958, 6]. В надрах феодального суспільства, в зв'язку з розвитком продуктивних сил, зароджуються буржуазні виробничі відносини, які визначають нову моральність, яка виражала інтереси і потреби нової буржуазії. Буржуазний устрій наносив удар по теологічній моральності та аскетично-християнській моралі, яка спиралася на релігійний світогляд. Розпочалась вперта боротьба за знищення феодальних моральних принципів і встановлення «панування розуму і справедливості» [Федоренко, 1958, 8].

Основні теоретичні принципи буржуазної моралі були сформульовані в XVII в. англійськими філософами Т. Гоббсом і Дж. Локком та голландським філософом Б. Спінозою. У XVIII ст. англійський соціолог Б. МанDEVІЛЬ, аргументуючи принципи егоїстичної моралі, доводив, що вона повинна в інтересах держави стримувати пристрасті людей. Принципи егоїстичної моралі з позицій раціоналізму відстоював і Б. Спіноза. Французькі просвітителі і матеріалісти виступили проти ідеологічних настанов середньовіччя і релігійної моралі. Матеріалісти були твердо переконані, що створюючи «досконалу мораль» вони тим самим усувають перешкоди, які заважають прогресу. Якщо мораль релігійна шкідлива, то мораль, заснована на природі людини, на її досвіді та розумі, є корисною [Федоренко, 1958, 9-11]. Таку критику французькими матеріалістами релігійної моралі Є. Федоренко називає вершиною їхньої критики релігії з позицій метафізичного матеріалізму. Однак, вважає вчений, така критика феодальної моралі, з позицій метафізичного матеріалізму, демонструє прояви обмеженості в розумінні суспільних явищ.

На захист етичного ідеалізму виступили І. Кант і Ф. Гегель, піддавши критиці революційні ідеї французьких просвітителів і матеріалістів XVIII ст. За Кантом, мораль незалежна від будь-яких зовнішніх обставин, матеріальних умов життя суспільства, фізичної чуттєвої природи людини і її потреб. «Чуттєвість, стверджує Кант, дає лише емпіричний, розрізнений матеріал, що викликає різноманітність прагнень. Їй протистоїть розум, який виступає по відношенню до чуттєвості як формальний принцип» [Федоренко, 1958, 14]. Таким чином, пояснює Є. Федоренко, Кант розділяє людину і її діяльність, відриває моральність від практичної діяльності людей, від історичного розвитку людства. Тому називає кантівську етику ідеалістичною.

Слід відмітити, що більшість досліджень наукової спадщини Канта, були зроблені радянськими українськими істориками філософії в загальних ідеологічних рамках, створених комуністичною владою, що стало причиною величезного числа ідеологічних забобів серед яких було обов'язковим критикувати у Канта його «ідеалізм», «апіоризм», «агностицизм» і т.п. [Тытarenko, Rudenko, 2018, 107-114].

На захисті утилітаризму, індивідуалізму і основ буржуазного ладу, виступив англійський соціолог І. Бентам, взявши за основу індивідуалістичні інтереси і розглядає їх як єдино реальні, тобто – основу всієї моральності. Послідовником таких ідей І. Бентама став Дж. Мілль, який висунув принцип «найбільшої користі найбільшій кількості людей», згідно з яким мораль повинна виходити із загальної користі [Федоренко, 1958, 16]. Слід відмітити, що тут Є. Федоренко робить висновок як прихильник марксистської теорії й зазначає, що замість принципу «розумного егоїзму», висунутого французькими матеріалістами XVIII ст., буржуазні моралісти другої половини XIX ст., посилено просувають альтруїзм і утилітаризм. Така етика утилітаризму в радянські часи засуджувалась і вважалась такою, що виправдовує «взаємний грабіж» і лицемірство.

Різновидом буржуазного утилітаризму називає Є. Федоренко й етичну теорію Л. Фейєрбаха, етичні погляди якого мали релігійно-моральний напрям. Фейєрбах обмежує мораль чуттєвою природою

людини, підміняє виробничі відносини, що існують між людьми, відносинами взаємного братерства і любові. Тим самим, як вважає Є. Федоренко, «скочується до вульгарного розуміння моральності, тлумачення її як взаємної чуттєвої любові». Сам же Фейербах стверджував, що проповідувана ним мораль егоїстична, але зате вона також і «здорова, проста, прямодушному і чесна мораль, мораль людська, яка проникає в плоть і кров, а не фантастична, лицемірна, і яка є на вигляд тільки священною мораллю» [Федоренко, 1958, 18]. Подібна пристосовність німецької етичної теорії, зазначає Є. Федоренко, була теоретичним виразом практичного безсилля і боягузтва німецької буржуазії, яка свого часу знайшла відображення в реакційному анархізмі, який став своєрідним вивернутим навиворіт буржуазним світоглядом [Федоренко, 1958, 21].

Слід зазначити, що Є. Федоренка не можна назвати новатором, якого переслідували, ні противником офіційної ідеології. Він, як і більшість радянських науковців належав до категорії вчених, які намагались вирішувати проблеми розвитку соціальної науки шляхом удосконалення суспільного життя в межах марксистського світогляду. Тому не дивно, що в своїх публікаціях він послідовно піддавав критиці буржуазні ідеологічні течії другої половини XIX ст., називаючи їх періодом панування песимізму, «філософією світової скорботи», що відобразилось у песимістичній моралі, сформульованій А. Шопенгауером. Основна вимога його моралі – зречення від волі до життя шляхом проходження трьох ступенів, пройшовши які у людини послаблюється воля до життя. Така ідея морального «самовдосконалення» Шопенгауера спрямована на те, щоб приборкати, погасити волю до життя, стати байдужим до всього, нічого не бажати, ні до чого не прагнути. Але така мораль, зазначає Є. Федоренко, є реакційною, антигромадською і не може існувати в соціалістичному суспільстві.

Мораль, філософія та наука плавно переплітаються в наукових дослідженнях Є. Федоренка, які так само здійснюються та обґрунтовуються вченим на ідеологічній основі комуністичної моралі та марксистсько-ленінській теорії. Таку спону позицію вчений пояснює тим, що людські дії, вчинки і звичаї обумовлені не тільки матеріальними умовами життя суспільства, а й залежать багато в чому від ідеології. «Жодна наука не виникла раніше встановленого тим чи іншим шляхом спостереження за певними фактами, явищами в природі та суспільстві, але одні емпіричні факти, без їх узагальнень не дають загальної картини. В сумі фактів треба вміти знайти зв'язок, встановити закономірності, піднятися до абстракції, вивести теорію». Тут об'єктивний зміст моральних принципів, норм і правил «ні в якому разі» не може обійтися, «без філософських висновків», без теоретико-пізнавального філософського обґрунтування» [Федоренко, 1958, 74-75]. Однак, визнаючи залежність моралі від філософії, слід враховувати, що не всяка філософія сприяє формуванню в людині благородних високomorальних принципів і моралі. Шляхетний характер моральності обумовлюється філософією, яка відображає закономірний процес розвитку об'єктивного світу і прагнень класу в пізнанні суб'єктивної реальності [Федоренко, 1958].

В умовах домінування марксистсько-ленінської ідеології в радянському суспільстві, Є. Федоренко не міг обійти увагою дослідження моралі і релігії. Піддаючи критиці релігію він зазначав, що моральність регулює відношення людей до суспільства, класу, державі, сім'ї, один до одного, тоді як релігія є відображенням природних і суспільних явищ в спотвореному, фантастичному вигляді. Вона являє собою найбільш консервативну форму суспільної свідомості. «Релігія намагається охопити всі сторони багатогранного життя людей, впливаючи на економіку, культуру і мораль» [Федоренко, 1958, 82]. В умовах соціалізму, зазначає Є. Федоренко, релігія як реакційна ідеологія не заохочується суспільним ладом, панівним класом, формами суспільної свідомості. Протиставленням такої моралі в соціалістичному суспільстві є комуністична мораль. В межах комуністичної моралі Є. Федоренко досліджує категорії і принципи. Моральне засудження або схвалення будь-яких вчинків, пояснює він, виражаються в категоріях обов'язку, справедливості, чесності, совісті та ін., які необхідно досліджувати. Також, вчений досліджує такі принципи моралі, як: колективізм; співвідношення громадського і особистого; ставлення до праці і суспільної власності; патріотизм і інтернаціоналізм; соціалістичний гуманізм. Слід зазначити, що як і категорії моралі, так і принципи моралі Є. Федоренко продовжує вивчати з точки зору марксистсько-ленінської етики, показуючи переваги соціалістичного ладу, критикуючи буржуазний лад і буржуазних ідеологів з їхнім баченням моральності, моральних категорій і принципів. Він піддає критиці такі етичні системи, як етика позитивізму, яку називає замасковану форму ідеалізму; етику

прагматизму, як прагматичну етичну систему; етику екзистенціалізму, яка є песимістичним нігілістичним напрямком в буржуазній філософії і етиці; етику неотомізму, як сучасний релігійний етичний напрям; етику персоналізму, яка подібно неотомізму, являє собою релігійне етичне спрямування [Федоренко, 1965, 297-317]. Всі ці напрямки, зазначає Є. Федоренко, намагаються маскуватися під людянолюбство, боротьбу за вічну справедливість і загальне благо, однак сутність їх буржуазної «священної» моралі полягає в антинауковості, лицемірстві, класовій реакційній обмеженості.

Однак, не дивлячись на прояв гострої критики буржуазних етичних вчень у працях раннього періоду творчості Є. Федоренка, все ж таки з роками ідеологічна критика у його дослідженнях значно послаблюється, вчений поступово майже відходить від неї (переважно це дослідження 80-х рр). Тому можна говорити про те, подальша наукова діяльність Є. Федоренка, певним чином сприяла подоланню викривлених схем та підходів в радянських соціогуманітарних дослідженнях і була продовжена ним в дослідженнях професійної та медичної етики.

Будучи відомим своїм впливом на розвиток історико-етичних досліджень, Є. Федоренко був не менш відомим своїми науковими здобутками в області професійної етики. Але, як і в попередніх дослідженнях, повністю позбутися ідеологічної забарвленості йому не вдається. Досліджуючи професійну етику, Є. Федоренко зосереджувався на тих сферах професійної діяльності, в яких виконання службових обов'язків передбачало тісний і широкий контакт з людьми, в області де найбільш відчутна мотивація вимог професійної моралі. Досліджуючи професійну етику вчений концентрує увагу на визначенні її предмету та специфіки, з'ясуванню природи, генезису, функцій і головних положеннях діалектико-матеріалістичного вчення про професійну мораль. Вивчення проблем професійної моралі, зазначає Є. Федоренко, є однією з найактуальніших тем в радянській етичній науці й продиктовано потребами практики комуністичного будівництва.

Є. Федоренко добре розумів, що стосовно наукових питань, які він підіймав у своїх дослідженнях, в деяких моментах ще не склалось загальноприйнята думка, що неминуче веде до гіпотетичного, дискусійного характеру ряду положень, а деякі викладені ним положення професійної етики, в деяких моментах визнаються спірними. І це цілком закономірно, адже там де ведеться науковий пошук, існування дискусійних елементів є закономірним явищем. В наукових дослідженнях неможливо обійтись беззаперечними твердженнями без висловлювання різних думок, дефініцій, які потребують подальшого обговорення, теоретичного дослідження, перевірки та практичного підтвердження.

Свій інтерес до дослідження та розробки проблеми професійної етики Є. Федоренко пояснював не тільки потребами етичної саморефлексії, а перш за все актуальними потребами розвитку сучасної науки та суспільної практики, необхідністю підняття на більш високий рівень морально-психологічну та ідейно-політичну підготовку представників тієї чи іншої професії. Тому зосереджується на детальному дослідженні етики керівника, він вивчає витоки її виникнення, відстежує розвиток етики радянського керівника, аналізує характер моральних відносин між керівником та підлеглими, а також визначає моральну цілісність радянського керівника.

Важливим моментом у науковому спадку Є. Федоренка стало детальне дослідження ним судової етики, історії формування радянської судової етики й визначення морально-виховного значення судового процесу. Від самого початку, зазначає вчений, розробка радянської судової етики носила фрагментарний характер. В даний час вже не доводиться сумніватись в існуванні судової етики як наукової дисципліни, адже вона вже зайняла певне місце серед інших наук нормативного характеру. Як галузь наукового знання вона має свій предмет, мету і завдання дослідження. Предметом судової етики є судова мораль, основна соціальна функція якої полягає в тому, щоб здійснити переломлення, конкретизацію загальнозначущих моральних вимог, забезпечувати своєрідне погодження суспільних та професійних інтересів при вирішальній ролі перших, тобто створювати найбільш сприятливі передумови для реалізації конкретних професійних завдань [Федоренко, 1983, 59]. Судова етика тісно пов'язана не тільки з юридичними дисциплінами, але й з педагогікою, психологією, соціологією. Вона не може сформулювати кодекс правил, вона спроможна виявляти лише моральну основу діяльності та поведінки робітника, підсилювати моральний зміст процесуальних правил та заборон і допомагати вірному їх застосуванню.

Окремим пунктом дослідження Є. Федоренка стала дипломатична етика. Він не тільки окреслює призначення дипломатичної етики, а ще й простежує історію розвитку дипломатії та дипломатичної етики та концентрується на нормативній її стороні [Федоренко, 1983, 80].

Немає такої сфери людської діяльності, зазначає Є. Федоренко, яка б не формувала моральних стандартів. Це ж відноситься і до науки, яка є частиною людської культури, соціальним інститутом і сферою духовного виробництва, «в межах якої організовується та здійснюється отримання, накопичення та узагальнення знань про сутність природних та суспільних явищ, про саму людину» [Федоренко, 1983, 101]. Із змінами суспільно-історичних умов і розвитком науки, змінюється порівняльна значущість певних аспектів проблем взаємодії науки та моральності, які охоплюють велике коло питань і принципів підходу до них. Нажаль, відмічає Є. Федоренко, серед дослідників, які на різних рівнях проводять теоретичний аналіз даної проблеми, єдиної думки відносно цього ще не склалось. Історія суспільної думки демонструє, з одного боку, заперечення зв'язку між наукою та мораллю, а з іншого – визнання такої. Однак, для того, щоб можна було врахувати вплив морального фактору на розвиток науки, необхідно, в першу чергу, глибше вивчити питання про природу взаємодії науки та моральності. Радянська етика вченого не обмежується констатацією взаємодії між наукою та моральністю. Вона науково обґрунтовує цей зв'язок, враховуючи специфіку науки та моральності, «доводить, що зв'язок між науковими знаннями та мораллю людей виступає як тенденція, яка змінюється в залежності від конкретно-історичних умов, і що цей зв'язок не такий вже простий та прямолінійний, як інколи може здаватись» [Федоренко, 1983, 106].

Інший важливий момент наукових розвідок Є. Федоренка – дослідження педагогічної етики. Він вивчає етапи становлення педагогічної етики, відзначаючи, що роль професійної етики, як регулятора поведінки, є досить важливою для педагогічної діяльності. Сама структура моральних відносин, які складаються в педагогічному процесі є досить складною, а тому потребує детального дослідження. Педагогічна етика це наука про моральні цінності в поведінці педагога в сфері всієї його діяльності. «Головна мета педагогічної праці – навчання та цілеспрямоване виховання підростаючого покоління» [Федоренко, 1983, 157-158]. Саме в педагогічній професії, як вважає Є. Федоренко, найкраще проявляються моральні норми, а моральні принципи і людські цінності немов би влітаються в ті засоби та прийоми, якими користується педагог, навчаючи і виховуючи учнів.

Є. Федоренка, на наш погляд, цікавий своєю різнобічністю в досліджень професійної етики. Прикладом є дослідження ним театральної етики. Вчений не просто дає загальну характеристику театральної етики, він показує її виховну силу для глядача, аналізує моральний вигляд радянського актора, розглядає морально-професійні орієнтації радянського режисера. Театр, зазначає Є. Федоренко, – найважливіший компонент духовного життя цивілізованого суспільства, це один з найбільш складних по своїй структурі вид мистецтва, який бере свій початок ще з давнини. Історично, театральне мистецтво змінювалось, але на всіх етапах свого розвитку було зосереджено на людині, внутрішньому світі особистості. Взаємовідношення моралі та мистецтва, етики та естетики (як науками, що їх вивчають) обумовлені єдністю доброго та прекрасного. І в моралі, і в мистецтві центральним об'єктом відображення їх як форм суспільної свідомості є людина. Найбільш очевидно взаємодія моралі та мистецтва проявляється в явищах духовного життя суспільства, у вчинках, поведінці особистості [Федоренко, 1983, 183-184]. Як і будь-яка наука, радянська театральна етика пройшла свій шлях становлення та розвитку. Театральне мистецтво, відображуючи моральне життя людини, створює моделі людських відносин та образів, тим самим виховує в людині здатність моделювати своє відношення до людей та вірно орієнтуватись в суспільній дійсності. «Воно є універсальною пам'яттю морального досвіду людства, і в цьому обумовлено його найважливіше значення для морального виховання» [Федоренко, 1983, 189].

Головним здобутком Є. Федоренка в області дослідження професійної етики стали дослідження лікарської етики. Цьому розділу етики вчений присвячує окрему працю «Врачебная этика», яку видає у співавторстві зі своїм аспірантом О. Смольняковим. У ній аналізується становлення основних принципів професійної етики та моралі, розглядається їхня специфіка в різних соціально-економічних формаціях. Є. Федоренко вивчає історію виникнення лікарської етики, зародження моральних та етичних уявлень в медичній професії. В сучасних умовах, зазначає вчений, проблеми розвитку моральних відносин лікар – хворий, а також складних соціально-етичних проблем, пов'язаних з науково-технічною ре-

волюцією в медицині, вже не можуть вирішуватись на емпіричному рівні, тобто тільки на рівні клятв, кодексів або урочистих обіцянок. Лікарська етика соціалістичного суспільства, яка основана на марксистсько-ленінській науковій методології, підіймається до рівня теоретичної дисципліни та перетворюється в самостійну науку [Федоренко, 1978, 30]. Сучасна медицина висуває ряд важливих етичних проблем (трансплантація органів, медичний експеримент, генетика людини, психофармакологія та ін.), які не можуть бути вирішені без систематичного наукового аналізу [Федоренко, 1978, 4].

За визначенням Є. Федоренка, лікарська етика – це «наука про моральні засади, моральні цінності вчинків та поведінки лікаря в його професійній діяльності. Лікарська етика в якості складової своєї частини містить вчення про лікарський обов'язок – лікарську деонтологію» [Федоренко, 1983, 126]. Однак, саме поняття деонтології вужче поняття лікарської етики. Якщо лікарська етика розкриває сутність морального обов'язку лікаря, то деонтологія показує, як він повинен бути реалізований в конкретних умовах кожної медичної спеціальності. Саме тому в деонтології особливо яскраво виражено момент не розчленованості морального та професійно-технічного компонентів. Норми лікарської деонтології покликані регулювати лише відношення між лікарем та хворим, а норми лікарської етики охоплюють також відношення лікаря до всіх медичних робітників, до суспільства, до держави [Федоренко, 1983, 126-127]. Лікарська етика має свій об'єкт дослідження, яким є лікарська мораль. Професійна мораль лікаря пролягає в області дійсних моральних відносин у сфері лікарської діяльності, це система норм і правил поведінки лікаря. Є. Федоренко розглядає загальні питання етики лікаря, досліджує закономірності виникнення та розвитку норм і вимог до поведінки лікаря. Для лікаря лікарська етика є «філософією» професії, вона визначає місце і роль медика в суспільному прогресі, суспільну цінність його праці та моральні традиції [Федоренко, 1978, 62].

При вирішенні питання про природу професійної моралі, необхідно виходити з принципу зв'язку моралі, практичної діяльності та знань, тобто враховувати ціннісний аспект проблеми. Для цього необхідно визначити структуру професійної моралі лікаря. За визначенням Є. Федоренка вона складається: 1) відношення лікаря до хворого; 2) до здорового; 3) до інших лікарів і медичному персоналу; 4) до суспільства і держави з точки зору професійних завдань та морального ідеалу лікаря. Ступінь визначення своєрідності, неповторності моральних та психологічних ситуацій, складність моральних проблем в медичній практиці складає специфіку лікарської моралі як особливої сфери прояву моральності [Федоренко, 1978, 48]. Вивчення проблем професійної етики, зазначає Є. Федоренко, веде нас від загального до конкретного, що дозволяє пізнати мораль ширше та пов'язати її з практичною діяльністю особи.

Є. Федоренко вважає, що необхідно розрізнити поняття лікарської та медичної етики. Оскільки мова йде про розробку загальнотеоретичних та методологічних проблем професійної етики, тоді як поняття лікарської етики переважно визначає її сутнісний аспект, а поняття медичної етики – змістовний [Федоренко, 1978, 61]. Саме тому, як пояснює вчений, він надає перевагу поняттю лікарської етики.

За визначенням Є. Федоренка, висхідними морально-етичних принципів медицини є: *гуманістична спрямованість медичної діяльності* (любов до людей, чуйне відношення до хворих, найбільш важлива моральна вимога до лікаря, яка визначає гуманізм його професії); *солідарність медиків у боротьбі за мир, проти сил агресії та мілітаризму* (в сучасних умовах боротьба проти загрози термоядерної війни, боротьба за мир, в цих умовах медичні працівники постають представниками гуманної професії); *постійне підвищення своїх професійних знань у відповідності з останніми досягненнями сучасної науки* (оскільки від цього залежить ефективність праці лікаря); *принцип індивідуального підходу* (лікар повинен вміти індивідуалізувати хворих); *принцип колегіальності* (спрямований проти суб'єктивізму та самовпевненості лікаря); *збереження лікарської таємниці* (є одним з основних морально-етичних принципів медицини, в якому проявляється діалектика співвідношення особистого та суспільного) [Федоренко, 1978, 68-77].

Швидкий підйом ефективності сучасної медицини на основі науково-технічної революції, поновому ставить традиційні питання в межі можливого, необхідного та дозволеного. Поряд із фізикою та біологією медицина ХХ ст. висуває етичні проблеми, в центрі яких стоять проблеми моральної відповідальності за впровадження новітніх способів та засобів впливу, які несуть із собою потенційну загрозу здоров'ю людству [Федоренко, 1978, 102].

Свій інтерес до дослідження професійної етики Є. Федоренко пояснював тим, що з самого моменту виникнення професійна діяльність, професійна мораль були невід'ємним її компонентом, який віді-

грав важливу роль, привертаючи до себе увагу багатьох дослідників. Хоча її вимоги, які витікали з професійної доцільності, багато в чому були нереальними, тому що не відповідали духу пануючої моралі суспільства, це не стало на заваді активному дослідженню професійної моралі. Адже її дослідження сприяють укріпленню наукових основ професійної етики, розширенню сфери її впливу на суспільні звичаї, допомагають вирішувати ряд спірних проблем, дають поштовх для нових філософських рішень та розробок [Федоренко, 1983, 205-206].

Висновки

Підводячи підсумок огляду наукової діяльності Є. Федоренка хотілося б зазначити, що він належав до вчених-гуманітаріїв радянської доби, періоду розвитку радянської філософської науки. І хоча він, як і більшості вчених радянської доби, не піддавав сумніву офіційний ідеологічний напрям і намагався, не виходячи за ідеологічні межі, вирішувати суто наукові завдання й послідовно вивчати марксистсько-ленінську етику, все ж таки був першим, хто в Україні, після тривалого забуття, почав досліджувати проблеми професійної етики. З роками змінились соціальні пріоритети, змінились і дослідження етичних проблем, але основні ідеї наукового спадку Є. Федоренка залишаються актуальними й сьогодні, а конструктивний сенс його творчого доробку значно збагатив Київську світоглядно-гносеологічну школу радянського та пострадянського періоду.

Бібліографія

- Федоренко Е.Г. Коммунистическая нравственность. – К.: Изд-во Киевского государственного университета им. Т.Г.Шевченко, 1958. – 288 с.
- Федоренко Е.Г. Основы марксистско-ленинской этики. – К.: Изд-во Киевского университета, 1965. – 324 с.
- Федоренко Е.Г. Профессиональная этика. – К.: Изд-во при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1983. – 216 с.
- Смольняков А.И., Федоренко Е.Г. Врачебная этика. – К.: Здоров'я, 1978. – 104 с.
- Прикладна етика. Навчальний посібник / авт. кол. Аболіна Т.Г., Нападиста В.Г., Рихліцька О.Д. та ін.; за наук. ред. Панченко В.І. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 392 с.
- Левчук Л.Т., Федоренко Є.Г. Розвиток досліджень з марксистсько-ленінської етики та естетики // Вісник Київського університету. Питання філософських наук. – К.: Вид-во при Київському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1983. <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/27/27>
- Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція): [монографія] / В. Л. Андрущенко; Т. В. Тучак. – К.: Алерта, 2013. – 384 с.
- Мур Дж. Принципы этики / Джордж Мур: Пер. с англ. Общ. ред. И. С. Нарского. – М.: Прогресс, 1984. – 326 с.
- Шудрик І.О. З історії української філософської думки: навчальний посібник. – К.: Академія, 2000. – 120 с.
- Попович М. Про філософську культуру країни на ім'я «СРСР» // Філософська думка. – 2009. – № 3. – С. 5-15.
- Лук М. Боротьба за марксистсько-ленінську філософію на Україні в 20-30-ті роки // Філософська думка, 1987. - №6. – С. 13-23.
- Розвиток філософської думки в Україні: навчальний посібник [за ред. Ю.М.Вільчинського]. – 3-тє видання перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2014. – 327 с. <https://core.ac.uk/download/pdf/32610712.pdf>
- Гуменюк Т.К. Морально-естетичні принципи становлення концепції позитивного героя в мистецтві соціалістичного реалізму // Вісник Київського університету. Питання філософських наук. – К.: Вид-во при Київському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987. – Вип.19. – С. 59-64 <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/23/23>

- Лосев І.В. Етика праці в системі національної культури // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. – К.: «Либідь», 1991. – Вип.1. С. 23-30 <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/23/23>
- Лосев І.В. Етика праці в системі національної культури // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. – К.: «Либідь», 1991. – Вип.1. С. 23-30 <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/19/19>
- Петрова Г.М. Проблема моральнісної самоідентифікації та моральнісного самовизначення в сучасних теоріях: етичний аспект // Вісник Київського університету. Філософія. Політологія. – К.: ВЦ «Київський університет», 2000. – №32. – С. 26-30.
- Гусейнов А.А. Золотое правило нравственности. - М.: Молодая гвардия, 1979. - 221 с.
- Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. - М.: Айрис-пресс, 2004. - 180 с.
- Тытarenko V., Rudenko S. Kant's Studies in Ukrainian Philosophy of Soviet Period // Future Human Image, Volume 9, 2018. pp. 107-114.

References:

- Fedorenko E.G. (1958). Communist morality. K.: Publishing house of the Kiev State University. T.G. Shevchenko.
- Fedorenko E.G. (1965). Foundations of Marxist-Leninist Ethics. K.: Publishing house of Kiev University.
- Fedorenko E.G. (1983). Professional ethics. K.: Publishing house at the Kiev State University of the publishing association «Vishcha Shkola».
- Smolnyakov A.I., Fedorenko E.G. (1978). Medical ethics. K.: Health.
- Applied Ethics (2012). Textbook / ed. count Abolina T.G., Napadista V.G., Rykhlytska O.D. etc.; for science. ed. Panchenko V.I. K.: «Center for Educational Literature».
- Levchuk L.T., Fedorenko E.G. (1983). Development of research on Marxist-Leninist ethics and aesthetics. *Visnyk of Kyiv National University. Questions of philosophical sciences*. Kyiv: Publishing House at the Kyiv State University of the Higher School Publishing Association. <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/27/27>
- Andrushchenko V.L., Tuchak T.V. (2013). Moral and ethical imperatives of taxes and taxation (Western tradition): [monograph]. K.: Altera.
- Moore J. (1984). Principles of Ethics / per. from English; total ed. I. S. Narsky. M.: Progress.
- Shudryk I.O. (2000). From the history of Ukrainian philosophical thought: a textbook. K.: Academy.
- Popovich M. (2009). About the philosophical culture of the country named «USSR». *Filosofska dumka*. № 3. P. 5-15.
- Luk M. (1987). The struggle for Marxist-Leninist philosophy in Ukraine in the 1920 and 1930. *Filosofska dumka*. №6. Pp. 13-23.
- Development of philosophical thought in Ukraine (2014): textbook [ed. Y.M.Vilchynsky]. 3 edition of revisions. and ext. K.: KNEU. <https://core.ac.uk/download/pdf/32610712.pdf>
- Gumenyuk T.K. (1987). Moral and aesthetic principles of the formation of the concept of a positive hero in the art of socialist realism. *Visnyk of Kyiv National University. Pytannia filosofskykh nauk*. K.: Published at the Kyiv State University of the Higher School Publishing Association. Issue 19. P. 59-64. <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/23/23>
- Losev IV (1991). Ethics of work in the system of national culture. *Visnyk of Kyiv National University. Socio-political sciences*. K.: «Lybid». Issue.1. P. 23-30 <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/19/19>
- Petrova G.M. (2000). The problem of moral self-identification and moral self-determination in modern theories: ethical aspect. *Visnyk of Kyiv National University. Philosophy. Politology*. K.: VC «Kyiv University». №32. P. 26-30.
- Huseynov A.A. (1979). The golden rule of morality. M.: Molodaya gvardiya.
- Jonas G. (2004). The principle of responsibility. Ethics Experience for Technological Civilization. M.: Ayris-press.

Tytarenko V., Rudenko S. (2018). Kant's Studies in Ukrainian Philosophy of Soviet Period. *Future Human Image*. Volume 9, P. 107-114.

SOCIAL-ECONOMIC AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF MORALS IN THE ETHICAL HERITAGE OF EUGENE FEDORENKO

Nataliia Yarmolitska, PhD, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-1922-3496

e-mail: natashav63@ukr.net

Maryna Moskalchuk, PhD, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-3621-7282

e-mail: marishamos14@gmail.com

Abstract

In the article are considered the main moral-ethical research ukrainian soviet philosophy E. Fedorenko. Based on the conducted theoretical reconstruction of scientific-research activity scientist was defined the direction his scientific research, this: the study of ethical problems from the history ethical teachings to relevant questions current life, development of methodological problems history-ethical researches, research work and moral-ethical enlightenment. From the analysis of scientific heritage E. Fedorenko was determined the basis moments his scientific activity, first of all, this investigation of occurrence and originality the theoretical ethic, research in the field social-economic and ideological basics moral and installation its relationship with others forms the social consciousness. He tried to find his own, special for scientific justification moral and designing ethics of the future perfect the soviet human. However, main merit E. Fedorenko, like most soviet scientists, there was an attempt to show, what domestic soviet ethics the gradually departs from inherent in it the ideological form soviet marxism, from moralistic philosophy.

Keywords: *E. Fedorenko, marxist-leninist ethics, pre-marxist ethical teachings, ideological foundations moral, applied ethics, medical ethics, professional ethics, Kyiv worldview-gnoseological school.*

Received: May 14, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Yarmolitska N., Moskalchuk M. (2021). Social-Economic and Ideological Foundations of Morals in the Ethical Heritage of Eugene Fedorenko. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(5), 70-80. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-8/8>

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФІЯ

Випуск 2 (5)
2021

Друкується за авторською редакцією

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 12,2. Наклад 300. Зам. № 214-7138.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл59.
Підписано до друку 31.05.2021

Видавець і виготовлювач
Видавець ТОВ «ВАДЕКС»
04074, м. Київ, вул. Бережанська 9
тел. **067 502-22-42**
сайт: <https://vadex.com.ua/>

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 4285 від 27.03.2012 р.

© 2020 by the authors. Submitted under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).